DİLBİLİM

DİLBİLİM ÜZERİNE TARTIŞMALAR

EUGENE A. NIDA
ÇEVİREN: ÖZCAN BAŞKAN

Eugene A. Nida 1943'ten beri ***American Bible Society*** *üyesidir. Nida günümüzde danışmanlık yaptığı bu kurumun çeviri bölümünde bir dönem müdür olarak da görev yaptı. 1970'ten 1980'e kadar* ***United Bible Societies*** *bünyesinde çeviri araştırmaları bölümünde yönetici olarak çalışmalarını sürdürdü.*

1951'den başlayarak kaleme aldığı bir dizi makalede ve çeşitli yayınlarda karşılaştığı çeviri sorunlarını ele aldı. Nida'nın dilbilim, kültürel antropoloji ve anlambilim alanlarında otuzbeşi aşan kitabı ve ikiyüzelliyi aşkn makalesi vardır. Yirmi yılı aşkın bir düşünsel birikimin ürünü olan ve 1964'te yayımlanan ***Toward a Science of Translating*** *başlıklı kitap kuşkusuz en ünlü yapıtıdır. Charles Taber'le birlikte kaleme aldıkları* ***The Theory and Practice of Translation*** *adlı ortak yapıt 1969'da yayımlandı.*

© MULTILINGUAL 2003
ISBN 975-6542-18-x

DİLBİLİM ÜZERİNE TARTIŞMALAR
E. NIDA/çeviren: Prof.Dr. Özcan Başkan/Yayınlayan: Multilingual/
Kapak: Canan Yıldırım/ Baskı: Matbaa 70, 2003 İstanbul.

Eugene A. NIDA

DİLBİLİM ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Çeviren:

Prof. Dr. Özcan Başkan

MULTILINGUAL
Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

İÇİNDEKİLER

Modern Dilbilim ile Hitabet Öğretmeni arasında, Dil üzerine genel bir tartışma 9

İngilizce'nin gittikçe bozulmakta olduğunu ileri süren Hitabet Öğretmeni'ne karşı Dilbilimci'nin savunmaları 45

Grekçenin ve Latincenin üstünlüğünü savunanlara karşı dilbilimcinin çıkışları 71

Modern Dilbilim konusunda Dilbilimci'nin yaptığı açıklamalar 101

Dildeki Ses Değişmeleri üzerine sınıfta yapılan bir Ders 131

Sözcüklerde Biçim ve Anlam Değişmesi ile Sözcük Aktarımı Konularında Sınıfta yürütülen bir Tartışma 165

ÇEVİREN'İN SUNUŞU

*Türkçeye **Dilbilim Üzerine Tartışmalar** başlığı ile çevrilmiş olan bu kitap, Eugene A. Nida tarafından **Linguistic interludes** adı altında 1947 yılında yayımlanmıştır. Bugün için bile geçerliliğini yitirmemiş olan bu yapıtta, "lengüistik" denilen "Dilbilim" alanındaki geleneksel görüşe karşı çıkılarak, çağdaş tutum başarı ile savunulmuştur.*

Kitabın içerisinde, Türk okuyucularına anlamsız gelebilecek bazı açıklayıcı örnekler ve bunların yanı sıra bazı teknik terimler kullanılmış olduğundan, bunların yeterince aydınlanabilmesi için çevirmen tarafından çoğu kez Türkçe örnekler eklenmiş ve bazı terim açıklamaları yapılmıştır. Bu tür eklemeler genellikle kitapların dipnotlarında gösterilmekteyse de, yapıtın karşılıklı konuşmaya dayanan akışını kesintiye uğratmamak için bunların doğrudan doğruya konuşmaların içerisinde verilmesi uygun görülmüştür.

Çeviride kullanılan sözcüklerin, özellikle terimlerin Türkçe olmalarına ise büyük bir özen gösterilmiştir. Bununla birlikte, karşılıklı konuşma dilinde göze batabilecek olan bazı sözcüklerden bilinçli olarak kaçınılmış, yerleşik sözcüklerden çok azının kullanılması ile yetinilerek çevirinin yürütülmesine çalışılmıştır.

Çağdaş dilbilimi alanındaki yenici görüşlerin bir parçasının aktarılması ile, Türkçe yayımlanmış dilbilim yapıtlarının sayısında görülen azlığın belli bir ölçüde giderilmiş olabileceği inancı bu çeviriye girişmenin başlıca nedeni olmuştur.

Özcan Başkan

İstanbul, 1967

MODERN DİLBİLİMCİ İLE HİTABET ÖĞRETMENİ ARASINDA, DİL ÜZERİNE GENEL BİR TARTIŞMA

John - Mary, işte dün gece ***birim-sözler*** ve ***birim-sesler*** konusundaki konuşmasını dinlediğim profesör Thompson. Profesör Thompson, bu da arkadaşım Mary Morgan.

Thompson - Tanıştığımıza çok sevindim, bayan Morgan.

Mary - Ben de sizinle tanıştığımdan dolayı çok kıvançlıyım, profesör Thompson. John sabahtan beri "dilbilim"den söz ediyor.

Thompson - Demek konuşmam hiç değilse bir kişiyi etkilemiş; ne iyi!

Mary - Anlaşılan öyle olmuş. Bizlere katılmaz mısınız, profesör Thompson?

Thompson - Sevinç duyarım, teşekkürler.

John - Sizin dün gece anlatmış olduğunuz yöntemin en çok sevdiğim yanı, çok yeni ve çok değişik olması.

Thompson - Evet, bazı bakımlardan öyle ama esasında oldukça eski bir şey.

John - Ne demek istiyorsunuz, anlamadım. Üniversitedeki öbür profiardan böyle bir söz duymadık.

Thompson - Belki tuhaf karşılayacaksınız ama, "tanıtımsal" denilen şu modern çalışmaların en iyileri daha Milat'tan önce Sanskrit dilcileri tarafından yapılmış.

John - Peki, şimdiye kadar bu ***tanıtımsal yöntem*** hakkında niye bir şey duymadık öyleyse?

Thompson - Geçen yüzyılın dilcileri kendi Avrupa dillerinin tarihçelerine öylesine dalmışlardı ki, herhalde dillerin bir de bugünkü durumlarını "anlatmak veya "tanıtmak" akıllarından geçmemişti. Belki "hitabet" hocalarının da bunda bir rolü var. Bunlar Grekçe ve Latincenin dil kuralları ile öylesine kıskıvrak bağlanmışlardı ki dil çalışmalarına yeni bir yöntem getirmede oldukça yavaş davranmış oldular.

Mary - Siz galiba klasik gramer anlayışına karşısınız. Profesör Miller ile bir karşılaşabilseydiniz iyi olurdu. Kendisi buradaki eski gramercilerin başıdır da.

Thompson - Evet, birisi de bana dün profesör Miller'den söz etti.

John - Galiba size söylesem fena olmayacak. Profesör Miller daha bu sabah kendi odasında size ve öbür tanıtımsal dilcilere karşı oldukça sert bir konuşmada bulunmuş. Bir arkadaşım az önce anlattı. Doğrusu ben de inandım. Çünkü bizim 'Kurt Miller'den ben de hitabet ve gramer okudum.

Thompson - Benim derslerimden söz etmiş olmasına sevindim. Söylediği şeyler o kadar önemli değil. Bütün iş insanların ilgisini çekebilmek. Ondan sonra ilgi duyanları bir araya toplamak kolay. Bilimsel çalışmaların temelinde de ilgi bulunmaz mı? Bildiğiniz gibi, araştırıcıyı yaratan şey, sonsuz bir ilgi ve bu ilgiyi karşılama yollarını bulmadır. Onun için umarım ki, profesör Miller ile karşılaşırız.

John - Profesör Miller de sizinle karşılaşmak için can atıyordur muhakkak; çünkü dünkü konuşmanızı o da dinlemiş. Zaten kendisi bu saatlerde çay içmek için kantine gelir. Dikkat edersek yakalarız.

Mary - Profesör Thompson, John'un dediğine göre dilbilim dersinde birçok ilkel dillerden gelme yerli konuşucular kullanacakmışsınız. Böyle bir şeyi niye yapıyorsunuz, söyler misiniz?

Thompson - Bu soru oldukça geniş bir şey, ama cevap vereyim. Herhalde duymuşsunuzdur. Bir insan kendisini daha iyi anlamak için çevredekilere bakmalı. Tersine, başkalarını anlamak için de önce kendisini incelemeli. Bizim de durumumuz böyle. Çünkü bizler yalnızca İngilizceyi ve bir iki akraba dili biliyoruz. Onlar da zaten İngilizceye benziyorlar. Diller hakkındaki genel bilgilerimiz bu bir kaç dile dayanıyor. Bu peşin ve dar yargılardan kurtulmak için, bildiğimiz dillerden apayrı yapıdaki dilleri incelememiz gerekir.

Mary - Ama bu uzak yerli dilleri, bizim bildiğimiz dillerden ne kadar ayrı olabilirler ki?

Thompson - Hemen hemen her yönde ve noktada ayrı olabilirler. Bu söylediğime kesin bir örnek de verebilirim. Sözgelimi öyle diller bulunmaktadır ki bunlarda bizim gramerimizde "sıfat" denilen sözcüklerin karşılıkları yoktur.

Mary - Peki bunlar, ne bileyim "iyi adam" diyemiyorlar mı hiç?

Thompson - Diyorlar ama başka türlü diyorlar. Bizim sıfatlar ile anlattıklarımızı onlar fiiller ile anlattıkları için, sözgelimi "adam seviyor" der gibi "adam iyiyor" diyorlar.

John - Bir dakika profesör Thompson. Profesör Miller şimdi geldi. Buraya çağırayım mı? İster misiniz?

Thompson - Elbette isterim.

John - Size daha önce de söylemiştim. Profesör Miller kendi düşüncelerinden kolay cayacak bir insan değildir.

Thompson - Daha iyi ya. Bir insanın hiç bir kanısı olmaması çok daha kötü. Bu yüzden yanlış düşünceleri olan bir insanı hiç bir kanısı olmayanlara yeğlerim. Acaba profesör Miller şurada duranlardan hangisi? Belki de fakülte toplantılarında karşılaşmışımdır; ama pek hatırlamıyorum.

John - Profesör Miller, şu biraz şişmanca olanı. Başında siyah şapkası, kolunda da altın saplı bastonu var. Gözlüğünün saplarını da ince bir zincirle tutturmuş. Mezunlar Derneğinin rozetini de sanki şeref madalyasıymış gibi göğsünde taşıyor.

Thompson - Tamam, gördüm.

John - Gidip buraya çağırayım. Çayını gelip bizle içsin.

Thompson - Yaa, çok iyi olur.

(John, profesör Miller'i çağırmak üzere uzaklaşır)

Mary - Profesör Miller gerçekten çok tonton bir ihtiyar. Düşüncelerinde oldukça tutuculuk ve kendine güvenirlik var gibi. Bizim John kabul etmeyecek ama, Miller çok tatlı bir adamdır. Kendi aramızda Miller'den 'canbaba' diye söz ederiz.

Thompson - Ben de herhalde çok hoşlanacağım.

(John, profesör Miller ile birlikte döner)

John - Profesör Miller. İzin verirseniz size, profesör Thompson'u tanıştırayım. Mary Morgan'ı zaten tanıyorsunuz.

Miller - Merhabalar Mary. Seni gördüğüme memnun oldum. Profesör Thompson, sizinle de tekrar karşılaştığıma sevindim. Çünkü sizinle biraz konuşmak için zaten fırsat bekliyordum. Dün geceki konuşmanızı dinledikten sonra anladım ki sizinle konuşacağımız bir sürü konu var. Ama önce bir noktayı açıklayın lütfen. Dil çalışmalarında kullanılmak üzere, ilkel dilleri konuşan yerli konuşuculardan yararlanma yoluna gidiliyormuş. Bununla ne demek istemiştiniz? Bu ilkel yerliler bir üniversite çevresinde ne gibi bir yarar sağlayabilirler ki!

Thompson - Böyle düşünmenizin nedeni belli, "İlkel" denilen şu yerlileri kültür yönünden yalın, saf ve kuru kabul ediyorsunuz. Bu yüzden de onların bir yarar sağlayacağı düşüncesi size tuhaf geliyor. Onlara "ilkel kavimler" denmesinin nedeni de herhalde bu olsa gerek. Oysa bu gibi topluluklara "ilkel" demek yerine "yazısız" kavimler demek daha doğru olurdu. Elbette dillerine de "yazılmamış" veya "yazısız" diller demek gerekiyor. Eğer kendi ihtiyaçlarına cevap verme bakımından ele alınacak olursa, bu insanlar çevrelerindeki koşullara bizden çok daha başarılı bir biçimde uymuş sayılabilirler.

Miller - Sizin bu söylediklerniz, doğrudan doğruya bir "ilkelcilik" anlayışı. Bu yalınkat insanların bize gösterecekleri ne gibi bir şey olabilir?

Thompson - Gösterdiğiniz tepki bana yabancı gelmiyor. Çünkü siz gelmezden az önce bayan Morgan da bana aynı şeyi soruyordu. "Yerli" denilen bu gibi diller üzerinde uğraşmamızın başlıca nedeni, dil çalışmalarında daha taze ve daha yeni araştırma yöntemleri bulmak içindir diyebilirim.

Miller - O halde, ***yerli dilleri*** dediğiniz bu ilkel diller ile, yazısı olmayan dilleri kastediyorsunuz, değil mi?

Thompson - Evet. Yani, yerlilerin kendileri tarafından yazıya geçirilmemiş dilleri kastediyorum.

Miller - Bu da şu demek oluyor. Bu yerli dillerin edebiyatları yok; şiirleri, hikayeleri, piyesleri yok. Shakespeare gibi, Demosten gibi birisini yetiştirmemişler. Siz ise profesör Thompson, öğrencilerinizi, belli bir edebiyat gelenekleri olmayan bu dillere çalıştırarak onların zamanlarını harcıyorsunuz. Bilmem bunun farkında mısınız?

Thompson - İlk bakışta öyleymiş gibi görünüyor ama gerçek durum öyle değil. Çünkü işin içinde başka noktalar da var. Bir kere, dilbilim çalışması bir edebiyat çalışması değildir. Edebiyatı da içine alan çalışmaya ***filoloji***, yani metin incelenmesi denmektedir. ***Lengüistik*** yani dilbilim yalnızca dil ile uğraşır. Onun için, bir dilin ne çeşit bir dil olduğu, kim tarafından kullanıldığı dilbilimde göz önüne alınmaz.

Miller - Peki öyleyse, belli bir geleneği olan soylu dil örneklerini incelemeyi bırakıp da bunların yerine ilkel yerlilerin karmakarışık homurtularını incelemenizin nedeni var mı?

Thompson - Az sonra bu noktayı da açıklayacağım. Ama şunu da hemen söyleyeyim ki edebiyat eserlerinin incelenmesi konusunda ileri sürdüğünüz düşünceye ben de yürekten katılıyorum. Bu gibi çalışmalar

gerçekten çok değerli oluyor. Ama profesör Miller, dil gibi bütün bir toplumun bu kadar çok kullandığı bir şeyi de ayrı bir konu olarak incelemenin önemine inanmıyor musunuz? Dil öyle bir anlaşma aracı ki dil olmaksızın düzenli bir toplum ve kültür mümkün olamazdı, değil mi?

Miller - Evet, insan "toplumun ekonomisi" gibi bir şeyi inceleyebilir, ama dili yalnızca dil olarak incelemek bana çok bayağı bir iş gibi geliyor.

Thompson - Öyle ama dilbilim bir ölçüden sonra ekonomiden de daha temel bir konu ile uğraşıyor. Çünkü dil olmadan ekonomi de var olamazdı. Dil, yaşadığımız şu hayatın en ayrılmaz bir parçası. Bazı bakımlardan de alınacak olursa ekonomi ile dilbilim arasında belli bir benzeyiş bulunmaktadır. Eğer bir toplumun ekonomik hayatını inceleyeceksek milyonerin olduğu kadar köşe başındaki manavın da durumunu ele almamız gerekir. Bunun gibi, eğer bir toplumun dilini inceleyeceksek Shakespeare'in dilini göz önüne aldığımız kadar manavın dilini de hesaba katmamız gereklidir. Yalnızca Rockefeller ailesinin iş durumunu gözden geçirmekle nasıl ülke ekonomisi hakkında dengeli bir sonuç elde edemezsek, yalnız Shakespeare'in dilini incelemekle de dilin toplumdaki yeri konusunda doğru bir sonuca varamayız. Ayrıca şunu da eklemem gerekiyor; küçük esnafın ticaret hayatını incelemekle Rockefeller'in ticaret hayatının önemi de daha iyi anlaşılır. Bunun gibi, kasapların, fırıncıların dil kullanışlarını incelemekle de edebiyattaki usta sanatçıların diline ışık tutmuş olabiliriz.

Miller - Evet şunu kabul etmek gerekiyor ki, tanıtımsal dilbilimciler diye adlandırılan sizler nereye varmak istediğinizi biliyorsunuz. Ama bana göre hava hoş. Siz zamanınızı istediğiniz kadar, dağarcığında bir kaç yüz sözcükten fazla bir şey bulunmayan dilleri incelemekle harcayın; sözcükten bu yerlilerin çeşitli homurtular ile, işaretler ile nasıl anlaşmaya çalıştıklarını ortaya çıkarıp bunu "tanıtma"ya çalışın. Dediğim gibi, işin bu yanı beni ilgilendirmez. Ama gerçekten ciddi öğrencilerimizi önünüze katıp onları doğru yoldan çıkarmaya çalışmayın üniversitede.

Thompson - Bana bir hayli fazla yüklendiniz Profesör Miller, değil mi? Ama belki de o kadar haklı değilsiniz. Çünkü tanıtımsal dilbilimciler belki de sizin sandığınız kadar kötü kişiler değil. Yalınkat bir yaşama düzeni olan ilkel kavimlerin diline gelince...

Miller - Bakın yine başladınız. Tıpkı bir antropolog gibi konuşuyorsunuz.

Thompson - Antropolog gibi konuşmak sizce gerçekten bu kadar kötü mü? Antropoloğun bütün suçu, tarihçilerin ve biyografyacıların yaptığı gibi yalnızca seçme bir kaç kişiyi ele almaktan kaçınmaları olsa gerek. Bunun yerine her çeşit insanı ve topluluğu inceleyen antropologlar ile biz tanıtımsal dilbilimciler arasında gerçekten bir benzerlik ve yakınlık bulunuyor.

Miller - Bakın bu dediğiniz doğru. İkisinin de ortak yanı ilkelcilik üzerinde çalışmak.

Thompson - Peki öyle olsun. Neyse biz gene ilkellerimize dönelim. Bunların dillerindeki sözcük sayısının sınırlı olduğu, gramerlerinin de pek yalın bir yapıda bulunduğu kanısı yalnızca size özgü değil. Daha birçok kimse de böyle düşünüyor. Ama ne var ki, gerçek bir araştırma, ortadaki durumun böyle olmadığını gösteriyor. Örnek olarak söyleyeceğim şu sözcüğe dikkat edin: "ampo'ittinialasarso'sana". Bu sözcük, Panama'daki San Blas dilinde şu anlama geliyor: (İçimizden iki kişi onlara vurmak üzereydiler ama vurmadılar). Görüyorsunuz ki bizim sekiz sözcük ile anlatabildiğimizi San Blas yerlileri bir tek sözcük ile aktarabiliyorlar.

Miller - Bu söylediğiniz şey yalnızca bir tek sözcük mü?

Thompson - Evet. Ama "predestination" birimi ne oranda tek bir sözcükse o kadar. Biliyorsunuz İngilizcede bu sözcüğün parçaları tek başlarına anlamsızdır. "Pre-", "-de-" "-stin", "-a-", "-t-", "-ion" tek tek bir şey anlatmazlar. San Blas sözcüğünde de durum böyle. Ufacıcık parçalar bütün içerisinde bir anlam kazanıyorlar.

Miller - Peki bu sözcükteki çeşitli parçacıkların anlamları ne?

Thompson - Bir kere "am-" parçacığı birinci kişiyi gösteriyor. Bu ek, genellikle "an-" olarak geçiyor ama çift-dudak ünsüzlerinden /p/'nin önüne gelince ona benzeşerek "am-" oluyor.

Miller - Her halde, *"benzeşme"* dediğiniz olay bu dili konuşanların gevşekliğinden ve dili kullanmadaki pejmürdeliğinden ileri geliyor.

Thompson - Belki gevşekliğin bir rolü var ama, bu olay İngilizcede de ortaya çıkıyor. Sözgelimi olumsuzluk bildiren "in-" ön-eki /p/ gibi bir çift-dudak ünsüzünün önüne geldiği zaman "imperfect" sözcüğündeki gibi "im-" oluyor.

Miller - Evet, doğrusu iki durum arasında büyük bir benzerlik var. Neyse, sözcüğün geri kalan kısmına dönelim.

Thompson - İkinci parçacık ise (iki) anlamına gelen "-po-".

Miller - Peki bu dilde birinci kişi tekil de olsa çoğul da olsa aynı "an-" veya "am-" ekleri mi kullanılıyor? Anladığıma göre tekil kişiye bir çoğulluk eki ekleyerek çoğul kavramını veriyorlar. "Ben" ve "biz" sözcükleri arasında bir ayrım yapmamak ne büyük bir eksiklik. San Blaslıların yaptığı şey "Ben-iki" demeye benziyor.

Thompson - Doğru, ama bazı yönlerden San Blas dili İngilizceden daha kullanışlı. Çünkü İngilizcede ikinci kişinin tekili de çoğulu da aynı "you" sözcüğü ile söyleniyor. Birisi "you" dediği zaman tekil mi çoğul mu neyi belirtmek istediği anlaşılmıyor.

Miller - İngilizcede eskiden kullanılan (sen) karşılığındaki "thou" ve "thee" sözcüklerinin artık kullanılmaz oluşu beni her zaman üzmüştür. Şu modern zamanların entelektüel tembelliği yok mu; işe bu virüs İngilizceye de girip bu dili yozlaştırmaya başlamış.

Thompson - Bu konuyu ilerde belki yeniden ele alıp tartışabiliriz. Ama şimdilik bunu bir yana bırakalım da San Blas sözcüğünün incelenmesine devam edelim. Üçüncü parçacık olan "-itti-" üçüncü kişiyi gösteren bir ek. Dördüncü olan "-mala-" ise üçüncü kişiyi çoğul yapıyor.

Miller - Birinci kişideki durum ile bunun arasındaki paralellik belli oluyor. Sanıyorum ki (biz) demek için "anmala" deniyor.

Thompson - Tamam, çok doğru profesör Miller. Anlaşılan kısa bir süre sonra bu yerli dillerin tadını almaya başlayacaksınız.

Miller - Allah korusun! Ben yalnızca aradaki bir kaç benzerliğe dokundum. O kadar süre klasik-diller eğitimi gördükten sonra bu kadarını yapabilmem de normal değil mi ya?

Thompson - Elbette. ***Tanıtımsal dilbilim*** denilen modern dil çalışmalarında belki siz çok daha başarılı olabileceksiniz. Neyse, San Blas sözcüğüne gelelim gene. Bu sözcüğün kökü "-sarso-" yani (vurmak); "-sa-" son-eki geçmiş zamanı gösteriyor; "-na" eki ise ters çevrilmeyi belirtmektedir. Bu yüzden de bu son parçacık, sözcüğün tüm anlamını değiştirmektedir. Çünkü (içimizden iki kişi vurdular) anlamı yerine (vurmak üzereydiler, ama vurmadılar) anlamı çıkmakta, yani yapılmakta olan bir iş tersine çevrilmektedir. Profesör Miller, bu San Blas sözcüğünü kullanan dilin "basit ve ilkel bir gramer" kullandığını herhalde söylemeyeceksiniz artık.

Miller - Doğrusu şu San Blaslılar çok ufacık parçalara bile epey anlam yüklemişler; bunu kabul etmek doğru olur. Ama sondaki "-na" gibi

çok ufak bir eke bu kadar çok anlam bindirmek pek akıllılık sayılmasa gerek.

Thompson - Ama şurasını kabul edeceksiniz ki zaman zaman İngilizcede de "not" ve "if" gibi ufak ve vurgusuz sözcüklere oldukça büyük anlamlar yüklenmektedir.

Miller - Evet burasını kabul etmek gerekiyor. Artık hiç bir şeyden emin olamayacağım galiba. San Blas dilindeki örneği gördükten sonra, yerli dillerinde Grekçedeki kadar geniş sözcük çekimleri gösterirseniz hiç şaşmam.

Thompson - Çok doğru söylediniz; hatta sanmayacağınız kadar doğru. Çünkü bu dildeki gramer parçacıklarının mümkün olan bütün karışımları yapılacak olsa yalnızca şu "-sarso-" parçacığı ile ilgili şöyle bir 10.000 kadar sözcük çıkarılabilir.

Miller - Allah Allah! Olacak şey değil. Bu ilkel yerlilere 10.000'lik bir sözcük çekimi öğretmek zorunda olan bir öğretmeni düşünüyorum da aklım duruyor.

Thompson - Durum o kadar karanlık değil. Bir kere bu yerli çocuklara fiillerin 10.000 biçimli çekimini öğretmek gerekmiyor. İngiliz çocukları karmaşık cümle yapmayı nasıl öğreniyorlarsa yerli çocuklar da sözcük yapmasını aynı biçimde öğreniyorlar. Çocukların cümleleri nasıl yaptıklarını biliyorsunuz. Öğrenmiş oldukları bazı kalıplar vardır; çeşitli sözcükleri bu kalıplara uydurarak yeni yeni cümleler kurarlar. San Blaslı çocuklarda da durum aynı. Onlar da oldukça uzun sözcükler yapabilirler; çünkü çeşitli parçacıkların uyacağı kalıbı ve bu kalıplardan kurulu dil örgüsünü öğrenmişlerdir. Biliyorsunuz, siz de biraz önce "anmala-" parçasının ne anlama geldiğini kendiliğinizden bulmuştunuz. Çocuklar bu işi daha da ileri götürerek uzun ve karmaşık cümleleri kurabiliyorlar.

Miller - Evet ama İngilizceyi bu kadar mükemmel ve bu kadar anlaşılır bir dil yapan etken, İngilizcenin o berrak sözcük dizimi değil mi? Herhalde bu yerli dillerini konuşanlar sözcükleri birbiri ardına rasgele ve karmakarışık bir biçimde diziyorlardır.

Thompson - Bütünüyle yanılıyorsunuz, profesör Miller. San Blas dilinde en az İngilizcedeki kadar kesin bir söz dizimi var. Özneyi belirten parça genellikle en önemlisi olup ilk önce gelir. Bunun önüne ve sonuna, özneyi niteleyen parçacıklar eklenir. Ondan sonra da nesne belirtilir. Bu da tıpkı özne gibi önüne ve sonuna niteleyici ekler alır. Ondan sonra da fiili niteleyen çeşitli takılar gelir. Ve en sonda da fiilin kendisi

bulunur. Bu da bittikten sonra cümlenin bütününü ilgilendiren üslup sözcükleri gelir ki bunlar da cümlenin gündelik bir cümle mi, bir hitabet cümlesi mi, yoksa bir şiir cümlesi mi olduğunu belirtirler.

Miller - Bu söylediklerinize göre San Blas dilinde neredeyse gerçek bir dil düzeni var diyeceği geliyor insanın.

Thompson - Geliyor da ne demek? Söylediğim düzen gerçek bir dilin ta kendisi.

Miller - Doğrusu çok iyi bir örnek seçmişsiniz, bunu kabul etmek gerek. Bu ilkel dillerin daha başka ne gibi özellikleri olduğunu anlamak için ben de kendi payıma bir araştırma yapmak isterdim.

Thompson - Çok iyi. Sizde böyle bir ilgi uyandırabilmiş olmam benim için büyük bir başarı. Oysa siz beni, gerçekleri yanlış tanıtmakla suçlamıştınız ilk baştan.

Miller - Bu yerli dillerinde bulunduğunu söylediğiniz uzun sözcüklerin kendi başlarına öyle bir üstünlükleri olmasa gerek. Hint-Avrupa dil ailesi içindeki diller uzun sözcükler yapma eğiliminden her zaman kaçınmışlardır...

Thompson - Öyle ama, bir kere bu yerli dillerinin hepsinde uzun sözcükler bulunmuyor ki. Her uzunlukta ve çeşitte sözcük var. Hint-Avrupa dillerinin, uzun sözcükler yapmaktan her zaman kaçınmasına gelince, durum pek de dediğiniz gibi değil galiba. Sözgelimi modern İngilizcedeki "had" sözcüğünün Gotçadaki karşılığını düşünün. Gotça da bir Hint-Avrupa dili olduğu halde aynı sözcük için "habaidedeima" gibi uzun bir biçim kullanmaktaydı.

Miller - Orası doğru. Benim de dokunmak istediğim nokta buydu işte. İngilizce, gördüğünüz gibi "had" biçiminde kısa sözcükler kullanarak fazla yüklerinden kurtulmaya çalışıyor. Böylelikle öbür Germen dillerinde bulunan, uzun sözcükler yapma eğiliminden sakınmış oluyor.

Thompson - Ne kadar tuhaf, profesör Miller. Şimdi söylediklerinizi, biraz önce kısacık parçacıklara çok anlam yüklediklerini için beğenmediğiniz yerli diller hakkında söylediklerinize pek uymuyor gibi. İngilizceye gelince bugün bile "ugly" diyerek anlatabileceğimiz bir şeyi belirtmek için "unattractive" dediğimiz oluyor. Demek ki uzun sözcükler İngilizcede de kullanılabiliyor.

Miller - Galiba hakkınız var, profesör Thompson. Ama söyler misiniz lütfen, acaba Grekçe isimlerin çekim eklerindeki mükemmelliği yakından uzaktan andıran bir düzen bu yerli dillerinde bulunabiliyor mu?

Thompson - Elbette bulunuyor. Bu noktayı size en iyi biçimde, Kueçua dilindeki bir çekimden örnek vermek yoluyla açıklayabilirim sanıyorum. Bir çekimde bulunan sayısız denecek kadar çok biçimlerden bir kaç tanesi şöyle:

tika	«çiçek»
tikay	«benim çiçeğim»
tikaykuna	«benim çiçeklerim»
tikaykunaman	«benim çiçeklerime»
tikaykunamanta	«benim çiçeklerimin»
tikaykunamantapaça	«benim çiçeklerimden»
tikaykunamantapaçalla	«yalnızca benim çiçeklerimden»
tikaykunamantapaçallapis	«yalnız benim çiçeklerimden de»

Miller - Gerçekten çok ilgi çekici bir çekim örneği, bu verdiğiniz. Türkçe gibi yanaşık yapılı denilen dillerin tipik bir örneği. Bu dillerde birbiri ardı sıra ekler sıralanmıyor mu? Herhalde öğrencilerinize dil yapılarının gelişmesini de belli bir sıra içinde veriyorsunuzdur. Gelişmenin basında Çince gibi bir heceli ve ***ayrışık yapılı*** diller var. Ondan sonra bir bir heceler birleşerek San Blas, Kueçua ve Polinezya dillerindeki gibi "yanaşık yapılı" evreye geliniyor. Ondan sonra da Hint-Avrupa dilleri gibi ***kaynaşık yapılı*** mükemmel dillere erişiliyor. Ben Harvard'da öğrenciyken sizin "tanıtımsal dilbilim" dediğiniz dil çalışmaları konusunda bu söylediklerimi öğrenmiştik. Eğer doğru hatırlıyorsam elbette.

Thompson - Evet, doğru hatırlıyorsunuz: ama o zamandan bu yana tanıtımsal dilbilim ile hiç uğraşmadığımız belli. Çünkü ileri sürdüğünüz düşüncelerin modası geçeli bir hayli oldu.

Miller - Nasıl olur? Ben eski notlarıma dayanarak yıllar yılı demin söylemiş olduğum şeyleri öğrencilerime öğretiyorum.

Thompson - Evet ama biliyorsunuz ki insanın arada sırada notlarını şöyle bir gözden geçirmesi iyi olur. Dil yapılarının gelişmesine gelince demin söylediğiniz şeyler bütünüyle yanlış. Dillerin yapısı hiç bir zaman bir heceli dillerin "ayrışık" yapısından başlayarak "yanaşık" yapılı aşamaya, oradan da "kaynaşık" yapılı duruma gelecek biçimde gelişmiş değildir. Bu gibi temelsiz kestirmelerde bulunmak, dillerin incelenip "tanıtılması"na dayanan modern dil çalışmaları ile bağdaşamaz. Bu gibi yanlışlıkların sorumlusu olan kimseler modern tanıtımsal dilbilimciler değil, geçen yüzyılın, ellerine geçen bilgiyi yanlış değerlendirmiş olan tarihsel ve karşılaştırmalı dilcileridir.

Miller - Ama benim söylediğim açıklama biçimi oldukça sağlam ve güvenilir gibiydi.

Thompson - Evet, ilk bakışta öyleymiş gibi geliyor insana. Oysa gerçek daha başka. Söylediğiniz varsayımdaki aksaklıklardan bir tanesi Çince ile ilgili. Çince, bildiğiniz gibi Çin-Tibet dil ailesine bağlıdır. Dilci Karlgren ile başka araştırmacıların da çok güzel açıkladıkları gibi bu diller bir zamanlar çok heceliymiş ve kaynaşık yapılı diller gibi çekiliyormuş. Demek oluyor ki Çincenin bir heceli ve ayrışık yapılı bir dil olduğu görüşü o kadar sağlam değil.

Miller - Peki ama nasıl olur bu?

Thompson - Ne yapalım ki gerçek bu. Sizin ayrıca Çince gibi bir dili en "ilkel" olarak tanımlamanız da çok tuhaf. Bundan başka, bir dilin ayrışık yapıda oluşu ile, az önce sözünü etmiş olduğumuz kültür ilkelliği arasında bir bağlantı olmasa gerek.

Miller - Ama şurasını da kabul etmeniz gerekir ki dünyada bulunan ilkel toplulukların büyük bir çoğunluğu ikinci çeşit olan "yanaşık" yapılı dilleri kullanmaktadırlar.

Thompson - Yer yüzündeki ilkel toplulukların büyük bir yüzdesi gerçekten yanaşık yapılı dilleri konuşuyorlar. Ama dünyadaki dillerin aynı oranda yüksek bir yüzdesi de zaten yanaşık yapılı diller. Bunun yanı sıra, ilkel denilen toplulukların, sizin mükemmel dediğiniz kaynaşık yapılı dilleri de konuştukları görülüyor. Onun için ilkellik ile dil yapısı arasında sandığınız kadar kesin bir bağlantı yok. Bundan başka, dilleri sizinki kadar kesinlikle "ayrışık", "yanaşık" ve "kaynaşık" düzenli diye öbeklere ayırmak pek doğru değil. Çünkü birçok diller her üç öbeğin de özelliklerini gösterdiğinden böyle bir ayrım yapmak başarılı sonuçlar vermiyor her zaman. Sözgelimi İngilizcede gramer yapıları bakımından kaynaşık düzene sokulamayacak bir heceli birçok sözcük var. Ayrıca İngilizce isimlerin çoğul yapılmasında ve fiillerin çekilmesinde kaynaşık yapı özellikleri görülmektedir. Bundan başka yanaşık yapılı sözcükler de bulmak mümkündür. "Un-gent-le-man-li-ness" sözcüğü buna bir örnek sayılabilir.

Miller - Peki öyleyse. Ayrışık ve yanaşık yapılı dediğimiz ilk iki öbek dili bir yana bırakalım; madem ki bu dillerin yapıları ile kültürleri arasında bir bağlantıyı kabul etmiyorsunuz, dediğiniz gibi olsun. Ama Hint-Avrupa dillerinde durum başka, değil mi? Bu dillerin yapıları Hint-Avrupa kültürünün bir sonucu olarak insanlığın eriştiği en yüksek düzeyi göstermiyor mu? Batı uygarlığının kültür alanında yarattıklarını göz önüne getirin bir kere.

Thompson - Profesör Miller. Siz de çoğu kimsenin kapıldığı düşünsel bir yanlışlığa saplandınız. İnsanlık tarihinde "maddiyat" denen açıdan en ileri varmış bir kültürün temsilcisiyiz diye saçımızı kesiş biçimimizin de dünyadaki en iyi çeşit olduğunu söyleyemeyiz ki.

Miller - Ama bir toplumun saç kesme biçimi ile uygarlık arasında ne ilgi olabilir?

Thompson - Elbette hiç bir ilgi olamaz. Zaten belirtmek istediğim nokta da bu. Hint-Avrupa dil ailesine giren insanların kaynaşık yapılı bir dil konuşmaları yalnızca tarihin bir cilvesidir; bu insanların, düşünüm düzeyi bakımından üstün oldukları hiç bir zaman gösterilemeyeceği gibi. insan gelişimindeki zincirin ileri bir halkasını yarattıkları da kanıtlanamaz. Bundan başka ondokuzuncu yüzyılın Batı uygarlığına bağlı insanları. ilkel topluluklar ile uğraşmayı "Beyaz Irkın Çilesi" olarak nitelerken, bu işi yalnızca kendi çıkarları bakımından ele aldılar. Üstelik. ilkel topluluklara gösterdikleri "insaniyet"i desteklemek için de her nedense bol bol barut kullanmak zorunda kaldılar. Durum böyleyken Batı uygarlığındaki insanların ne saç kesiş biçimlerinin, ne de dillerinin, kusursuzluğun doruğuna erişmiş olma gibi bir durumu gösterdiği söylenemez.

Miller - Demek dilleri incelerken bu dilleri konuşan insanların kültür alanındaki başarılarını göz önüne almıyorsunuz. O halde siz bu insanların yalnızca fiziksel yapılarını hesaba katıyorsunuz demek. Çünkü özellikle seslerin incelenmesinde ırkların fiziksel yapıları önemli bir rol oynuyor.

Thompson - Ne demek istediğinizi doğrusu pek anlayamadım?

Miller - Söylemek istediğim şey yeterince açık-seçik. Zencilerin, o kalın dudaklarını kullanarak Batı dillerindeki açık ünlüleri söyleyebileceğini herhalde kabul etmeyeceksiniz. Zenciler fizyolojik yapıları bakımından sesleri belli bir biçimde söyleme zorundadırlar zaten.

Thompson - Bu konuda sizinle aynı düşüncede değilim. Yıllar önce bir Zenci ile karşılaşmıştım. Kendisi Bahama adalarında doğmuştu ama İngiltere'de yetişmişti. Duyduğum şaşkınlığı anlatamam. Öylesine bir söyleyişi. sesletmesi vardı ki duysaydınız Oxford'lu birisi konuşuyor sanırdınız. Bunun gibi, başka Zencilerin de Cezayir'de Fransızca öğrenip anadilleri imiş gibi pırıl pırıl konuştuklarına tanık oldum. Aym Zencilerden Meksika'da yetişenlerin İspanyolcayı bütün keskin vurguları ile seslettikleri de bir gerçek.

Miller - Peki öyleyse, nasıl oluyor da Amerika'daki Zenciler ayrı bir şive ile konuşuyorlar?

Thompson - Bunun başlıca nedeni Zenci sesletmesinin genellikle Güney şivesine benzemesidir: ilk baştan Güneylilerin sesletme biçimini kapan Zenciler, daha sonra Kuzeye çıktıkça eski sesletme alışkanlıklarını da birlikte getirmişler. Bir de Zencilerin ayrı bir dil çevresinde bulunmaları var. İş konusu dışında beyazlar ile bir araya pek gelmediklerinden, beyazların sesletme biçiminden fazla bir şeyler kapmamışlar. Oysa birbirleri ile yakın ilişkileri olan beyazların lehçeleri birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Beyazlar arasında yetişmiş Zencilerin konuşmalarını da duydum. Gerçekten, beyazların ölçü saydıkları sesletmeden en ufak bir sapma göstermiyorlardı.

Miller - Peki, buraya gelen Doğulular konusunda ne diyeceksiniz bakalım?

Thompson - Onlar için de aynı şey söylenebilir. Amerika'da yetişmiş Japon ve Çinli birçok arkadaşım var. Hiç birisinin dilinde yabancı olduklarını belirtecek en ufak bir iz yok.

Miller - Profesör Thompson, anlattığınız şeyler şimdiye kadar söylenenlerin insanı düşündürdüklerinden çok başka. Bu bakımdan araştırılması gerekir bunların. Neyse, demin sözünü etmiş olduğunuz yerli dilleri ile ilgili olarak, sözcükler konusunda bir şeyler söylemek istiyorum. Sanıyorum ki böylesine ilkel insanların zengin bir sözcük dağarcıkları yoktur. Dar çerçeveli bir yaşama düzeninde ne kadar çok sözcük kullanılabilir ki?

Thompson - Evet ama, insanların bütün sözcük ihtiyacı, ancak çevrelerindeki nesneleri, olayları ve kafalarındaki kavramları anlatacak kadardır. Gerektiğinden daha fazlasını kullanmanın nedeni var mı acaba? Üstelik bu ilkel yerli arkadaşlarımıza gerektiği kadar önem vermiyoruz gibime geliyor.

Miller - "Arkadaşlarımız" mı? Tuhaf şey: insaniyetçiliğe özenen bir antropolog gibi konuşuyorsunuz.

Thompson - Bu insanları tanımadığınız için sözlerinizde haklı olabilirsiniz. Ama bir sürü ilgi çekici özellikleri bulunan bu kimseleri bir kere tanıdıktan sonra onları birer arkadaş olarak düşünme zorunda kalırsınız. Neyse, gene konumuza dönelim. Şuna iyice inanabilirsiniz ki bu yerliler kendi düşüncelerini anlatmak için gereken bütün sözcükleri kullanabilmektedirler. Yalnızca, bir başlangıç olarak yapılan dil çalışmaları sonunda bile yerli dilleri denen bu dillerde 20.000'i aşan bir sözcük da-

ğarcığına rastlanmaktadır. Elbette bu sayı içinde bir sözcüğün türetilmiş biçimleri de bulunmaktadır. Tıpkı "educate" sözcüğü ile "education" ve "educational" biçimlerinin de ayrı birer sözcük sayılmaları gibi.

John - Bir dakika profesör Thompson. Yerlilerde olmayan nesnelere ait sözcükler konusunda ne düşünüyorsunuz? Yani "otomobil", "lokomotif", "dinamo", "radyo" gibi sözcükler nasıl anlatılıyor?

Thompson - Çok özür dilerim John. Profesör Miller ile konuşmaya öylesine dalmışız ki bayan Morgan'a da, sana da soru soracak fırsat bırakmamışız.

John - Zararı yok. Zaten dilbilim konusunda eni konu söz edecek kadar bilgim yok. Nasıl olsa, kafamı kurcalayan soruların cevabını tartışmanızda buluyorum. Onun için sizler lütfen devam edin.

Thompson - Demin sormuş olduğun soru çok iyiydi. İlkel toplulukların, kendi yaşama düzenlerinde bulunmayan nesneleri nasıl adlandırdıklarını merak ediyordun. Şimdi cevap vereyim. Biz kendi yaşama düzenimizde yeni yeni şeyler edindikçe bunlara birer ad yakıştırıp kullanmışız. Bazı kereler yabancı bir nesnenin adını da kendisi ile birlikte başka dilden almışız. Sözgelimi "spaghetti" sözcüğü bir çeşit makarna yemeği olarak İtalyanca adı ile birlikte alınmış. "Bicycle" ve "locomotive" gibi şeyler için Grekçe ve Latince köklerden yapılmış sözcükler kullanmışız. Bazı kereler de "uçak" anlamına gelen "airplane" gibi sözcükleri İngilizce parçacıklardan yapmışız. Zavallı yerli dillerinin bizimki gibi "bilgiç" sözcükleri, deyimleri yok ki! Onlar bizim dillerimizdeki gibi, çeşitli parçacıkları birleştirip sözcükler yaratacakları yerde sözcüklerin kendilerini, oldukları gibi alıp kendi dillerine uydurmuşlar. Sözgelimi Tarahumara Kızılderilileri İspanyolcadan "mesa" sözcüğünü alıp buna kendi dillerinden /-çi/ ekini katarak /mesaçi/ gibi bir Tarahumara sözcüğü yapmışlar.

John - Çeşitli bilim dallarının Grekçeden ve Latinceden bu kadar üstüne basa basa sözcük almalarının nedenini bir türlü anlamıyorum. Niçin, "yaşam-bilim" demek dururken "biyoloji" deniyor? Yahut, neden "karından-bacaklı" deneceği yerde "gastropod" demek zorunluluğu duyuluyor?

Miller - Nedeni açık. Eğer senin dediğin gibi yapsalardı o zaman daha az bilimsel olurlardı.

Thompson - Sizinle aynı düşüncede değilim, profesör Miller. Yalnız şunu kabul edebilirim. Doğa bilimleri bütün Batı kültürünün ortak malıdır. Klasik diller de, miras kalan bu ortak kültürün bir parçası oldukla-

rından bilimsel terimlerin bu dillerden alınması bir birlik ve kolaylık sağlar. Eğer bir kimse, "bilimsel terimler" denen bu özel sözcükleri biliyorsa o zaman herhangi bir Avrupa dilinde yazılmış bir bilimsel eseri okuduğu zaman pek güçlük çekmez. Bilimsel çalışmalarda bunun gibi ortak terimler kullanıldığı için araştırma yapmak isteyenler, başka araştırıcıların vardıkları sonuçları anlatan yazıları anlayabilmek için bir sürü yeni terim öğrenmek zorunda kalmamaktadırlar.

John - Söylemiş olduğunuza göre yerli dilleri başka dillerden ya doğrudan doğruya sözcük alıyorlar, ya da kendileri bir şeyi anlatacak türden sözcükler uyduruyorlar. Zaten bu insanların, kendilerine özgü bir teknik terimler dağarcığı olmasa gerek. Ama bu yerliler "bicycle" gibi bir sözcüğü kendi dillerinde acaba nasıl anlatırlardı?

Thompson - Doğrusu, (bisiklet) anlamına gelen bu sözcüğü acaba nasıl karşılarlardı söyleyemem. Ama şu bir kaç şıktan birini seçerlerdi herhalde. Birincisi, "bicycle" sözcüğünü olduğu gibi alırlar ve gerekli sesletime değişiklikleri yaparak kendi dillerine uydurabilirlerdi. Bu işleme "ses aktarımı" diyebiliriz. İkincisi, yerliler bu sözcüğü parçalarına ayırıp bunları kendi dillerine çevirebilirlerdi. Ama pek olacak şey değil bu; çünkü bu yerliler "bi-s" parçacığının (iki) ve "cycle" parçacığının da (tekerlek) anlamına geldiğini bilemezlerdi. Hadi bu yerlilerin çok akıllı ve görülmedik türden zeki olduklarını varsayalım. O zaman yerliler "çift-tekerlek" gibi bir biçim kullanırlardı. Üçüncü şıkta ise, yerliler "bisiklet" nesnesini kendi dillerinde anlatıp tanıtacak biçimde bir "tanıtımsal" sözcük veya cümlecik kullanabilirlerdi. Bu son şık daha kuvvetli gibi geliyor. Çünkü Amerika'nın batısında bulunan Kızılderililer uzun yıllar önce ilk defa bisiklet gördükleri zaman hemen bir deyim uydurmuşlardı: "Beyaz adam yürümek için oturuyor".

Mary - Sınavlarda teknik terimler aklıma gelmeyince ben de böyle yapıyorum. Bu Kızılderililerin uydurduğu şey hiç değilse anlamı oldukça açık bir tanıtımsal deyim. Ben sınavlarda böyle yapınca kağıdımı okuyan kimse de benim bilgisizliğimden kuşkulanacağına herhalde bildiklerimi daha açık ve daha bilimsel anlatmak için uğraştığımı sanıyordur.

Miller - Olacak şey değil. Şu öğrencilerin kurnazlıklarına akıl ermiyor.

Mary - Aman profesör Miller, siz ne zannediyorsunuz? Üniversite eğitimindeki temel bilimlerden birisi de sınav kağıtlarında en az bilgi kırıntısını en cafcaflı sözlerle anlatma yeteneğini kazanmaktır.

Miller - İnsan günahlarını çıkarınca ferahlarmış. Sen de galiba onun için bu itiraflarda bulunuyorsun.

Mary - Eh, pek de öyle değil. Ben yalnızca üniversitedeki yaşama düzeni konusunda genel bir açıklama yaptım, o kadar. Ama ne var ki, tanıtımsal dilbilim gibi bir derste sorulacak bir soruyu yeteri kadar laf kalabalığına getirebilir miyim bilmem. Bana öyle geliyor ki "dilbilim" denen bu şey oldukça kesin bir bilim dalı.

Miller - Aman Mary. Herhalde dilbilim derslerine devam etmeyi düşünmüyorsun, değil mi? Farkında değilsen şunu belirteyim ki sen daha çok "plastik sanatlar" alanında çalışacak klasta bir öğrencisin. Yerli dillerinin dil-tanıtımı denen bu... Affedersiniz profesör Thompson. Kurmuş olduğunuz yeni düzene girmekte olan bir öğrenciyi caydırmak gibi bir niyetim var sanmayın, ne olur.

John - Özür dilerim, gene sözünüzü kesiyorum. Az önce, yaşama düzenine yeni giren bir şeyi anlatmak için sözcük karşılığı bulmaktan söz ediyordunuz. Bu arada, havadan isim yapma, yani yeni bir sözcük uydurma fırsatından nedense söz etmediniz.

Thompson - Belki sizlere aykırı gelecek ama, böylesine yepyeni uydurma sözcüklerin sayısı çok azdır. Sözgelimi "Kodak" sözcüğü bu biçimde yapay olarak yapılmış bir sözcüktür ve hiç bir anlamı yoktur. Ayrıca, hiç bir yabancı dilden alınmadığı gibi İngilizcede rastlanan hiç bir sözcük parçacığını yani bir "birim-söz"ü karşılamaz.

Miller - Birçok kereler duydum. Yerliler kendi söylediklerini çoğu defa kendileri de anlamazlarmış. Eğer böyleyse, yerli dillerinde hiç bir kesinlik olmadığı apaçık. Belki de bu yerliler sözcüklerin birçoğunu oracıkta uyduruveriyorlar.

Thompson - Gramer yapısı konusunda şimdiye kadar yapmış olduğumuz tartışmaların ışığında bakacak olursanız şimdi söylemiş olduğunuz sözün yanlış olabileceğini herhalde kabul edeceksiniz, profesör Miller, değil mi?

Miller - Yok, bu söylediğim daha başka bir şey. Ben ortadaki sorunu, sözcükler ve sözcüklerin anlamları yönünden ele almak istiyorum. Bu gibi diller üzerinde çalışmış kimselerin söylediklerine göre yerli dillerinde oldukça fazla bir anlam gevşekliği bulunmaktaymış.

Thompson - İleri sürdüğünüz bu savı biraz daha açıklamanız gerekiyor.

Miller - Elbette. Hem de iyice açıklamam gerekiyor. Size kalsa birçok şeyleri, yeteri kadar kanıt vermeksizin geçeceksiniz. Ama dikkat edin, karşınızda oldukça inatçı bir tartışmacı var.

Thompson - Evet belli oluyor. Zaten ben de her şeyi kanıtlamış olduğumu ileri sürmüyorum. Yalnızca, sizin ortaya atmış olduğunuz şeylerin tersini gösteren noktaları belirtiyorum o kadar. Bununla birlikte, şunu da söyleyeyim ki "anlam gevşekliği" denilen şey şuradan çıkıyor. Bütün diller dünyadaki nesneleri ve olayları ayrı ayrı bölümlere ayırır; sözcükler ise bu bölümleri anlatan göstergelerdir. Onun için hiç bir sözcük, keskin biçimde bir "anlam noktası"nı değil, bir "anlam bölgesi"ni anlatır. Böyle olunca da sözcüklerin anlamlarında bir gevşeklik varmış gibi gelir insana.

Miller - Söylemiş olduğunuz bu "anlam bölgesi" ne demek, profesör Thompson? Ben kendi öğrencilerime her zaman sözcük anlamlarını, nokta keskinliği ile kullanmalarını öğretiyorum. Sizin "anlam bölgesi" dediğiniz şey benim "anlam noktası" diye öğrettiğimden ayrı bir şey herhalde.

Thompson - Bu sorunun cevabını vermek için önce size bir şey sorayım. Sözgelimi "yeşil" sözcüğünün anlamı nedir?

Miller - Şey elbette, şey yani. Ne bileyim, "yeşil" olan her şey herhalde.

Thompson - Bakın görüyor musunuz? Sizin gibi bir hitabet hocası bile bu sözcüğün anlamını "nokta" kesinliği ile tanımlayamıyor. Bayan Morgan'ın bluzu acaba ne renkte dersiniz? Sizce yeşil mi?

Miller - Yeşil olduğu apaçık.

Mary - Ama bluzun rengi gerçekte "nefti" profesör Miller.

Miller - Yok, yok. Yalnızca yeşil, o kadar.

Thompson - Peki profesör Miller. Şu masanın sol tarafında duran kızın şapkasındaki kurdelenin rengine ne diyorsunuz?

Miller - O da yeşil elbette.

Thompson - Siz ne dersiniz bayan Morgan?

Mary - Bana kalırsa "filizî" derim.

Thompson - Peki, profesör Miller, ya pencerenin yanında duran hanım kızın eşarbına ne renk diyeceksiniz?

Miller - Yeşil elbette, hem de tam anlamı ile yeşil.

Thompson - Sizin düşünceniz ne bayan Morgan?

Mary - Biz kızlar kendi aramızda bu renge "cam göbeği" deriz.

Thompson - Herhalde benim kravatımın rengine de yeşil diyeceksiniz profesör Miller.

Miller - Öyle değil mi yani?

Thompson - Ama karıma bakarsanız, kravatın rengi "limon küfü" imiş. Siz ne düşünüyorsunuz bayan Morgan?

Mary - Ben de, limon küfü olduğu kanısındayım.

Miller - Olacak şey değil. Bana dört ayrı şey gösterdiniz, profesör Thompson, hepsine yeşil dedim. Meğer hanımların bu yeşil renkleri adlandırışı ne kadar ayrıntılı oluyormuş. Baksanıza, bir yandan "neftî" ile "filizî", öbür yandan "cam göbeği" ile "limon küfü". Anlamıyorum bir türlü. Kadınlar biz erkeklerden başka sözcükler kullanmakta niçin bu kadar dayatıyorlar? Nerdeyse hanımların başka bir dil kullanmakta olduğuna inanacağım. Dilbilim alanında bir hanımın da çalışma yapması gerekiyor galiba. Buna inanmaya başlıyorum. Belki o zaman bu dilbilimci bayanlar cinsi-latifin özel dil kullanışını bize anlatırlar.

Thompson - Yok canım, arada o kadar büyük bir ayrılık yok. Ama başka ülkelerde büyük bir ayrılık bulunmakta. Sözgelimi Karaip adalarında oturan yerlilerden kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı diller kullandığı söyleniyor. Kadınlar Aravak lehçesine bağlı bir dil konuşuyorlar, erkeklerden ayrı olarak. Bu durum da şöyle ortaya çıkmış. Karaip'li erkekler Aravak erkeklerini öldürüp karılarını kaçırmışlar. Kadınlar da kendi Aravak dillerini unutmadıklarından kadınların dili ile erkeklerin dili ayrı ayrı gelişmiş. Bolivya'daki yerli kabilelerden biri olan Çikitosların dilinde de kadınların kullandığı gramer biçimleri ile erkeklerinki arasında ayrılıklar olduğu söyleniyor. Kaliforniya'da oturan Yana adlı Kızılderililerin dilinde de kadın ve erkek kullanışı bakımından bir gramer ayrılığı olduğunu biliyoruz. Görüyor musunuz profesör Miller, çalışılan konu ne olursa olsun işin genç de bir "hanımlık" tarafı bulunuyor.

Miller - Peki ama, yeşilin kullanılışındaki ayrılıkların sözcük anlamı ile ne ilgisi var?

Thompson - İlgisi şu. Sizin dil kullanılışınızda yeşil sözcüğünün anlam bölgesi, bayan Morgan'ınkinden çok daha geniş; çünkü birçok yeşil ayrımlarını içine alıyor. Bundan başka, yeşilin nerede başlayıp nerede bittiğini ayırt etmek de çok güç. Gördüğünüz gibi renk isimleri, renk spektrumunda noktaları değil, bölgeleri gösteriyor.

Miller - Peki, demin tartışmaya başladığımız bu sorunu sizin yerlileriniz nasıl çözüyorlar?

Thompson - Şimdi de ona geliyoruz. Maya dilinde renk bildiren altı temel sözcük var: siyah, beyaz, sarı, yeşil, mavi ve kırmızı. Geri kalan bütün renkler bu sözcüklerden birisi ile söyleniyor.

Miller - Yani "kahverengi" için ayrı bir sözcük yok mu? Bu rengi nasıl anlatıyorlar?

Thompson - Kahverenginin tonuna bağlı. Eğer kızıl kahverengiyse o zaman "kırmızı" deniyor; yeşile çalıyorsa "yeşil" olarak söyleniyor. Bunun gibi, eğer başka renkleri de andırıyorsa onların sözcüğü ile belirtiliyor.

Miller - Anlaşıldığına göre "mor" için ayrı bir sözcük yok bu dilde.

Thompson - Hayır yok. Eğer koyu morsa "siyah", daha açıksa "kırmızı" sözcükleri ile anlatılıyor.

Miller - Peki, ya kesin olarak bir renkten söz etmek isterlerse?

Thompson - O zaman bizim yaptığımız gibi yapıyorlar herhalde. Sözgelimi "kiremit rengi" dediğimiz zaman, rengi kesinlikle belli olan bir şeyin adını kullanıyoruz. Onlar da aynı şeyi yapıyorlar sanıyorum.

Miller - Bakın gördünüz mü? Demek yerli dillerin sözcük dağarcıkları pek fakirmiş. O halde bu dillerde anlam gevşekliğinden söz eden yazarlar haksız değiller.

Thompson - Evet ama başka alanlarda da bu yerli dilleri bizimkilere üstün. Özellikle doğadaki olayları saptamada bu dillerin çok daha ayrıntılı sözcükleri var. Çontal dilini düşünün bir kere. Bizim yalnızca "almak" fiili ile gösterdiğimiz işlemi onlar beş ayrı fiil sözcüğü ile anlatıyorlar. Birincisi "dane almak" anlamına geliyor. Kahve danesi, mısır danesi gibi, kullanılmadan önce çekilip öğütülmesi gereken şeyler için kullanılıyor. İkincisi, "sıvı almak" anlamına gelip sıvı şeyleri ilgilendiriyor. Üçüncüsü, "küçük bir şey almak"; dördüncüsü de "yiyecek bir şey almak"; beşincisi ise "canlı bir şeyi almak", yani at, domuz, insan gibi şeyler. Şimdi bu duruma göre, eğer bir insan kahve çekirdeği gibi şeyleri alırsa, bu alma olayını anlatmak için birinci fiil kökü kullanılacaktır. Eğer alınan kahve daha önceden öğütülmüşse o zaman dördüncü fiil kökü ortaya çıkacaktır. Ama kahve pişirilmişse o zaman da sıvı olduğundan ikinci fiil kökü bu alma işlemini anlatacaktır. Gördüğünüz gibi, doğadaki olayları bir dil başka türlü bölüyor, bir başka dil daha ayrı bir biçimde parçalara ayırıyor. Bütün bunlar, dilin dünyaya bakış açısına göre değişiyor.

Miller - Zaten bütün güçlük de buradan doğuyor ya! Şaşırmamak elde değil doğrusu. Siz bütün yaşama düzenlerine sanki aynı imişler gibi ba-

kıyorsunuz. Sizin gibi iyi bir eğitimden geçmiş, sağlam bir temeli olan bir kimsenin bu biçimde davranması çok tuhaf kaçıyor doğrusu. Hiçbir geleneksel kaynağa dayanmıyorsunuz; hiçbir keskin ölçünüz yok. Sizce bütün yaşama düzenleri birbirlerinden farksız. Benim tutumum ile sizinki arasında çok kesin bir ayrılık var. burası apaçık.

Thompson - Öyle olduğunda hiç bir kuşku yok, profesör Miller.

Miller - Görüyorum ki, sizi dilbilimden çok antropoloji dalında konuşma zorunda bıraktım. Sizi sık sık konunuzun dışına çıkardığım için özür dilerim.

Thompson - Özür dilemeniz gereksiz, profesör Miller. Çünkü antropoloji ile dilbilim birbirlerine çok yakın bilim dalları; hatta bir bakıma aynı şeyin iki ayrı yönü bile diyebiliriz. Antropolojide, "maddesel yaşama-düzeni" denebilecek bir şey vardır. Bu bölümde, belli bir insan topluluğunu inceleyerek bunların kendilerini çevrelerindeki maddesel veya fiziksel koşullara nasıl uydurabildiklerini görürüz. Bir de "toplumsal yaşama-düzeni" bulunmaktadır. Bu bölümde de insanların bir toplum içerisinde birbirleri ile uyuşmaları incelenir. Eğer doğa-üstü güçlerin koşullarına uyma söz konusu ise o zaman da "dinsel yaşama-düzeni"nden söz edilebilir. Bir de "beğenisel yaşama-düzeni" bulunmaktadır ki, yukarıdaki üçünde de ortaktır.

Miller – Hayret! Beğeni gibi bir konunun antropologlar tarafından ele alınıp yaşama düzenlerinden birisi olarak incelendiğini hiç duymamıştım.

Thompson - Zaten bu konu daha yeni yeni önem kazanmakta.

John - Peki dil çalışmaları nereye giriyor, bu tabloda?

Thompson - Dil de genel yaşama düzeninin beşinci bölümü olarak ele alınıyor.

Miller - Olur şey değil. Şu antropologlar nasıl da her şeyi kendi çalışma alanlarına sokuyorlar. Hem sonra, niçin bana durmadan antropologların tutumlarını ve görüşlerini anlatıyorsunuz?

Thompson - Nedeni belli. Bir kimsenin dilbilim çalışmalarındaki tutumuna yön veren şey o kimsenin antropolojik görüşleridir. Tartışmalarda bu iki dalı birbirinden ayıramayışımızın nedeni bu. Zaten istesek de birbirlerinden koparamayız. Bu bakımdan, tartışmamızda antropolojiden söz ederek zamanımızı boşa harcamış ve konu dışına çıkmış değiliz. Biliyorsunuz bayan Morgan bu dersin konusu hakkında biraz daha bilgi istemişti; benim de söylediklerim bu isteği karşılamak için ileri sürülmüştü.

Miller - Bütün bu söylediklerıniz çok doğru olabilir, profesör Thompson. Ama düşünüyorum da üzülmekten kendimi alamıyorum doğrusu. Siz bütün bunları, yani okuma yazma bilmeyen yerlileri bu bilim yuvasına sokmayı, yalnızca öğrencilere ilginç bir şey göstermek için yapmıyorsunuz. Bu yerliler gelip o kaba kaba gırtlaksı seslerini çıkardıkları zaman, siz John gibi çalışkan öğrencilerin bunları ciddi ciddi incelemesini istiyorsunuz. Siz ne derseniz deyin, benim ne yetişme biçimimi, ne de bilimsel çalışmalarım bunu kabul etmeme izin vermiyor; ve ben bu durumdan ciddi olarak üzüntü duyuyorum. Okuma yazma bilmeyen yerliler, öğrencilerin karşısına öğretici olarak çıkarılırsa o zaman sanatların sultanı olan "hitabet" ne duruma düşer, artık siz bir düşünün: Siz ilkelcilerin ortaya çıkaracağı kim bilir ne yeni şeyler var daha!... Neyse, bu yaşlı hitabet hocasını biraz hoş görün. Ne de olsa kökümüz geçen yüzyıla uzanıyor. Hitabet sanatının ölüm türküsünü duyar gibi oluyorum. Belki de bir an önce toparlanıp gitmem, atalarıma kavuşmam doğru olurdu; o zaman böyle şeyleri de görüp duymamış olurdum. Her neyse profesör Thompson, söylesenize şu yeni dersinizde neler var? Gerçekten öğrenmek istiyorum. Hadi bakalım Mary, konuşmaya sen devam et. Ben zaten çok karıştım durdum. Ama profesör Thompson klasik diller eğitiminin tutumuna bu kadar açıktan saldıracak olursa o zaman tartışmaya yeniden katılırım belki. Şimdilik, sözünüzü kestiğim için özür dilerim.

Mary - Aman profesör Miller, çok rica ederim. Özür dilemek ne demek! Soruları sizin sorup karşılık vermeniz o kadar yararlı oldu ki!

Miller - Olsun, gene de siz devam edin, ne olur.

Mary - Peki. Şimdi profesör Thompson, "tanıtımsal dilbilim" demekle neyi belirtmek istiyorsunuz, önce onu söyler misiniz?

Thompson - Bu deyim neyi belirtiyorsa onu elbette. Yani dilleri "tanıtma" bilimi, olduğu gibi "anlatma" dalı. Bunu yaparken de dillerin tarihçelerini hiç göz önüne almıyoruz.

Miller - Karıştığım için özür dilerim ama, bu söylediğiniz olacak şey değil. Bir tarih geleneği nasıl olur da hiçe sayılır? Bir şeyin geçmişini, tarihçesini göz önüne almadan bu şeyi gerçek çerçevesi içinde görmek mümkün olabilir mi? Bakın gene karıştım ama, hiç değilse biraz olsun kendimi tutabildim, değil mi?

Thompson - Rica ederim. Üstelik sorduğunuz soru da çok iyi, profesör Miller. Şimdi siz cevap verin isterseniz. Sözgelimi Komanç Kızılderililerinin dilini inceleyeceğiz diyelim. Elimizde bu dilin tarihine ait hiç bir yazılı kayıt ve belge yok ki. Bize kadar gelmiş olan en eski kayıtlar

da ancak bir kaç kuşak öncekilerden kalma şeyler. Tarihsel hiç bir kaydı olmadığına göre bu gibi bir dilin tarihini nasıl inceleyebiliriz. Lütfen söyler misiniz?

Miller - Nasıl olur? Bu dilin de muhakkak bir tarihçesi olması gerekir.

Thompson - Haklısınız, bir bakıma belli bir tarihçeleri var sayılır. Burada şöyle bir benzetme yapayım isterseniz. Sözgelimi ben şimdi yetişkin bir insanım ama bundan önce bir zamanlar da bir oğlan çocuğu olmuş olmam gerekir. Ama çocukluğuma ait bir kayıt yoksa benim tarihçem de burada biter. Eğer ben de kendi hakkımda anlatabileceğim bazı şeyleri hatırlamıyorsam, benim tarihçemi anlatacak bir tarihçinin elinde hiç bir kanıt ve kayıt kalmıyor demektir. O zaman benim tarihçemi ortaya çıkarmak artık tarihçinin elinde değildir. Yazısı ve tarihçesi bulunmayan dillerde de durum böyledir. Ortada yazılı bir kayıt, yani tarih yok. Dildeki değişiklikler de öylesine yavaş yavaş ortaya çıkmış ki bu dili konuşanlar bu değişmelerin farkında olup bunları belirtmemişler.

Miller - Öyle ama, bir dilin çalışıp iş görmesi, bütünü ile kendi tarihçesine bağlı değil midir? Yani bir "preach" sözcüğünün, temelde bileşik bir sözcük olduğunu söylemeden İngilizceyi anlatıp tanıtmak mümkün olmasa gerek.

John - Özür dilerim ama, pek anlayamadım profesör Miller.

Miller - Hatırlamıyor musun John? Hani derste söylemiştim. "Preach" sözcüğü Latince "pracdicare" yani (ilan etmek, yaymak) sözcüğünden gelmedir demiştim. Biliyorsun bu dersin dördüncü haftasında her zaman İngiliz dilinin tarihçesine geçeriz.

John - Özür dilerim profesör Miller, unutmuş olacağım.

Thompson - "Bileşik" dediğimiz sözcükleri genellikle kendi parçalarına ayırabiliriz. Yani, "blackbird", "greenhouse", "breakwater", gibi birimler bileşik sözcüklerdir.

Miller - İşte bütün ayrılık burada, profesör Thompson. Tarihsel çalışmaları tanımadığınız için bileşik sözcükleri her zaman çözemiyorsunuz. Evet, yukarıdaki "breakwater" gibi bir sözcüğü parçalarına ayırıyorsunuz; ama "preach" gibi bir sözcüğü parçalarına nasıl ayıracaksınız? Bu sözcük de iki parçadan oluşmuş ama, yalın bir bileşik sözcük değil, kaynaşık bir bileşik sözcük. "Prae" ve "dicare" parçacıkları birbirlerine kaynadığı için İngilizcenin tarihçesini bilmeden bu sözcüğün parçalarını anlamak mümkün değil.

John - Bana kalırsa bu gibi sözcüklere "kırpılmış" demek daha doğru olur. Çünkü kala kala bütün sözcükten yalnızca bir gövde parçası kalmış. Bu gövdeyi de anlamak için kırpılan yerlerdeki yara izlerini tanımak gerekiyor.

Thompson - Oysa ben ne kadar başka düşünüyorum. "Preach" sözcüğünü "teach" sözcüğü ile aynı öbekten saymakla daha sağlam bir iş yapmış olmaz mıyız dersiniz?

Miller - Ama bunu yapınca, dilin inceliklerine varabilme zevkini yok ediyorsunuz profesör Thompson, bunun farkında mısınız?

Thompson - İşin doğrusuna bakacak olursak diller sizin dediğiniz gibi inceliklere dayanmadan iş görmektedirler. Bir insan kendi dilinin tarihçesini hiç bilmeyebilir ama, gene de her türlü toplumsal koşullarda kendi duygularını ve düşüncelerini yeteri kadar açıklıkla anlatabilir. Sözgelimi, "oxen" yani (öküzler) sözcüğünde "-en" ekinin çoğul eki olarak iş gördüğünü bildiği halde bu ekin bir zamanlar isim kökünün bir parçası olduğunu bilmeyebilir; veya şimdiki "ox" kökünün bir zamanki kökün daha kırpılmış bir biçimi olduğunu fark etmeyebilir. Ama gene de (öküzler) anlamına "oxen" diyebilir.

Miller - Evet belki İngilizceyi konuşabilir, ama acaba yeteri kadar konuşabilir mi, o da ayrı bir nokta. Şurasını kabul etmeniz gerekir ki aziz dostum, "bilinçsiz yaşam, anlamsız yaşam" demektir.

Thompson - Öyle ama, izin verin de eski şeyler ile, antika meraklıları uğraşsın. Belki onlar dil tarihine dalarak, harcadıkları zamanın karşılığında zevk alabilecekleri bir şey bulurlar.

John - Peki profesör Thompson, ya dilleri birbirleri ile karşılaştırma işine ne diyorsunuz? Bir dili anlatıp tanıtırken bir yandan da karşılaştırma yapamaz mıyız?

Thompson - Elbette yapabiliriz, ama o zaman tanıtımsal dilbilim yerine ***karşılaştırmalı dilbilim*** yapmış oluruz. Tanıtımsal dilbilim, bir dili, kendine özgü bir çalışına biçimi olan bir bütün olarak ele almaktadır. Bu bakımdan, bir dilin başka diller ile olan bağlantıları, bir bütün olarak ele alınan bu dilin biraz dışında kalmaktadır.

Miller - Neler duyuyorum, profesör Thompson! Bilgi alanını nasıl da sınırlamaya çalışıyorsunuz! Eğer bu kısıtlama işinde biraz daha ileri gidecek olursanız o zaman şöyle bir insan olacaksınız: "gittikçe daha az şey hakkında daha çok şey öğrenip sonunda hiçbir şey hakkında her şeyi bilen bir kimse". Vallahi aziz dostum, bana sorarsanız ben işin tam tersini ileri sürerim. Yani "her şeyi bilen kimse" olmayı isterim.

Thompson - Eh, esasında arada pek fark var sayılmaz. Hiçbir şey hakkında her şeyi bilmekle, her şey hakkında hiçbir şey bilmemek veya yanlış bilmek arasında büyük bir ayrılık yok.

Miller - Belki de size deminki gibi takılmasam daha iyi olacaktı. Çünkü cevabınız çok yerine oturdu. Ne de olsa geçen yüzyılın kraliçe Viktorya devrinden kalma bir kimseyim. Yeniliklere elbette biraz olsun ters bir tepki göstereceğim. Ama şunu da söyleyeyim ki profesör Thompson, bütün bu yeniliklere ilgi duyan bir yanım da yok değil hani; çok ufak bir yanım elbette.

Thompson - Sizinle girişmiş olduğumuz söz düellosundan önce de söylediğim gibi karşılaştırmalı dil çalışmalarım biz tanıtımsal dilbilimin dışında bırakıyoruz. Çünkü bir kimse İngilizceyi konuşurken çeşitli sözcüklerin hangi dillerden geldiğini bilmese de olur. Şunlara bakalım isterseniz: "Stool" sözcüğü eski İngilizce veya Anglo-Saksonca kökten çıkmıştır. "Chair" ise Normanlar aracılığı ile Fransızcadan aktarılmıştır. "Algebra" sözcüğü Arapçadan, "geometry" Grekçeden, "fossil" ise Latinceden gelmedir. Bunun gibi "thug" sözcüğü Hintçeden, "macaroni" İtalyancadan, "caravan" ise Farsçadan alınmıştır. Ayrıca, "bamboo" sözcüğünün Malaya dilinden, "tepee" sözcüğünün de Kızılderili dillerinden olan Siyu dilinden alındığını ekleyebiliriz. İşte bu sözcüklerin alındığı diller ile İngilizce arasında bir karşılaştırma yapmaksızın bir insanın İngilizce konuşması mümkündür; herhalde kabul edeceksiniz bunu.

Mary - Sizin söylediğinize göre tanıtımsal dilbilim ne dilin tarihi ile uğraşıyor, ne de öbür diller ile ilgileniyor. Demek oluyor ki bu tanıtımsal dilbilim benim sandığım gibi bir şey değil. Oysa ben de zannetmiştim ki bu tanıtımsal dilbilim dersinde, hitabet dersinde olduğu gibi sözcüklerin tarihçelerini izleyeceğiz; galiba yanılmışım.

Thompson - Dilbilim konusundaki bu düşünceniz başkalarınınkinden pek ayrı değil bayan Morgan. Hemen herkes dilbilim dalı deyince, sözcük kökenlerinin araştırılışını yani "etimoloji" denen dalı anlıyor; bir de sözcüklerin doğru kullanılışını düşünüyor. Oysa tanıtımsal dilbilim bu gibi şeyler ile hiç uğraşmıyor.

Miller - Affedersiniz ama profesör Thompson, kulağıma yanlış çalınmadıysa dilde doğru ve yanlış kullanış diye bir şey kabul etmiyorsunuz. Olacak şey değil hani, Demek benim bütün bilimim ve sanatım olan hitabeti bir kenara atıyorsunuz, öyle mi?

Thompson - Korkarım ki durum böyle. Bunun da bir nedeni var. Biz, dili kullanan insanların neler söylemesi gerektiğini değil, doğrudan doğruya söylediklerini anlatıp tanıtıyoruz.

Miller - Öyleyse bu arada bir sürü yanlışlığı da doğru diye yayıyorsunuz.

Thompson - Bir bakıma evet, bir bakıma hayır. Eğer bizim tanıttığımız dil kullanılışını sizin yönünüzden ele alırsak o zaman yanlışlıkları doğru görüyormuşuz gibi oluyor. Ama şunu da kabul edin ki sizin yanlış dediğiniz şeyler de dilde kullanılmakta.

Miller - Başkaldırmanın bu kadar sertini de hiç görmemiştim hani. Ama neyse, size engel olmayayım da yönteminizi rahatça anlatın.

Thompson - Hay hay. Bir kere tanıtımsal dilbilimciyi bir botanikçiye benzetmek mümkün. Bildiğiniz gibi, botanikçi bir bölgedeki bütün bitkileri önce saptar, sonra bunların özelliklerini tanıtır; ondan sonra da bu özellikleri, bu bitkilerin bulunduğu bölgeye bağlanacak biçimde inceler. Botanikçinin bu işlem süresinde yapmış olduğu şey, o bölgede bulunan bitkileri yalnızca saptayıp tanıtmaktır. Ama gerektiği zaman tarihsel bilgilerden de yararlanmak mümkün. Sözgelimi, önce kozalaklı ağaçlardan kurulu ormanların oluştuğunu, yapraklarını döken ağaçlar bulunan ormanların daha sonra geldiğini bir zaman sırası, yani bir tarih akışı içerisinde bilebilir ve bu noktayı belirtebilir. Ama bunu söylemenin o kadar gereği de bulunmayabilir. İşte dilbilimci de bu konuda botanikçi gibi davranışta bulunur. Sözgelimi "educate" ile "education" sözcüklerini alalım. Bunların okunuşu /ecukeyt/ ve /ecukeyşın/. Birincinin sonundaki /t/ sesi ikincisinde /ş/ oluyor; çünkü /t/'den sonra, bir ön ünlü olan /i/ gelmiştir. Şimdi, tanıtımsal dilbilimci bunu bildiği için bu özelliği kolaylıkla belirtebilir. Ama bunun tersi olan /ş/-/t/ değişmesi ise o kadar düzgün bir biçimde ortaya çıkmadığından dilbilimci bu nokta ile ilgilenmez. Öte yandan, aynı dilci "chin" sözcüğündeki /ç/ sesinin bir zamanlar /k/ olup daha sonraları damaksıllaşma sonunda /ç/'ye döndüğünü belirtmez; çünkü /çın/ okunan "chin" sözcüğünden türeyen ve /k/ sesi ile okunan başka bir sözcük yoktur. Eğer olsaydı, o zaman "educate"-"education" çiftindeki /t/-/ş/ dönüşmesi gibi bir /k/-/ç/ dönüşmesi de anlatılırdı. Gördüğünüz gibi tanıtımsal dilbilimcinin bir ses değişmesi ile ilgilenmesi için bu değişmeleri gösteren sözcüklerin bugünkü günde de kullanılmaları gereklidir.

Miller - Anlamadığım bir nokta var. İnsan bir sözcüğü ele alınca bunun hakkında bildiklerinin hepsini niçin söylemesin?

Thompson - Nedeni açıkça belli, profesör Miller. Çünkü dediğiniz gibi yapılırsa ortaya karmakarışık bir tablo çıkar. Tanıtımsal dilbilimde bizim ilgilendiğimiz şey, dildeki çeşitli birliklerin, bugün kullanıldıkları biçimde dil içinde nasıl iş gördükleridir. Eğer bu görüş noktasından bir başkasına geçecek olursak, bir düzen içerisine sokmak istediğimiz dil malzemesini değişik açılar yüzünden karmakarışık olarak görürüz. Burada şöyle bir benzetme yapabiliriz. Bir şeyin resmi çizilirken bilindiği gibi belli bir görüş noktası esas alınır. Bu noktadan bakılınca bütün şeyler belli bir perspektif içinde görünür. Binalar gittikçe ufalır, yollar ufukta birleşir. Şimdi bir an için görüş noktamızı sürekli olarak değiştirdiğimizi düşünelim. Resmi yapılan manzaraya bir noktadan bakıyormuş gibi başlayıp ortasında başka bir noktadan devam ederek gene başka bir noktada bitirirsek o zaman ortaya gerçekle ilgisi olmayan bir resim çıkar. Oysa yapılacak şey çok açık. Eğer bakış noktamızı ille de değiştirmek istiyorsak o zaman yeni bir resme başlamamız daha iyi olur. İşte sırf bu yüzden, görüş noktamızın ne olduğunu aklımızda tutmamız gerekir. Bilmem açıklayabildim mi? Hem tarihsel, hem karşılaştırmalı, hem de tanıtımsal dilbilim malzemesi hep birden aynı tablo içinde verilmemelidir; eğer verilirse hepsi birbirine karışır; ve neyin ne olduğu anlaşılmaz.

Mary - Ya botanikçi ne yapıyor? Galiba onun hakkında da bir şeyler söyleyecektiniz.

Thompson - Bir şeyler değil, birçok şeyler söylenebilir. Bir kere botanikçi her şeyi içine alan bir çalışma yapmak için bütün bitkileri eksiksiz olarak inceler. Botanikçi için yalnızca uzun ve güzel ağaçlar önemli değildir; çıplak kayalara sarılmış ufak bir taşkıran çiçeği de aynı ölçüde önemlidir onun için. Çünkü botanikçi bir bilim adamıdır; amatör bir doğa meraklısı değildir. Amatör olarak çalışan bir doğasever yalnızca göz alıcı bitkileri arar bulur ve ancak pek az bulunan şeyler ile uğraşır. Bu gibi kimseler ormanlara, korulara gidip saatlerce dolaşarak, Venüs-çarığı, pars-zambağı gibi bitkiler ve çiçekler bulmaya çalışırlar. Ne yazık ki bu kimselere benzeyen dilbilimciler de bulunmaktadır. Bu gibi dilbilimciler bir dil ormanına veya korusuna dalarak çok az bilinen bir dil olayı veya nesnesi bulurlar; bazı kere de gerçekten az bulunur bir güzellik örneği çekip çıkarırlar. Ama bunun pek bir önemi yoktur bilim bakımından; çünkü bu nesneyi ortaya çıkarırlarken, buna rengini ve özelliğini veren çevreyi ve bu çevredeki öbür nesneleri gözden kaçırmışlardır. İşte bir botanikçi böyle yapmaz; bir yandan papatyaları ve

ayçiçeklerini incelerken öbür yandan da kimsenin başım çevirip bakmayacağı kadar silik çiçekleri de ele alır.

Miller - Çok şükür, tanıtımsal dilbilimde de işlenecek bir madde olduğunu belirtiyorsunuz.

Thompson - Eldeki en önemli sorunlardan birisi de bu zaten. Sizin yok saydığınız konu ve malzeme zenginliği o kadar geniş ki bir insan bütün hayatını harcasa yalnız modern İngilizcenin bile tam bir tanıtımını gereğince yapamaz.

Miller - Nasıl olur bu? Ben kendi verdiğim hitabet derslerinde İngilizceyi oldukça tam bir biçimde incelediğimizi sanıyordum. Ama galiba haklısınız profesör Thompson. İtiraf edeyim ki İngilizce konusunda ufak tefek de olsa bazı karışık noktalar ortaya çıkmadı değil. Hatta bunları çözebilmek için bir hayli de çaba gösterdim.

Thompson - Doğrusu tanıtımsal bir dilbilimci olmanız için biraz daha var, profesör Miller. Biz şimdilik gene botanikçimize dönelim. Bir bölgeyi incelemek isteyen bir botanikçi, kabul edersiniz ki bu bölgede bulacağı şeyler hakkında peşin verilmiş yargılar ile oraya gitmez. Ayrıca, tırmandığı tepelerde ne gibi bitki örtüsü bulunması gerektiğini de belirtmez. Ortada bulunan bitki örtüsünü değiştirmek ise hiç aklından geçmez. Botanikçinin bütün yapmak istediği şey, o bölgedeki bitki örtüsünü inceleyip bulduğu şeyleri anlatmaya ve tanıtmaya çalışmaktır. Hepsi bu kadar.

Mary - Botanikçi bu iş için bir sürü teknik terim kullanır, değil mi? Zaten botanik dersi benim için her zaman bir dert olmuştur. Dilbilim de böylesine 'okkalı' bir ders mi, profesör Thompson?

Thompson - Çok şükür değil. Ama şunu da göz önüne alın ki çeşitli dilleri incelerken bulacağımız malzemeyi anlatmak için bazı teknik sözcükler, yani terimler kullanmamız gerekiyor.

Mary - Bir botanikçi eğer az bilinen bir bölgede çalışıyorsa o zaman yepyeni bir bitki bulması çok olası bir şey. Böyle bir durumda, botanikçi, yeni bulduğu bitkiye bir ad uyduracaktır elbette. Herhalde dilbilimciler de buna benzer bir şey yapıyorlardır.

Thompson - Evet, tıpkı böyle yapıyorlar. Çünkü, şimdiye kadar incelenmemiş ve yazıya geçirilmemiş bir dil üzerinde çalışıldığı zaman büyük bir olasılıkla çok sayıda da olsa bazı yeni noktalar ve özellikler bulunacaktır. Sözgelimi, sözcüklerin sonuna takılan eklerde ortaya çıkan kavram inceliklerini anlatabilmek için elbette yeni sözcükler bulmak zorunluluğu vardır.

Miller - Bu kadarı da artık fazla, aziz dostum. Sizin şu söylediğinize göre, Batı dünyasındaki büyük edebiyat dilleri demek ki insan düşüncesinin önemli bölümlerini yansıtacak kadar gelişmiş değil.

Thompson - Sayın profesör Miller. Eğer isterseniz bir kaç hafta sonra bizim sınıfa bir uğrayıverin. Yerli dillerinin incelendiği bir derste neler olup bittiğini kendi kulağınızla işitin. Belki ondan sonra şimdi sözünü ettiğimiz konuyu tartışmak fırsatını gene buluruz.

Miller - İyi. çok iyi. Büyük bir sevinçle gelirim. Yalnız sormak istediğim bir şey var. Acaba derslerinizi hangi bölümlere ayırıyorsunuz? Herhalde dersin büyük bir bölümünde fonetik ile, yani ses bilgisi ile uğraşıyorsunuz. Ben üniversite sıralarındayken ses-bilim dersini daha yeni yeni okutmaya başlamışlardı.

Thompson - Ses-bilim dalı bütün dersin oldukça ufak bir parçası, profesör Miller.

Miller - Bütün o yabancı ve egzotik dillerin seslerini kayıta geçirmeniz gerekiyor değil mi? Eğer insan bir ses-bilim uzmanı ise herhalde yüze yakın sesi birbirinden ayırabiliyordur.

Thompson - Bu bakımdan oldukça alçak gönüllüsünüz profesör Miller. Çünkü biz derslerimizde yüz değil, bir kaç yüz sesi birden ayırt edebiliyoruz. Hem de bunları ayrı ayrı işitip. hepsini de ayrı ayrı söyleyebilecek biçimde.

Mary - Aman profesör Thompson, neler söylüyorsunuz? Yüzlerce özel harf mi öğrenmemiz gerekecek bu ders için? Doğrusu çok korkunç bir şey bu.

Thompson - Yok canım o kadar da değil. Esasında herkesin bildiği sıradan Latin harflerini kullanıyoruz. Ama bu harflerin ötesine berisine çeşitli işaretler serpiştirmek yolu ile ufak ses ayrılıklarını da kağıt üzerinde gösterebiliyoruz.

Miller - Kağıt üzerine dökülünce bu işaretler nasıl görünüyor, gösterir misiniz?

Thompson - Bir kağıt parçası verirseniz göstereyim. Bazı işaretleri de ekleyecek olursak bir tek "p" harfi ile birçok /p/ seslerini göstermek mümkün. Örnek olarak şunları verebiliriz: /p/. /p'/, /p^{w}/. /p /. /p^{y}/. /p ^{h}/. /p'/, /'p/, /p /. /p/. Bunlardan /p/ normal olarak iki dudakla sesletilen titreşimsiz ve duraklı bir ünsüzü göstermektedir. Titreşimsiz demek. bu ünsüzün sesletilmesinde ses tellerinin titreşmemesi demektir. Duraklı ise. nefesin. iki dudağın kapanması ile kesilip sonra birden patlaması anlamına gelir. /p'/ özel harfi ise nefesin. kapalı olan dudakların arkasında

tutulmakla kalmayıp aynı anda ses telleri tarafından da durdurulduğunu göstermektedir. /p'/ özel harfindeki /'/ ise bu duraklı /p/ sesinin açılıp patlaması ile birlikte hışırtılı bir nefesin de duyulduğunu belirtir; tıpkı bir mumu üflerken çıkan ses gibi. İşte bunun gibi çeşitli işaretler, bilinen harflere eklenince yüzlerce ve yüzlerce ses ayrıntılarını ve inceliklerini belirten göstergeler ortaya çıkmaktadır. Daha başka işaretler de eklenecek olursa herhangi bir dilde ortaya çıkabilecek herhangi bir sesi anlatmak mümkün olabilecektir. Şurası açık ki bütün dilbilimciler, belirttiğim özel harflerden oluşan göstergeleri, oldukları gibi kullanmamaktadırlar. Esasında herhangi bir gösterge düzeni de bir başkası kadar geçerlidir. Yeter ki göstergeleri ileri süren kimse bunların ses değerlerini iyice belirtsin ve bu göstergeleri her zaman aynı tutarlılıkla kullansın.

Miller - Bu yerli dillerinde yayımladığınız metinleri bir görmeli. Bütün bu acayip sesler ve ince ince ses ayrımları yüzünden böyle bir metin herhalde gülünç denecek kadar karmaşık bir görünümde olsa gerek.

Thompson - Şaşıracaksınız ama, durum hiç de düşündüğünüz gibi değil. Çünkü dil sesleri ile uğraşan iki ayrı bilim dalı bulunmaktadır: ***fonetik*** ve ***fonemik***. Bunlardan fonetik yani ***dil-ses bilim*** seslerin inceden inceye ayrıştırmasını yapar; fonemik yani ***birim-ses bilim*** ise aynı seslerden hangilerinin anlam aktarmada rolü olduğunu araştırır. Bu bakımdan birim-ses bilim dalı seslerin incelenmesi ile dolaylı olarak ilgilenmiş olmaktadır. Dil-ses bilim veya yalnızca ses-bilim seslerin dil içerisinde bir anlam aktarmada rolleri olup olmadıklarına bakmaksızın bunların fiziksel özelliklerini inceler. Oysa birim-ses bilim anlamın aktarılmasında rolleri olan ses özelliklerini ele alır; yani sesleri toplumsal anlaşma yönünden inceler. Böylece, birim-ses bilim bir bakıma, dilde anlaşmayı sağlayan sesleri ve bunları belirten göstergeleri veya harfleri saptama bilimidir; yani bir dilin alfabesini ve yazım biçimini kurma bilimidir. İşte bu yüzden, dilbilimci bir arkadaşım olan profesör Pike şöyle bir benzetmede bulunmuştur: "dil-ses bilim, yemeğin malzemesini toplar, birim-ses bilim de yemeği pişirir".

Miller - Şu birim-ses bilim konusunu açmakla çok iyi ettiniz. "Birim-ses bilim" sözünü uzun zamandır işitiyordum ama ne olduğunu bir türlü tam olarak kestiremiyordum. Baksanıza, siz de, bildiğimiz "dil-ses bilim" ile şu "birim-ses bilim" sözlerini birbirinden ayırıyorsunuz. Acaba ikisi de aynı oranda önemli mi?

Thompson - Elbette; çünkü ikisi de kendi başlarına ayrı birer konu. Hangisi daha önemli noktasına gelince, duruma göre değişiyor. Ben

kendim çeşitli yerli dillerine İngilizceden çeviriler yapıyorum. Gördüğüm kadarı ile, bir dilbilimci için birim-ses bilim daha büyük önem taşıyor.

Miller - Bu çeviriler sırasında ne gibi güçlükler ortaya çıkıyor acaba?

Thompson - İsterseniz Yipunu dilini ele alalım. Afrika'nın Gabon bölgesinde kullanılan Bantu dillerinden birisi de bu Yipunu dili. Bu dilde bulunan seslerden üç tanesi şunlardır: birincisi /ğ/ gibi bir "g" çeşidi; Türkçe "soğuk" derken duyulan /ğ/ sesine benziyor. İkincisi /y/ gibi bir "g" çeşidi; Türkçe "teğmen" derken duyulan /y/ sesini andırıyor. Üçüncüsü de bilinen bir /g/ sesi. Bu dilin alışılmış alfabesinde bu sesler için üç tane ayrı harf kullanılıyor: "w, y, g". Buraya kadar ortada bir güçlük yok. Ama işin bir de başka yanı var. Çünkü bu dilde ayrıca iki ses daha var ki bunlar da /w/ ve /y/ seslerini karşıladıklarından "w" ve "y" harfleri ile gösteriliyorlar. Böyle olunca, Yipunu dilini konuşan yerliler "w" ve "y" harflerini gördükleri zaman nasıl okunacağını bilemiyorlar. Çünkü "w" ve "y" yazılan seslerden bazıları zaten /g/ sesinin bir parçası veya çeşidi. Yalnız ne var ki, aynı /g/ sesi, /u/ ünlüsünden önce /w/ gibi okunuyor. Türkçede de 'kabuk' sözcüğü /kabuğun/ veya /kabuwun/ olunca buna benzer bir durum ortaya çıkıyor, aynı /g/ sesi, /i/ ünlüsünden önce ise /y/ gibi okunuyor. Türkçede de "değil" sözcüğünün gerçekte /deyil/ okunması gibi. Bu son sözcükde 'ğ' yazıldığı halde kendiliğinden bir /y/ sesi ortaya çıkmaktadır. Yipunu dilinde de bunun gibi /w/, /y/, /g/ sesleri, yanlarında bulunan seslere göre kendiliğinden değişerek okunmaktadır. Yani bu üç ses, bir Yipunulu için aynı ve tek sestir. Yazım biçimini İngilizler yapmış diye bu dili konuşanların /w/, /y/, /g/ seslerini birbirlerinden ayırt etmelerini istemek saçma olmaktadır. Aynı şey Osmanlıca yazıda da olmuştur. "Se", "sin", "sat" harfleri kullanıldığı için Türkçe konuşanlar, bu harflerin gösterdikleri sesleri ayrı ayrı sesletmeye zorlanmışlardır. Oysa bu ayrılık yalnızca yazımda vardır ve Türkçenin kendi bünyesinde bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki bir dilde önemli olan yazım ayrılıkları başka bir dile zorla yükletilmemelidir.

John - Durum aydınlanmaya başladı şimdi. Karşılaştırmalı bir çalışma düzenini niçin ele almak istemediğinizi daha iyi anlıyorum. Dil çalışmalarında önemli olan şey herhalde bir dili yalnızca ve yalnızca kendi çerçevesi içerisinde anlatmak, başka dilleri işin içine karıştırmamak.

Miller - Çeşitli dillerin seslerini öğretmek üzere öğrencilerinizi nasıl çalıştırıyorsunuz, bu kadarını anlayabiliyorum. Ama o kadar çeşitli dillerin gramer yapılarını nasıl öğretebiliyorsunuz, doğrusu buna aklım

ermiyor. Dünyadaki bütün dilleri bilemezsiniz herhalde, öyle değil mi profesör Thompson?

Thompson - Esasında bilmemiz de gerekmez. Zaten bizim istediğimiz bir şey de değil bu. Bu yüzden, ne Doğu dillerine bir giriş yapıyoruz, ne de Polinezya, Hindistan ve Afrika dillerine geçiyoruz. Bizim bütün yapmak istediğimiz şey, ele aldığımız dil ne çeşit bir dil olursa olsun karşılaştığımız çeşitli özellikleri anlatabilecek bir temel yöntemi göstermek.

Miller - Peki nasıl yapıyorsunuz bu işi?

Thompson - İlk önce çeşitli dillerdeki sözcüklerin yapısını inceliyoruz. Buna ***morfoloji*** veya ***sözcük-yapısı bilgisi*** adını vermekteyiz. Ondan sonra da bu sözcüklerin bir araya gelerek kurdukları yapıyı yani cümle yapısını ele alıyoruz. Bu çalışmaya da ***sentaks*** veya ***cümle-yapısı bilgisi*** diyoruz.

Miller - Ama nasıl olabiliyor bu iş? Sözcüklerin bir araya gelmesi ile sonsuz sayıda karışımlar elde edilmiyor mu?

Thompson - Söylediğiniz yanlış değil profesör Miller. Gerçekten müzikte, de sonsuz sayıda parçalar yazıldığı halde hepsi birbirinden gene de ayrı. Ama bütün bu parçaların yazılmasında izlenen kurallar sayılı ve belli. Bunlar, bildiğiniz gibi, tempo, ahenk ve ton gibi değişkenlere dayanan kurallar. Müzikle bu gibi sayılı kurallar nasıl iş görüyorsa dildeki sözcük karışımlarında da sayılı işlemler aynı biçimde çalışmaktadırlar.

John - Peki nedir bu işlemler?

Thompson - Bunları şu dört öbekte toplayabiliriz: ekleme, çoğaltma, çıkartma ve değiştirme.

Mary - Ne kadar da matematiğe benziyor bu işlemler! Acaba dilbilimde ne anlama geliyor bunlar?

Thompson - Düzenin ne kadar özel olduğunu belirtmek için bilerekten matematik terimlerini kullandım. Şimdi, bunlardan birinci işlem olan eklemede iki çeşit bulunuyor. Birincisinde, iki veya daha fazla sözcük kökü birbirine eklenerek "bileşik sözcük" yapılıyor: "black+ bird" veya "green+house" sözcükleri bu türdendirler. İkincisinde ise bir sözcüğün köküne ön- veya son-ekler takılıyor: "re+take", "miş + interpret" veya "good+ness" sözcükleri de bu türden.

Mary - Kaç türlü ek takabiliyorsunuz?

Thompson - Ne kadar takılacak yer varsa o kadar çeşit de ek vardır. Buna göre sözcük kökünün başına gelen eklere ***ön-ek***, sonuna gelenlere ***son-ek***, ortasına gelenlere de ***iç-ek*** denmektedir.

John - Peki çoğaltma dediğiniz işlemde neler oluyor?

Thompson - Çoğaltmada, eklenen bir parça bir veya bir kaç kere daha eklenir. Ama bazı kereler, parçanın hepsi değil de bir kısmı eklenmektedir. Onun için bu çeşit çoğaltma işlemini anlatmak üzere "ikileme" gibi genel bir terim kullanılmaktadır. İngilizcede bunun gibi "ikilenmiş" sözcükler pek yoktur. Ama buna benzer biçimde "putt-putt" veya "choo-choo" gibi sözcüklerden söz edilebilir. Bunlara "ikilenmiş bileşikler" demek mümkün. Öte yandan Grekçede bu ikileme işlemi oldukça fazla kullanılmaktadır. San Blas dilinde de bu çeşit ikilenmiş sözcüklerden bir hayli bulunmaktadır. Örnekler: "Mua" kökü (yavaş yavaş yükselip alçalmak) anlamına gelmektedir. "Muamua" ise bir teknenin, büyük dalgalar üzerindeki iniş çıkışını göstermektedir. "Muamuamua" eklemeli sözcüğüne gelince bu da su üzerindeki ufak dalgacıkların üzerinde kıpırdayan ufak bir nesnenin hareketini belirtmektedir.

Üçüncü işlem olan çıkartmaya bazı kereler "eksi-özellik" işlemi de denmektedir. Çünkü bu işlemde sözcük köküne bir şey ekleneceği yerde bir şey çıkarılmaktadır. Örnek: "editör" sözcüğünden "-or" eki alınınca ortaya "edit" gibi yeni bir sözcük çıkar. Bunun gibi, Türkçede "yavuklu" sözcüğünden "yavuk" gibi isim elde edilirse o zaman sözcükten bir şey kırpılmış olmaktadır. Gördüğünüz gibi, bir sözcüğe eklenecek parça kadar çıkarılacak parça da önemlidir.

Miller - Söylediklerniz doğrusu akla yatkın geliyor. Ama gene de oldukça yeni şeyler sayılabilir. Bakalım sonuncu işlem neymiş?

Thompson - Değiştirme işleminde dildeki ses parçalarının değişmesi söz konusudur. Yazıda harf harf yazılan sesler tek tek parçaları gösterir. Oysa bu sesler konuşma sırasında parça parça söylenmez, sürekli olarak birbirlerinin içine geçmiştir. Ama parça parça yazıldıkları için bunlara "parçalı fonemler" veya "birim-sesler" demekteyiz. Bu birim-seslerin uzatılması veya kısaltılması ile, kısa ünlülerden uzun ünlüler veya uzun ünsüzlerden kısa ünsüzler elde edilebilir. Veya bunların tersi de yapılabilir.

John - Doğrusu uzun ünsüzleri hiç duymamıştım.

Thompson - İbranicede bu çeşit işlem çok yapılmaktadır. Ünsüzlerin bu biçimde uzatılmasına "şeddeleme" veya "ikizleme" adı verilmektedir. Sözcüklerdeki ünsüz uzunluğunun farkına varılmazsa çok acayip

sonuçlar ortaya çıkabilir. Bir örnek, Afrika'da misyonerlik yapan birisi ile ilgili. Bantu dillerinden birini konuşan bu misyoner, sözcük başında bulunan /ın/ sesinin uzun olduğunu fark etmediğinden, üstelik ses tonunu da gerekli yükseklikte veremediğinden şöyle bir gülünç cümle yapmış: "İsrail çocukları kızıl sivrisinekleri geçerek Musa'yı yuttular".

Miller - Hayret doğrusu. İnsanın dil hakkındaki bilgisi biraz kıt olunca bile ne güçlükler ortaya çıkıyor! Peki şu sözünü ettiğiniz fonemler veya birim-sesler yalnızca uzunluk bakımından mı değişiyor? Yani özellikleri bakımından da başka olamazlar mı?

Thompson - Elbette olabilirler. Birim-sesleri değiştirmenin başka yolları da var. Herhalde aklınıza Hint-Avrupa dillerindeki nitelik değişmeleri geldi. Bu dillerde, İngilizcenin "sing-sang-sung" sözcüklerindeki gibi /i-a-u/ değişmesi görülmektedir.

Miller - Tamam, öyle işte. Peki bizim bu ünlüleri değiştirdiğimiz gibi ünsüzleri de değiştiren diller var mı acaba?

Thompson - Evet var. Meksika'daki Çiçimeka dilinde böyle bir eğilim görülmektedir. Bu dilde hem ünlüler hem de ünsüzler değişikliğe uğramaktadırlar.

John - Peki başka türlü değişmeler de bulunuyor mu?

Thompson - Evet bulunuyor. Bu değişmelere ***parçalar-üstü birim-sesler*** denilen birliklerde de rast geliniyor. Bu öbekteki birim-sesler, bildiğimiz ve sıradan ***parçalı birim-sesler*** ile birlikle kullanılan "ses özellikleri"ni gösteriyor. Bu özellikler çoğu kere "vurgu" ve "perde"den kurulu oluyor, bazı kereler de "uzunluk" olarak görülüyor. Türkçede bir il ismi olan "Ordu" ile en büyük asker birliği olan "ordu" sözcükleri arasında bir anlam ayrılığı bulunmaktadır. Bu başkalığı meydana getiren şey de "Ordu" özel ismindeki vurgunun birinci hecede olmasıdır. Aynı biçimde, İngilizcede de "rebel" ve "rebel" sözcükleri arasında bir vurgu ayrılığı bulunmaktadır. Eğer vurgu birinci hecede ise "asi", ikinci hecede ise "isyan etmek" anlamları ortaya çıkmaktadır.

Miller - Demek oluyor ki bütün bu işlemler incelenince dünyanın hangi dilinde olursa olsun nasıl sözcük yapılacağı anlaşılmış olacak, öyle mi?

Thompson - Evet, bütünüyle söylediğiniz gibi.

Miller - Peki sizin bütün dersiniz bundan mı oluşmuş durumda?

Thompson - Elbette yalnızca bunlar yok, profesör Miller. Bunlardan başka bir de sözcük yapma işlemleri var. Yani dildeki parçacıklar nasıl bir araya gelerek sözcükleri ortaya çıkarıyorlar; bu parçacıklardan bir

araya gelebilenleri hangileri; bir araya gelip de sözcük yaptıkları zaman ne gibi değişikliklere uğruyorlar; işte dersimizde ayrıca bunlar da görülmekte.

John - Başka ne gibi şeyler kalıyor geriye?

Thompson - En sonunda da aynı özellikleri gösteren, yani gramer bakımından aynı öbeğe giren sözcükleri toparlayıp bunları bir düzene koyuyoruz. Böylece bir dilin yapısını, örgüsünü elde etmiş oluyoruz.

Miller - O halde bu son yaptıklarınız da gene tanıtımsal dilbilimin "sözcük-yapısı" bölümünü meydana getiriyor.

Thompson - Evet öyle. Ama siz gene de kullandığımız ders kitabına şöyle bir göz atın. Eğer bu konu ilginizi çekiyorsa elbette. Orada bizim kullandığımız işlemleri ana hatları ile göreceksiniz.

Miller - Cümle-yapısı veya söz-dizimi denilen "sentaks" için de mi aynı işlemlerden yararlanıyorsunuz?

Thompson - Evet, bütünüyle aynı şeyleri kullanıyoruz. Bu bölümde de önce sözcükleri ele alıyoruz ve bunların birbirleri ile birleşmelerini veya karışmalarını şu üç ölçüye göre saptıyoruz ve sonra bunu tanımlıyoruz: (1) birleşime giren sözcüklerin bir çizgi üzerindeki sıralanışları; (2) birleşimde bulunan parçacıkların türleri; (3) bu gibi birleşimler sırasında ortaya çıkan değişmeler.

Miller - Lütfen örneklerle açıklar mısınız biraz?

Thompson - Hay hay. İngilizce "a man" yapısını ele alalım. Burada iki parçacık bulunmaktadır: "a" ve "man". Bunlardan "a" önce, "man" sonra geliyor demekle söz-dizimini belirtmiş oluruz. Parçacıkların türlerine gelince şöyle söyleyebiliriz: "man" parçacığı "isim" denilen sözcük öbeğine girer, "a" ise "belirtici" diyebileceğimiz bir öbeğe. Bu belirticiler bir tür "sıfat" sayılmaktadırlar; çünkü sıfatlar gibi kullanılmaktadırlar. Tıpkı "good", "bad", "tali" gibi sıfatların isimlerin önüne gelmeleri gibi. Birleşimlerde ortaya çıkan değişmelere gelince şunu söyleyebiliriz: eğer sözcük bir ünsüz ile başlıyorsa, "a man" deki gibi yalnızca "a" gelmektedir; ama sözcüğün başında bir ünlü varsa o zaman "an apple" daki gibi "an" kullanılmaktadır. Demek oluyor ki "a" veya "an" birimleri birbirleri ile nöbetleşe yer değiştirmektedirler. Ayrıca, "a" parçacığı da "man" sözcüğünü "niteleyici" özelliktedir, yani "man" sözcüğü hakkında bir belirtmede, bir nitelemede bulunmaktadır. Sözcüklerin bu biçimde birleşmesi ile ortaya çıkan "çatı"ya "içerlek çatı" denmektedir, çünkü bu çatıda önemli olan "man" birimi çatının sınırları içerisindedir.

Miller - Gramer veya dilbilgisi çalışmalarında sözcüklerin birbirleri ile her türlü birleşim biçimlerini inceliyor musunuz?

Thompson - Elbette. Ama bunu yaparken eldeki söyleyiş ve deyim biçimlerinin ortaya çıkardığı öbekleri göz önünde tutuyoruz. Tıpkı sözcüklerin birleşimi ile ortaya çıkan öbekleri incelediğimiz gibi.

Miller - Neredeyse tanıtımsal dilbilimde belli bir sistem, bir düzen var diyeceğim; ama yanlış anlamayın; sizin bu tutumunuzun, yaklaşım yolunuzun doğru olduğunu da pek kabul etmiyorum. Neyse bu noktayı daha sonraları da tartışırız. Şimdi sizden öğrenmek istediğim şu. Biliyorum o uzak diller için "bildirmen" denilen yerli konuşucuları kullanıyorsunuz. Peki bu çalışmayı nasıl yürütüyorsunuz? Yani bu yerli "bildirmen"e sorup da kendi dilindeki bütün isimleri, bütün sıfatları, bütün fiilleri size birer birer saymasını mı istiyorsunuz?

Thompson - Elbette ki böyle bir şey yapmıyoruz. Her şeyden önce böyle bir yerli bildirmen kendi dilinin gramerini incelemiş sayılmaz ki. İlkokula giden bir öğrenci kendi grameri hakkında ne kadar şey bilirse böyle bir yerli bildirmen de ancak o kadar bilir.

Miller - Aman sayın profesör; ilkokul öğrencisinden söz etmek niye? Üniversite öğrencileri daha çok bir şeyler mi biliyor sanıyorsunuz?

Thompson - Neyse, durum ne olursa olsun, şurası kesin ki böyle bir yerli, kendi dilini incelemiş değildir; böyle bir ayrıştırmayı kendisinden beklemek doğru olmaz. Bizim ilk yaptığımız şey şöyle gözle görünür nesnelerin isimlerini sormak. Yani "ev", "at", "ağaç", "güneş" filan nasıl denir önce onu öğreniriz. Daha sonra bakarız, acaba "benim evim", "benim atım" filan nasıl deniyor. Bunları öğrenince de yalınkat şeylerin isimleri ile bunlara ait sahiplik, iyelik bağlantısını elde etmiş oluruz.

Miller - Peki fiiller ne olacak? Onları sormaz mısınız?

Thompson - Elbette sorarız, ama bunu biraz daha sonraya bırakırız.

Miller - Peki, sözcük öbeklerinden hangisini sorduğunuzu nasıl anlarsınız?

Thompson - Doğrusu ilk başlarda bunu bilemeyiz. Ama ne var ki, yavaş yavaş dilin yapısına şöyle bir sızmaya başlarız. Yani bu işte biraz da "sezgi" ve "sezinleme" gibi şeyden yararlanırız. Zaten az sonra dilin yapısı da yavaş yavaş dilimler biçiminde önümüze serilir.

John - Doğrudan doğruya dil çalışmalarına geçilmeden önce ses düzeni hakkında tam bir incelenme neden yapılmıyor?

Thompson - Böyle bir şey olamaz da ondan John. Çünkü dil dediğimiz şey parçalanmaz bir bütün; kendine özgü bir iç düzeni, bir sistemi

var. Deminden beri gördüğümüz ses-yapısı. sözcük-yapısı, cümle-yapısı hep bu düzenin parçaları. Böyle olunca incelenen her noktayı bütün bir düzenin içerisinde görmek doğru olur. Birim-seslerden konuşma melodisine ait öyle özellikler var ki bunları ilk baştan kestirmek mümkün değil. Ancak gramer çalışmalarında bir hayli ilerlendikten sonra bu gibi noktalar açıklık kazanıyor.

John - Anlaşıldığına göre insanın "dil denizi"ne atlayıp hemen yüzmeye başlaması gerekiyor. Ama bu deniz ne kadar enginmiş ne kadar derinmiş hiç önemi yok. öyle mi?

Miller - Çok doğru, çok doğru. Bilinen bütün noktalar birleştirilip de eldeki bütün içerisine yerleştirilmedikten sonra her şeyi kaplayacak biçimde bir tanımlamada bulunmak nasıl mümkün olur?

Thompson - Doğrusu ne diyeyim? Bütünüyle haklısınız profesör Miller. Tıpkı bir filozof gibi konuştunuz. Dil gibi bir bütün ortaya çıkaran bir düzende bulunan bir şeyleri anlamak için bunların tümünü birden iyice bilmek gerekmektedir. Dil de böylesine bir düzen olduğu için dilbilim çalışmalarında biz de elden geldiği kadar genel yargılara varmaya çalışıyoruz; ama bunu yavaş yavaş ve gittikçe genelleşme yoluyla başarıyoruz,

Miller - Şurasını yavaş yavaş anlamaya başlıyorum ki sizin bir inceleme düzeniniz gerçekten var: ayrıca nereden başlayıp nereye gittiğinizi de iyice biliyorsunuz. Ama ne var ki gittiğiniz yön hiç de doğru olan yön değil. Neyse şimdi bunu tartışmak için vakit çok geç oldu. Profesör Thompson herhalde yakın bir gelecekte bu konuları sizinle gene tartışacağız değil mi? O zaman size hangi noktalarda yanılnuş olduğunuzu belki gösterebilirim. Çünkü sizin çalışma biçiminize göre birçok noktalara dokunulmadan yalnızca çevresinde dolaşılıyor. Özellikle gramer konusundaki noktaları hiç bir tarihsel boyut gözetmeden geçiştiriyorsunuz. Bunları sizinle tartışmak isterim.

Thompson - Ne diyeyim, belki de haklısınız. Ama ne olursa olsun sizinle yeni baştan buluşup tartışmaktan büyük bir kıvanç duyacağım.

İNGİLİZCENİN GİTTİKÇE BOZULMAKTA OLDUĞUNU İLERİ SÜREN HİTABET ÖĞRETMENİNE KARŞI DİLBİLİMCİNİN SAVUNMALARI

Miller - Evet profesör Thompson, şu tanıtımsal dilbilim konusundaki yeniliklere ilgi duymanızı hayranlıkla karşılıyorum; ama şunu da ekleyeyim ki tarihsel gelişmeyi bir kenara atmakla çok büyük bir yanlışlığa düşüyorsunuz. Şimdiki genç kuşağın kullandığı "It's me" sözünü ele alalım. Bunun mantık bakımından olsun, hitabet bakımından olsun doğru biçimi "It's I" değil midir?

Thompson - Özür dilerim profesör Miller, ama neye dayanarak "It's I" biçiminin doğru olduğunu söyleyebiliyorsunuz?

Miller - Bunun cevabı gayet kolay. Bir kere "I", mantık bakımından öznenin kendisidir: o halde "me" yerine "I" kullanmak gerekir. Eğer "me" kullanılırsa Hint-Avrupa dillerinin yapısına aykırı hareket edilmiş olunur: çünkü bu dillerdeki bir kurala göre "özne" durumunda "nominatif" denilen "yalın hal" kullanılır.

Thompson - Evet, işin yalnızca "mantık" yönüne bakılırsa dediğiniz doğru görünebilir; ama bir de dillerdeki kullanılışa bakalım; çünkü o zaman sizin söylediklerinizin tersi ortaya çıkmaktadır. Şimdi söyleyin, siz Fransızcada "It's I" karşılığında ne kullanırsınız?

Miller - Ne mi kullanırım? Elbette ki "C'est moi" derim. Aaa! şimdi anlıyorum ne demek istediğinizi. Evet "moi" biçiminde de bir terslik ve aykırılık var.

Thompson - Şimdi oldu; kendiniz buldunuz bu aykırılığı. Gördüğünüz gibi Fransızcada "nesne" biçimi sayılan "moi" kullanılıyor; bu ise İngilizcedeki "me"nin karşılığı değil mi? Hiç bir Fransız, sizin "It's I" karşılığı olan "C'est je" biçimini kullanmaz.

Miller - Gerçekten şu Fransızca örnek bütün mantık kurallarının tersine.

Thompson - Niye tersine olsun? Belki de durumu daha çok aydınlatıyor.

Miller - Neyse, mantık yanını bırakalım işin. Tarih bakımından doğru sayılan biçimin kullanılmasını siz de istemez misiniz? Tarihsel geleneğin kabul edilegelmiş bir kuralını bozan bir biçimi bunun yerine nasıl beğenirsiniz anlamıyorum.

Thompson - Niçin beğenmeyeyim? Çünkü sizin o mantık ve tarihsel gelenek dediğiniz noktaların ikisini birden açıklamak mümkün.

Miller - Nasıl yapabilirsiniz böyle bir işi anlamıyorum? Hem mantığa aykırı bir şey söyleyeceksiniz, hem de bütün tarihsel geleneği bir kenara fırlatıp atacaksınız; olacak şey değil.

Thompson - Eski İngilizce zamanındaki şu biçimi ele alalım: "Ic hyt eom". Bunun sözcük sözcüğüne karşılığı modern İngilizcede "I it am" değil mi? Eğer tarihsel boyutu göz önüne alacaksak niye İngilizcenin tarihindeki bu eski biçime dönmüyoruz?

Miller - Olmaz böyle bir şey; hiç bir zaman salık verilemez.

Thompson - On dördüncü yüzyılda yaşayan Chaucer zamanına gelindiğinde artık bu söz "It am I" biçimini almıştı, biliyorsunuz. Bu biçim sizin mantık düzeninize de uygun değil mi? Çünkü "I" eğer mantıksal bakımdan özne ise, o zaman fiilin de ona uygun olması doğru olmaz mı? Yani "It is I" demek gerekmez mi?

Miller - Evet ama böyle bir yorumda şu fazlalık gibi duran "it" parçası açıklanmıyor ki?

Thompson - Elbette açıklanıyor. Bir dildeki biçimler değiştikçe bu değişmeleri gramer bakımından da açıklamak mümkündür.

Miller - Evet doğru ama bizim konumuz bu değil şimdi, "It is I" biçiminin nerden çıktığını göstermek başka şey, "It's me" biçimini hoş göstermek daha başka bir şey.

Thompson - Size öyle ayrı gibi görünüyor; çünkü geleneksel gramerciler bu noktayı açıklığa kavuşturmaya çalışmamışlar.

Miller - Evet, şu "It's me" biçimi gerçekten çok kullanılıyor; burasını kabul etmek gerekir. Ama hitabet sanatının ve biliminin kendi mantığı açısından böyle bir kullanışı kötülemek gerekir.

Thompson - Hiç de gerekmez, profesör Miller.

Miller - Niçin gerekmesin anlamıyorum?

Thompson - Her şeyden önce, belli bir düşünceyi şu veya bu biçimde anlatma yollarından hiç birisi öbüründen daha iyi sayılamaz. Size göre "ic hyt eom" veya "It am I" biçimi mi gerekli düşünceyi daha iyi anlatır, yoksa "It is I" veya "It's me" biçimi mi?

Miller - Doğrusunu söylemek gerekirse bunların her biri de aynı düşünceyi yeterince anlatabiliyor. Tıpkı aynı bir "at" kavramının Almanca "Pferd", İspanyolca "caballo" ve İngilizce "horse" olarak anlatılması gibi. Ama işin bir de kulağa hoş gelmesi var, onu unutuyorsunuz.

Thompson - Hayır unutmuyorum. Yalnızca sizin için böyle bir şey var olsa gerek. Öyle sezinliyorum ki siz "horse" sözcüğü ile "It is I" biçimini beğeniyorsunuz. Beğeni noktasına geçmeden önce iki şeyi açıklığa kavuşturmak iyi olacak. Birincisi şu: bir biçim eskiden beri kullanılmaktadır diye mutlaka doğru sayılması gerekmez, değil mi?

Miller - Ne bileyim, sayılmaz herhalde. Gerçekten ben hiç bir zaman Eski İngilizceyi veya Chaucer zamanının İngilizcesini kullanmak istemem.

Thompson - Güzel. Bu noktada anlaştık. Şimdi ikinci noktaya geçiyorum: eğer ayrı dil biçimleri, konuşan kimsenin belli bir durumdaki tepkisini yeterince anlatabiliyorlarsa o zaman aynı oranda geçerlidirler, değil mi?

Miller - Öyle olsa gerek; tersi olursa, yabancı dilleri silip atmak gerekir; çünkü onlar da kendi paylarına aynı oranda geçerli sayılabilirler. Ama şu beğeni konusuna daha gelmediniz; önemli olan nokta zaten bu değil miydi?

Thompson - Geliyoruz, beğeni sorusuna şimdi geliyoruz. Önce şurasını anlayalım: insan, beğeni duygularını nasıl ve nerede kazanır?

Miller - Ben kendi payıma, mantık konusunda almış olduğum eğitim yüzünden bu kadar sert bir tepkide bulunduğumu söyleyebilirim.

Thompson - Pek sanmıyorum ama, öyle olsun. Neyse, şimdi biçimlerin şu "mantıksal" denilen yönüne bakalım. Önce "ic hyt eom" biçiminde "ic" yalın halindedir. Ayrıca, özne olduğundan fiilden de önce gelir. Chaucer'un kullandığı "It am I" da ise "I" gene öznedir, çünkü fiil biçimi "is" yerine "am"dır. Fakat "It is I" biçiminde yeni bir şey ortaya çıkmaktadır. "It" parçacığı fiilden önce gelmekte ve "özne bölgesi" denilen yerde bulunmaktadır; böyle olunca da özne olarak iş görmeye başlamaktadır. Bu yüzden de daha sonra gelen fiil buna uygun olarak üçüncü kişi biçimi ile, yani "is" olarak görünmektedir. "I" ise "nesne bölgesi"nde bulunmakta olup, fiilden sonra gelmektedir. Bu deyiş biçiminin çatısı böyle olunca, bu çatı veya yapı zoru ile "I" da nesne biçimi olan "me"ye dönmektedir. "It's me" deyiminin temelinde yatan neden de budur işte. Yapının böyle bir zorlamada bulunması da "mantıksal" bir şey değil mi, profesör Miller?

Miller - Eh, artık böylesine bir "keskin" mantık yürüttükten sonra temize çıkarınayacağınız hiç bir deyim kalmaz herhalde. Birçokları "Who did you see?" diyorlar; oysa "whom" demek gerekir. Bu soru zamiri sırf fiilden önce geldi diye yalın hali ile, yani "Who" olarak kullanılıyor; ama esasında nesne imiş, kimse aldırmıyor.

Thompson - Doğru. İnanılmaz ölçüde bir hızla sorunları kavrıyorsunuz, profesör Miller. Şu söylediğiniz şey durumu iyice açıklıyor. Yani bu deyimde de çatının zoru ile "whom" yerine "who" kullanılıyor.

Miller - Evet ama böyle bir mantık kullanınca artık her türlü hitabet yanlışlıklarını da hoş görmem gerekecek.

Thompson - Bir şey söyleyeyim mi size, profesör Miller, gerçekten kaybedilmiş bir savaşı sürdürüyorsunuz, o kadar. Çünkü dil değişmeleri veya sizin deyişinizle dil yanlışları tarih boyunca hep üstün gelmiştir, bundan sonra da geleceklerdir. Sizin gibi güçlü hitabetçiler ne kadar çalışsalar buna engel olamayacaklardır.

Miller - Ben kendimi sizinkinden daha başka bir ışık altında görüyorum. İngilizcenin eski altın devrini geri getirme amacı ile, daha aklı basında, daha mantıklı bir dil kullanışını sürdürme yolunda kendimi bir fedai varsayıyorum.

Thompson - Ne diyeyim bilmem ki! Nasıl olsa bir gün umutlarınızın söndüğünü göreceksiniz. Yapabileceğiniz tek şey, dil değişmelerini biraz olsun geciktirme yolunda bir oyalama savaşını daha da sürdürmeniz.

Miller - Siz belki mantık, tarih ve beğeni gibi konulara pek yanaşmıyorsunuz ama bu noktalarda yetkili yargılar gerekiyor. Kabul edilmiş olan kullanış biçimini tanımlayıp bunun hakkında yetkili sözlerde bulunmak muhakkak ki çok gereklidir, buna inanıyorum.

Thompson - Aman ne iyi. Sonunda, "kabul edilen kullanış biçimi" diye bir şey söylediniz. İşte bütün iş bu noktada düğümleniyor.

Miller - Anlamadım doğrusu, nasıl oluyor?

Thompson - Bir kere siz de kabul edeceksiniz ki Amerika'da çeşitli lehçeler veya şiveler var. New York'un doğu yakasındaki dil çeşidi ile, güneydeki Zencilerin dil çeşidi ve New England'daki seçkin tabakanın dil çeşidi arasında ayrılıklar bulunuyor. Ama bunların hepsi de kendi bölgelerinde "kabul edilmiş" sayılmaktadırlar; yani hepsi de kendi içlerinde "geçerli"dirler.

Miller - Bütün bu lehçeleri bir öbeğe sokmakla pek doğru etmiyorsunuz gibime geliyor. Hepsinin de aynı ölçüde "doğru" olduğunu nasıl söyleyebilirsiniz? İlk önce New York'un doğu yakasındaki lehçeden söz

ettiniz. Biliyorsunuz, bu lehçede İngilizcenin /ör/ sesi yerine /oy/ sesi kullanılır. Onun için bu lehçeyi konuşanlar "girl" yani (kız) yerine /goyl/ derler. Aynı biçimde "Thirty-third Street and Third Avenue" gibi adres bildirmelerinde de /toyti-toyd end toyd/ gibi acayip bir şey söylerler. Ondan sonra, güneydeki Zenci lehçesi ile New England bölgesinde konuşulan o incelmiş ve kültürlü lehçeyi bir araya koydunuz. Herhalde ciddi değilsiniz değil mi? Bütün bu ayrı lehçelerin hepsinin de "doğru" veya "geçerli" olduğunu söylemek istemiyorsunuz herhalde.

Thompson - Tam tersine, söylemek istediğim şey bütünüyle bu. Adı geçen bu lehçeler kendi paylarına "doğru" ve "geçerli" sayılabilirler. Çünkü, New York doğusundaki lehçeyi konuşanlar kendi lehçelerinin doğru biçimi nedir, bunu bilirler ve tanırlar. Başka bir lehçe konuşulduğu zaman da bir yanlışlık yapıldığını hemen anlayıverirler. Tıpkı bizim de kendi lehçemizi konuşmayan birini hemen anladığımız gibi. Başka bir biçimde söyleyecek olursak bu lehçenin kendine özgü bir ses örgüsü, sözcük dağarcığı ve dil yapısı bulunmaktadır. İşin tuhafı bütün bu özellikler bu lehçeyi konuşanlarca yadırganmamaktadır; çünkü bu özellikler, bu lehçe sınırları içerisinde, bu lehçeyi konuşanlarca "geçerli"dir, "doğru"dur. Bu nedenle de, tek bir "doğru" lehçe yoktur, fakat birçok "doğru" lehçeler vardır denebilir. Yani ortada "doğru" bir New York lehçesi, "doğru" bir Güney lehçesi ve "doğru" bir New England lehçesi bulunmaktadır. Yineleyecek olursak, herhangi bir lehçenin kullanılış düzeni içerisinde kalan her türlü özellikler o lehçe için doğru sayılmaktadır.

Miller - Ama gene de bu lehçelerin hepsini gerçek "doğru" İngilizce saymıyorsunuz değil mi? Elbette New England lehçesi başka. Esasında bu New England lehçesini de İngilizcenin bir türü saymak hoşuma gitmiyor ya neyse. Çünkü bu konuşma biçimi İngilizcenin bir lehçesi değil, İngilizcenin kendisidir, "doğru" biçimidir.

Thompson - Peki ama, isterseniz şimdilik bu lehçeyi de öbürleri gibi İngilizcenin bir lehçesi saymakta devam edelim, olur mu? Elbette bu lehçenin kendine özgü bir doğruluk ölçüsü bulunacaktır; tıpkı öbür lehçelerin olduğu gibi. Şimdi sizin görüşünüze geçelim. Size göre New England lehçesi "doğru" İngilizcedir, değil mi? Peki niçin böyle düşünüyorsunuz? Çünkü bu lehçe, hem New York lehçesinden, hem de Alabama gibi bir güney Zenci lehçesinden daha büyük bir bölgede kullanılıyor, değil mi?

Miller - Doğrusu ne söyleyeyim bilemiyorum. Şu "geçerli" konusunda büyük bir yanlışlığa düşüyorsunuz.

Thompson - Hiç de değil. Neyse gene devam edelim. Bu lehçelerden her biri o lehçeyi konuşanların topluluğu içerisinde geçerlidir, demiştik. Zaten geçerli olmasaydı o topluluk böyle bir lehçeyi anlaşma aracı olarak kullanmakta devam etmezdi, değil mi? Ama haklısınız bir bakıma; çünkü New York lehçesi ile güney Zenci lehçesi oldukça ufak bölgeler içerisinde geçerli sayılmaktadır. Öte yandan New England lehçesi ise İngilizce konuşan bütün topluluklar tarafından "onaylanmış" İngilizce örneği olarak kabul edilmektedir. Ama siz de çok iyi bilirsiniz ki bu lehçeyi konuşanlar ile de çoğu kere alay edilmektedir. Sözgelimi, "doctor" sözcüğünde, sondaki /r/ sesini kaldırıp /doktı/ dedikleri için Amerikalıların çoğu New England lehçesi konuşanlara gülmektedirler. Tam tersine, "the idea of..." derken de "idea" dan sonra hiç gereği yokken bir /r/ sesi koyup /aydiyar ov/ demeleri de gülünç kaçmaktadır.

Miller - Evet, ne yazık ki dediğiniz doğru. Ama ne olursa olsun, New England lehçesi demin sözünü ettiğiniz o iki lehçeden de daha çok geçerli sayılmaktadır; çünkü bu lehçenin kendi içerisinde, kendi yapısında bir güzellik, bir doğruluk bulunmaktadır, öyle değil mi? Bana göre muhakkak öyle; ama bilmem sizinle bu konuda tartışmaya girişmek ne ölçüde işe yarar?

Thompson - Doğrusu hiç bir işe yaramaz. Üstelik ben sizin o New England lehçesinin "doğuştan-iyi" diyebileceğiniz özelliğini de kabul etmiyorum. Öbür lehçelerden "daha iyi" olduğunu söylerken elbette New England bölgesinin tarihçesini göz önüne almayacağız. Bizim tartıştığımız konu yalnızca bu lehçelerin biçimleri ve birbirlerine göre doğruluk oranları. Evet, profesör Miller, söyleyin bakalım, şu New England lehçesi hangi yönden öbürlerinden "daha iyi" sayılıyormuş; "doğuştan iyi" olmasının nedenleri nelermiş?

Miller - Bunun cevabı çok kolay. New England lehçesi kültürlü ve incelmiş insanların dilidir de ondan.

Thompson - Şu söylediğiniz bir bakıma bütün sorunun cevabı oluyor. Size göre New England lehçesi "daha doğru", "daha geçerli" ve "daha doğuştan-iyi", daha şöyle, daha böyle. Nedeni neymiş bunun? Çünkü bu lehçeyi konuşanlar daha kültürlü ve daha incelmiş sayılıyorlarmış. Şu söylediklerinizin bizim tartıştığımız dil konusu ile ne ilintisi var acaba? Siz yalnızca New England bölgesindeki topluluktan söz ediyorsunuz, o kadar. Size göre bu lehçeyi konuşanlar daha incelmişlerdir, daha iyi bir eğitim görmüşlerdir, davranışları daha kibarcadır, geçmişleri de daha soylu kişilere dayanır. Öyle olunca bu gibi kimseler ile ahbaplık etmek iyi olur, değil mi? Öte yandan birçoklarına göre New

York'un doğu yakasında oturanlar oldukça cahil kimselerdir, gürültücü patırtıcıdırlar, nefesleri kokar, hareketleri kabacadır. Elbette böyle insanlarla ahbaplık edilmez, değil mi? Alabama eyaletinde konuşulan güney Zenci lehçesine karşı tutumumuz ise güneyde oturan bütün Zencilere karşı duyduğumuz ters duyguların bir anlatımı değil mi acaba?

Miller - Özür dilerim ama söylediklerinizi iyice kavrayamadım.

Thompson - Peki şöyle diyelim isterseniz. Sizin o New England'da oturan insanlarınızı alalım. Bunların kültürleri ve davranışları aynı incelikte kalmak şartı ile hepsi birden şu beğenmediğiniz New York lehçesini konuşanlar ile; tam tersine, New York'ta oturanlar da New England lehçesini konuşanlar ile yer değiştirsinler. O zaman durum ne olacak dersiniz?

Miller - Böyle bir şeyi düşünmek bile yersiz, profesör Thompson.

Thompson - Belki haklısınız ama gene de tartışmanın sürmesi için öyle sayalım. O zaman siz hangi yanı tutacaksınız? Besbelli ki, o beğenmediğiniz /boyd/, /goyl/ sesletmesini kullandıkları halde gene de New England'lıları destekleyeceksiniz, değil mi?

Miller - Eğer sorunu bu biçimde ortaya koyarsanız, elbette kültürlü ve incelmiş kimselerin sesletmesini yeğ tutmak gerekecektir.

Thompson - O halde bütün sorunun cevabını kendiniz vermiş oluyorsunuz. Yani bir lehçeyi veya dili daha iyi ve daha geçerli yapan şey, o dili konuşanların toplum içerisindeki değerleridir, öyle değil mi?

Miller - Doğrusunu söylemek gerekirse kendi düşüncenizi iyi savundunuz ve kanıtladınız. Ama şu lehçe ayrılıklarına bir bakalım. Bunlarda kullanılan birçok deyimler ve sözcükler, bilinen Amerikan İngilizcesine sızmakta devam ediyor. İnsan hayret ediyor doğrusu; o kadar kaba sözcükler ve deyimler nasıl oluyor da İngilizce kabul edilebiliyor? Size göre belli bir yetkili organ kurulamaz mı acaba, bütün bu çoğalan bölgesel deyimleri ve sözcükleri önlemek için?

Thompson - Sezinlediğime göre böyle bir yetkili ölçü koyacak olsak siz gene şu New England lehçesini temel kabul edeceksiniz; bilmem yanılıyor muyum?

Miller - Daha iyisi var mı yani?

Thompson - Bilmem ki, belki de vardır. Bu konu ile ilgili olarak aklıma şu geldi. Kuzey Meksika'da konuşulan Tarahumara dilinin kullanıldığı bölgeye bir gezi yapınıştım bir zamanlar. Hangi köye gittiysem oranın köylüleri kendi köylerinin Tarahumara dilini ölçü olarak gösterdiler. Çevredeki köylerde de aynı Tarahumara dili konuşuluyordu, ama

her köy ancak o köyde konuşulan dili saf ve temiz sayıyordu. Bütün köylülerin söylediği şey aynıydı: eğer doğru konuşmak istiyorsam mutlaka bulunduğum köyün dilini öğrenmem gerekiyordu.

Miller - Olacak şey değil hani. Demek ne yazısı ne de grameri olmayan bu köylüler bile dilin kullanılışına ait sorunların bilincine varabilmişler.

Thompson - Hem de nasıl. Üstelik niye olmasın? Onlar da sizin, benim gibi insan. Hayatın gerçekleri hakkında onların da bizim gibi düşünceleri ve duyguları var.

Miller - Neyse biz gene deminki öneriye gelelim. Yani şöyle bir İngilizce Akademisi kurulsa nasıl olur? O zaman hangi İngilizce kullanışın doğru, hangisinin yanlış olduğu hakkında karar verecek bir kuruluş ortaya çıkar. Böyle bir kuruluş ise İngilizcedeki ayrılıkları ortadan kaldırarak dilde bir bütünlük sağlamış olur. İspanyolca Akademisini düşünün bir kere. İspanyolcaya ne kadar yararı dokunmuştur, bilirsiniz.

Thompson - Doğrusu bir Akademi kurulması işi İngilizcenin dil sorunlarına bir çözüm yolu değil. Çünkü akademilerin yapabileceği iki şey vardır. Birincisi, eldeki iki çeşit dil kullanışından bir tanesini rasgele ve isteğe bağlı olarak seçmek; ikincisi de zaten yerleşmiş olan bir dil kullanışını kabul edip onaylamak.

Miller - "İsteğe bağlı olarak" sözü ile ne demek istiyorsunuz acaba? Durum hiç de öyle olmayabilir. Bence, tam tersine, bir dilin gerek iç mantığına, gerekse tarihsel gelişmesine dayanarak karar verilmelidir.

Thompson - İşin en güç tarafı da bu ya. Neyse bunu daha sonra görüşürüz. Şimdi bir an için İspanyolca Akademisi'ne dönelim. Biliyorsunuz, bu Akademi kurulduğu zaman İspanya'da üç dört tane temel lehçe bulunmaktaydı; bunların hepsi de aynı ölçüde kültürlü ve incelmiş kimseler tarafından konuşuluyordu. Buna rağmen Akademi üyeleri İspanya dilinin ölçüsü olarak Kastilya lehçesini seçtiler. Acaba bunun bir nedeni var mıydı sizce? Çünkü bundan başka Andalusya, Aragon, Valensiya ve Katalonya gibi lehçeler de bulunmaktaydı. Acaba bunlardan biri yerine yalnızca Kastilya lehçesinin seçilmesinde bir tuhaflık yok mu sizce?

Miller - Olsa olsa Kastilya lehçesinin gramer yapısındaki mükemmellik olabilir. Ayrıca bu lehçede yabancı dillerden çok az sözcük bulunmaktaydı; üstelik edebiyat metinleri de hatırı sayılır bir düzeydeydi. Bütün bu etkenler birleşerek Akademi üyelerinin kararını etkilemiş olsa gerek.

Thompson - Evet bir bakıma doğru. Bütün bu özellikler göz önüne alınmış olabilir. Ama Kastilya lehçesinin İspanya devlet dili olarak seçilmesinde başka bir neden yok mu acaba? Biliyorsunuz bu Akademiyi kuran hükümdarlar Kastilya hanedanından geliyorlardı. Eh, işler böyle olunca, egemen soydan gelenlerin lehçesini seçmek daha akıllıca olmaz mıydı? Ne de olsa gramerciler de, hitabetçiler de kendi çıkarlarının ne yanda olduğunu bilecek kadar akıllıdırlar.

Miller - Doğrusu sorunu bu yönden hiç düşünmemiştim.

Thompson - Evet durum böyle işte. Şimdi Amerika'daki lehçelere dönelim gene. Bu konuda şunu söyleyebiliriz en son söz olarak. Bir lehçe kendiliğinden ne iyidir ne de kötüdür. Yalnızca, bu lehçeyi konuşanların ekonomik, siyasal ve toplumsal durumlarına göre iyi veya kötü kabul edilirler.

Miller - Bakıyorum da size göre dil konusu, toplumdaki yaşama düzeninde bulunan öbür konulardan pek ayrılmıyor. Yani bir insanın giydiği elbiselerin modası sizi ne kadar az ilgilendiriyorsa bir dildeki lehçeler de o kadar az ilgilendiriyor.

Thompson - Çok haklısınız. Çünkü bir elbise modasının ne doğru, ne de yanlış bir yanı yoktur. Yalnızca o elbiseyi giyen kimsenin veya kimselerin değerleri vardır veya yoktur.

Miller - Ama elbise modalarında bir sürü saçmalıklar, uydurmalıklar yok mu?

Thompson - Elbette var. Tıpkı dilde de bir sürü yakıştırmalar olduğu gibi. Tutup erkeklerin ceketlerine bakalım. Bunlarda kol ağızlarına yakın yerlerde düğmeler dikilidir. Eskiden büyük kol manşetlerini iliklemek için kullanılırmış ama şimdi hiç bir görevleri kalmamış. Artık eskisi gibi, kocaman ve kolalı manşetler kullanmıyoruz ama gene de düğmeler duruyor. Peki, nedir bunun nedeni acaba? Hiç bir gerçek neden yok temelde. Yalnızca, öyle gelmiş, öyle gidiyor: bir alışkanlık işi, o kadar. Aynı şeyi dil için de söyleyebiliriz. İngilizcede "to be" fiilinin tekil birinci kişi çekiminde öbür fiillerden ayrı olarak başka bir biçim kullanılır. Peki nedeni? Hiç; İngilizcenin daha önceki evrelerinde böyle gerekmiş o kadar. Ama bugün için artık böyle bir ayrılığın sürdürülmesi saçma. Görüyorsunuz ya, bizim dil düzenimizde de elbiselerde olduğu gibi uydurmalıklar, yakıştırmalar bulunuyor.

Miller - Siz ne derseniz deyin, ben gene de bir İngilizce Akademisi konusunda direteceğim.

Thompson - Bu sözünüze pek şaşmıyorum. Çünkü akademi isteyenler yalnızca siz değilsiniz. Sizden önce on sekizinci yüzyılda da büyük yazar Swift böyle bir akademi kurulmasını önermiş. Amacı da, bozulmuş saydığı İngilizceyi şöyle bir "onarmak".

Miller - Ne kadar tuhaf! Swift gibi, İngilizceyi o kadar mükemmel kullanan birisinin akademi istemesi insana aykırı geliyor. Onun İngilizceyi kullanışı bugün bile bir ölçü olarak geçerli sayılabilir.

Thompson - Bu durum şu gerçeği bütün açıklığı ile ortaya seriyor. O da, dilin her zaman için değiştiği; insanların ve birbiri ardına gelen kuşakların da bu değişmeye karşı direndikleri. Nedense insanlarda her zaman bir yetkiliye başvurma isteği vardır. Birçokları sırf bu yüzden bir yazım kılavuzu, bir de görgü kitabı edinirler. Artık ondan sonra karşılaşacakları her durumda doğru davranıp doğru konuşmayı becereceklerini umarlar.

Miller - Eğer sizin dediğiniz gibi yetkili bir organ veya kimse gerekmiyorsa insanlar çeşitli tartışmalarda niçin bir yetkilinin yardımını istemeyi düşünüyorlar?

Thompson - Bakın işte bu çok güzel bir soru. Benim söyleyeceğim ise şunlar. Bir kere insanların birçoğu toplum içerisinde daha yüksek tabakalara ve çevrelere girmek istiyorlar; ama bu isteğin ötesinde ne konuşmaları, ne de davranışları yeterli değil. Bu durumda ne yapsınlar? Onun için, işin doğrusunu yetkili kitaplardan öğrenmek istiyorlar. Ondan sonra bir de şu var. İnsanların çoğu, düşünce bakımından tembel oldukları için başkalarının kendileri hesabına düşünmesini istiyorlar. Böyle olunca da yetkili bir kimsenin veya organın peşi sıra gitmeyi daha güvenilir buluyorlar. Çünkü o zaman kendilerine karşı çıkıp direnen az oluyor. Olsa bile, yani bu kimseler eleştiriye uğrasalar bile her zaman için yetkili bir kaynağı gösterip kendilerini savunabilirler. Yani bir yetkili kaynağa sahip olmak bir bakıma insanlardaki "savunma düzeni"nin bir sonucudur.

Miller - Doğrusu sizin gibi, hiç bir kalıba girmek istemeyen birine şimdiye kadar rast gelmedim dersem yalan söylemiş olmam. Peki sizce yetkili bir kaynağın hiç mi hiç etkisi yok?

Thompson - Olmaz olur mu, elbette var. Ama iyi eğitim görmüş birisi cahil birisine göre çok daha az etkilenir o kadar. Aydın bir insan, kendi payına da düşünüp taşınabilen kimsedir. Öyle olunca da, birçok konularda "yetkili kaynaklar" denilen şeylerin oldukça yanıltıcı olduklarını görmüş olmaktadır. Bunun sonucunda da aydın bir insan yetkili

kaynaklar hakkında kuşkulanmakta: karşısında bulunduğu olayın veya durumun gerçek değerini tartmadan hiç bir şeyi kabul etmemektedir.

Miller - Sizin bu düşünce biçiminize göre bir öğrenci hiç bir yetkili kaynağa başvurmadan bir araştırma yapabilir demek.

Thompson - Böyle bir şey söylemedim. Söylemem zaten çılgınlık olurdu. Bir öğrenci her şeyden önce, belli bir konu hakkında yazılan her şeyi öğrenmeli, işe ondan sonra başlamalıdır. Başkalarının yaptığı yanlışlıkları bilirse kendisi de aynı yanlışlıklara düşmez. Ama ne var ki, okuduğu, her şeyin, bütünüyle kesin ve tartışmasız olduğunu hiç bir zaman sanmamalıdır. Eğer sanırsa o zaman yeni bir şeyler öğrenmesi mümkün olmaz. Orta Çağdaki bilginler ne yazık ki böyle yapmışlardır. Bir atın ağzındaki dişleri gidip de sayacakları yerde Aristo'nun bir eserine baş vurmayı yeğlemişlerdir.

Miller - Bakın burası çok doğru. Yani incelemede ve araştırmada böyle bir yol izlenmelidir. Ben galiba biraz yanıldım; çünkü sizin bambaşka şeyler salık verdiğinizi sandım bir an için. Neyse şimdi şu akademi konusuna dönelim gene. Anlamıyorum, niye bu düşünceye karşı çıkıyorsunuz? Böyle bir akademi olsa, hitabet ve konuşma konusunda hangi şeylerin doğru olduğuna karar verir, biz de rahatlarız. Doğrusu böyle bir yetkili kaynak olsa derslerimi daha rahatlıkla veririm; çünkü hiç değilse böyle bir yetkili kaynağı öğrencilerime örnek gösterebilirim.

Thompson - Anlamıyorum doğrusu. Niçin bırakmıyorsunuz da öğrencileriniz kendi paylarına biraz kafalarını yorsunlar? Şurasını siz de kabul edeceksiniz ki böyle bir yetkili ölçü konsa bile az bir süre sonra dil değişeceğinden bu ölçünün de değiştirilmesi gerekecektir.

Miller - Ne demek istediğinizi pek anlamadım. Böyle bir akademi kendi basma iş görmeyecek ki. İngilizce konuşan topluluklardaki bilginlerin onaylaması ile çalışacak.

Thompson - Herhalde siz bana göre çok daha iyimser bir insansınız profesör Miller. Çünkü o kadar bilginin ve uzmanın nasıl olup da her konuda anlaşabileceklerini anlamıyorum. İsterseniz sizi ele alalım. İngilizcede fiil mastarının arasına bazı kere bir zarf sözcüğü konur. Yani "to-extremely-like" gibi. Böyle bir kullanışı hoş görüyor musunuz?

Miller - Kesinlikle hayır, çünkü çok kötü bir kullanış biçimi bu.

Thompson - Ama piyasada bir sürü kitap var, hepsi de en çok satılanlardan. Bunlarda yukarıdaki biçimde kullanılmış mastarlar bulunuyor.

Miller - Evet ama bu gibi mastarlar yalnızca karşılıklı konuşma parçalarında geçiyor. Amerikalıların dili de bu noktada bir hayli bozulmaya yüz tutmuş zaten.

Thompson - Ama konuşma dili temel değil mi? Yazı dili yalnızca bu konuşma dilini kağıda geçiriyor. Ama kimsenin konuşmadığı bir dil yaratacaksak o başka. Orta Çağ'da kullanılan klasik Latince, bilginler arasında bu biçimde, yalnızca bir yazışma aracı olarak sürdürülegelmiş.

Miller - Evet haklısınız: böyle bir şey yaratmak doğru olmaz.

Thompson - O zaman da sizin İngilizce dili hakkında yetkili bir kaynak öneriniz kendiliğinden suya düşmüş olmuyor mu?

Miller - Evet evet, ne demek istediğinizi anlıyorum. Ama şunu da hemen ekleyeyim ki sizin ileri sürdüğünüz düşünceler şu içinde bulunduğumuz karışık ve karmaşık evreyi yansıtıyor zaten.

Thompson - Eh, böyle düşünen yalnız siz değilsiniz, profesör Miller. Sizin gibi eski kuşağa bağlı birçokları da böyle düşünüyor. Zaten hep öyle, değil midir? Her kuşak, kendinden sonra gelen genç kuşağın bozulmuş ve isyancı olduğuna inanır. Belki de şu sıralarda eski kuşakta bulunanlar biraz daha haklılar. Çünkü gerçekten son zamanlarda değişme hızı bir hayli fazlalaşmış görünüyor. Herhalde yaygın bir halk eğilimi olduğu kadar, hızla değişen toplumsal ve ekonomik kuruluşlar da bunun nedeni olsa gerek.

Miller - Peki nasıl oluyor da bu durum karşısında bir akademi kurulmasını hoş karşılamıyorsunuz? Böyle bir akademi son zamanlarda ortaya çıkan bu hızlı değişmeyi biraz olsun kısıtlayabilirdi.

Thompson - Belki kısıtlayabilirdi; ama belki de fazla bir yararı dokunmazdı. Nitekim İspanyolca Akademisi İspanyolcayı dengede tutmayı pek beceremedi; hiç değilse Latin Amerika'da kullanılan İspanyolcaya pek etkisi olmadı. Sizin gibi hitabet öğretmenleri bile bu kadar kuşak boyunca dildeki değişmeleri engelliyemedikten sonra bir dil akademisinin tek başına böyle bir şeyi başarmasını beklemek doğru olmaz. Öte yandan daha önemli bir soru var ortada. O da şu, profesör Miller. Anlamıyorum doğrusu, dildeki değişmelere niçin bu denli karşı çıkıyorsunuz?

Miller - Ben bu soruyu biraz çevirerek size soracağım. Madem ki elimizde iyice işlenmiş bir dil bulunuyor, niçin bunu, değiştirmeye yelteniyoruz?

Thompson - Herhalde İngilizceyi mükemmel kabul etmiyorsunuz değil mi?

Miller - Elbette hiç bir şey tam anlamı ile mükemmel olamaz; ama sizin kastettiğiniz bozukluklar neler acaba? Yani İngilizcedeki hangi noktaları değiştirmek gerekir? Eğer değiştirmek ille de söz konusu ise elbette.

Thompson - Bir kere İngilizcenin yazım biçimi iyice kötü mü kötü. Evet bir dilin yazılmış biçimi o kadar önemli olmayabilir; çünkü ne de olsa yazının kendisi dilin kendisi değildir. Üstelik yazı denen şey kullanılan dili yalnızca okunacak biçimde yansıtan bir şeydir o kadar. Ama gene de İngilizcenin yazımını değiştirmemiz gerekiyor.

Miller - Bana göre hiç de gerekmiyor.

Thompson - Anlamadım yani. İngilizcenin yazımını değiştirmek gerekmez mi diyorsunuz? Herhalde yanlış duymuş olacağım.

Miller - Hayır doğru duydunuz.

Thompson - Ben de herkesin bu konuda aynı düşündüğünü sanıyordum. Meğer ne kadar safgönüllülük ediyormuşum. Lütfen açıklar mısınız, ne demek istediğinizi.

Miller - Bir kere, bütün İngilizce konuşan topluluklardaki insanlar İngilizce sözcükleri aynı yazdıkları için bunların sesletmeleri ayrı bile olsa insanlar gene de anlaşabiliyorlar. Ondan sonra da, yüzlerce yıl önce yazılmış kitapları okumak mümkün oluyor; çünkü İngilizcenin yazımı yüzyıllardır değişmediği için daha eskiden yazılan kitaplar sesletme bakımından değiştiği halde yazım bakımından aynı kalmış durumda. Bugün için on dördüncü yüzyıldaki Chaucer'ı, on altıncı yüzyıldaki Shakespeare'i okuyarak anlayabiliyoruz. Eğer yazımı da sesletmeye uydurarak değiştirmiş olsaydık Shakespeare'i değilse bile Chaucer'i pek anlayamayacaktık. Edebiyatla uğraşanlar için ne kadar büyük bir kayıp olurdu böyle bir şey, herhalde tahmin edersiniz.

Thompson - Benim söyleyecek bir şeyim kalmıyor böyle bir düşünce karşısında. Yalnız şaşıyorum profesör Miller; insan gücünü harcamakta nasıl oluyor da böylesine cömert davranabiliyorsunuz?

Miller - Anlamadım, özür dilerim.

Thompson - Söyleyeceğim şey yalnızca şu. Bütün İngilizce konuşan toplulukları bile ele alınca bunların içerisinde İngiliz edebiyatının tarihçesini incelemek isteyen o kadar az kimse bulunuyor ki, sizin söylediklerniz biraz lüks kaçıyor.

Miller - Evet ama daha çok sayıda insanın böyle çalışmalarda bulunması gerekmez mi?

Thompson - Haydi gerekir diyelim, ama sonunda ne çıkacak? Birleşik Devletlerde nüfusun çok ufak bir yüzdesi üniversiteyi bitirmiş. Kalan büyük bir yüzde ne diye o kadar az kişinin keyfi için saçma bir yazım düzenini öğrenmek için çalışsın. O kadar uzun bir süre sonunda öğrenilen bu yazım biçimi rasgele olduğu gibi edebiyat tarihi bakımından da değeri su götürür. Bundan daha önemli bir nokta var, o da şu. Eğer İngilizcenin tarihçesinde ortaya çıkan değişmeler yazıya da aktarılsaydı o zaman belki de dilin gelişmesi daha da bir açıklık kazanırdı.

Miller - Ama o zaman da bazı ayrılıklar kaybolurdu. Nitekim bugün İngilizcede /stiyl/ okunan iki sözcük var: "steel" ve "steal". Oysa bunlar daha eskiden ayrı okunuyorlardı; yani "steel" sözcüğündeki /e/ sesi biraz daha kapalı söyleniyordu. Eğer bugünkü yazımda "ee-ea" ayrılığını saklamamış olsaydık iki türlü /e/ sesi arasındaki ayrılığı da anlamamış olacaktık. Şunu kabul edin ki bir dilin yazımı, o dilin tarihsel gelişmesine ışık tutar ve bu konuda inceleme yapanlara yardımcı olur.

Thompson - Elbette, tarihsel çalışmalarda yazımın önemini küçümsemek istemiyorum. Ama daha doğru dürüst okuyup yazmasını becerememeyen kitlelerin, İngilizcenin bugünkü yazımı gibi saçma bir düzeni öğrenmelerinde ne yarar var? Bu yazımı öğrenmek için de gereksiz yere güçlerini, zamanlarını tüketiyorlar. Bir Meksikalı çocuğu ele alalım. Bu çocuk bir yıllık bir eğitimden sonra İspanyolcayı söküp okuyabiliyor; oysa aynı yaştaki bir Amerikalı çocuk İngilizceyi sökebilmek için üç dört yıl uğraşıyor. Aradaki ayrılığın nedeni ise İspanyolca alfabenin ve yazımın İngilizceye göre çok daha düzenli oluşu. Ben kendi payıma bir türlü anlayamıyorum doğrusu. İngilizcede /ey/ ile sesletilen sekiz sözcüğü ne diye şu ayrı biçimlerde yazıyoruz: "bay, rein, reign, they, bait, eight, bouquet, straight".

Miller - Ama yazımların başka başka oluşunun ayrı bir yararı daha bulunuyor. Sözgelimi, "steel" ve "steal" sözcüklerinin yazılışlarında bir ayrılık gözetmezsek o zaman bunları okurken karıştırmaz mıyız? Çünkü bunların ikisi de /stiyl/ okunuyor.

Thompson - Bana kalırsa ortada fazla bir güçlük yok. Çünkü bunlardan birisi isim, öbürü ise fiil öbeğinde. Tıpkı Türkçedeki iki tane "kır" veya "yaz" sözcüğünün bulunması gibi. İki tane "yaz" sözcüğünden birisi isim olarak bir mevsimi bildiriyor, öbürü ise fiil olarak yazı yazma işlemini. Her iki "yaz-yaz" sözcüğü de eşsesli ve eşharfli olduğu halde ne konuşmada ne de yazıda bir güçlük ve karışıklık ortaya çıkmıyor. Eğer bunların yazımlarını değiştirecek olsak işte asıl karışıklık o zaman ortaya çıkar.

Miller - Ama öğrenciler bu gibi aykırılıklara rağmen anadillerini öğrenebiliyorlar, değil mi?

Thompson - Elbette, ama bu bir şey kanıtlamaz. Çünkü herhangi bir yazı dilini öğrenmek zaten mümkündür; hatta Japonca yazıyı bile. Ama size şurası biraz tuhaf gelmeyecek mi profesör Miller? Japonya'da kör bir çocuk yazıları okurken "Bray alfabesi" ile yazılmış Japonca sözcükleri bu dilde sesletilmiş oldukları biçimi ile öğrenmektedir. Oysa gözleri gören bir çocuk, yazılı dilde rasgele konulmuş olan acayip resimleri teker teker öğrenmek zorundadır. Şimdi soruyorum size, kör bir Japon çocuğu liseyi normal bir çocuktan üç yıl daha önce bitirebildiğine göre Japoncanın yazılı biçiminde bir bozukluk yok mudur? Elbette vardır, çünkü Japoncadaki sözcüklerin biçimleri ile sesletilmeleri arasında bağlantı yoktur. Tıpkı 5 rakamını Türkçe, İngilizce gibi ayrı ayrı dilleri konuşan kimselerin 5 yazıp ayrı ayrı okumaları gibi Japonlar da "kavram-yazı" denilen ve herkesin ayrı okuduğu bu gibi yazı birimlerini öğrenmek zorundalar. Eğer İngilizcenin yazımı da değişen sesletilmeye uydurulmazsa bir gün gelecek İngilizcenin yazısı ile konuşması arasında Japoncadaki gibi hiç bir bağ kalmayacak.

Miller - Bu söylediğiniz doğru olabilir, ama insanın gönlü gene de sizin istediğiniz biçimde bir köklü değişmeye pek yatmıyor. Ne de olsa İngilizcenin yazımı ve yazılı biçimi insanı çok saran bir şey; ondan ayrılmak kolay olmaz sanırım.

Thompson - Bu konuda da pek yalnız kalmış sayılmazsınız; çünkü yazım konusunda yapılacak bir yenileştirme üzerinde gerçekten çok şiddetli tartışmalar yapılmıştır.

Miller - Bilmem anıa, benim gibi, yarım yüzyıla yakın ömrü kitaplar arasında geçmiş birisinin yeniliğe ayak uydurması zor olsa gerek. Düşünün bir kere, bütün okuduğum kitaplar yeni baştan yabansı bir yazımla basılacak. Olacak şey değil bu. Ama şurasını belirteyim ki söylediklerinizin birçoğu da doğru, profesör Thompson. Gerçekten yazım konusunda az da olsa bazı değişiklikler yapılmalı. Hiç değilse böylelikle gelecekteki hitabet ve kompozisyon öğretmenleri öğrencilerin yazım yanlışları dolu kağıtlarını düzeltmekten kurtulurlar. Görüyorsunuz ya profesör Thompson, beğeni anlayışımı pek savunamadıysam da kendi bilgi dalımı iyice koruyabiliyorum. Neyse şimdi geriye dönelim. Söylemiş olduğunuz gibi yazım konusu dilbilim ile doğrudan doğruya ilgili değil. Hiç değilse şimdilik yazılı biçimin ikinci sırada geldiğini kabul edip konuşma olayını ön sıraya alarak tartışmamızı sürdürelim. Şimdi söyleyin bakalım, İngilizcenin yapısında bulunup da sizin değiştirmek

istediğiniz noktalar neler? Bu değişiklikler ile nasıl daha iyiye gidilecek?

Thompson - Bu sorunun cevabını vermek oldukça güç bir şey; çünkü ortada kişisel duygular ve beğeniler bulunmakta. Onun için her şeyden önce, değişmesi gereken noktaları saptamak üzere bir ölçü koymamız gerekiyor. Aman sakın yanlış anlamayın. Bu konuda ileri süreceğim öneriler kesinlikle kabul edilecek diye bir şey yok. Yalnızca tartışma konusu olarak bunları belirtmek istiyorum.

Miller - Elbette, elbette. Ne demek istediğinizi anlıyorum. Üstelik bu işi soyut olarak kuramsal açıdan konuştuğumuza da sevinmekteyim. Ya bir de bu değişmeleri yapabilmek sizin elinizde olsaydı. O zaman bir iki haftalık çalışmadan sonra İngiliz dilinin yazımını tanınmaz bir biçime getirirdiniz herhalde. Neyse siz gene devam edin. Salık verdiğiniz değişiklikler ne gibi şeyler?

Thompson - İlk önce şu rasgele aykırılıklardan kurtulmak gerekiyor.

Miller - Evet ama, ancak bu aykırılıklar rasgele ise.

Thompson - Şu "to be" fiilini ele alalım. Bunun birinci kişi tekil çekiminde "is" veya "are" kullanılmamakta, başka bir özel biçim gelmektedir. Başka hiç bir fiilde böyle görülmeyen bir ayrı biçim gene de ortaya bir zorluk çıkarmamaktadır.

Miller - Doğrusu rasgele duran aykırılıklardan ancak bir tanesini bulabildiniz. Ama sizin istediğiniz nedir Allah aşkına? Şimdiki çekimi, yani "I am, you are, he is, we are..." çekimim bırakıp da hepsini sıradan "I are, you are, he are, we are..." gibi mi söyleyelim?

Thompson - Niye olmasın? Zaten "to come" fiilini çekerken "I come, you come, we come" demiyor musunuz? aynı biçimde "to be" fiilini de düzene sokarak "I are, you are, he are..." diyecek olsak daha sonraki kuşaktakiler buna alışır ve öbür fiillerdeki gibi rahatlıkla kullanırlar. Üstelik böyle bir düzenli çekim sonunda şimdi harcanan güçten de kısılmış olunur.

Miller - Peki başka ne gibi değişmeler salık veriyorsunuz?

Thompson - Sözgelimi, aykırı sayılan şu gibi çoğul biçimlerini kaldırabiliriz. Biliyorsunuz İngilizcede "oxen", "feet", "sheep" gibi, yalnızca biçimlerine bakınakla çoğul oldukları anlaşılamayan sözcükler var. Eğer bunları da sıradan yapıya uydurursak güçlük kalmaz. Yani "oxes", "foots", "sheeps" biçimleri çok daha kolaylıkla kullanılabilirler.

Miller - Aman aziz dostum, Buna benzer biçimleri İngilizceyi iyi öğrenmemiş çocuklar konuşur ancak.

Thompson - Eh, belki çocuklar bizden daha akıllıdırlar da ondan. Kendi başlarına kalınca dillerindeki mantık örgüsünü kavrıyorlar ve dilin kendi kalıplarına göre "foots" diyebiliyorlar. Ama sonra ne oluyor? Eğitime başlayınca bu sefer sıradan mantık kurallarına göre "foots" diyecekleri yerde, apaykırı gelen "feet" gibi bir çoğul yapmasını öğreniyorlar veya buna zorlanıyorlar.

Miller - Konuşma biçiminize bakılacak olursa İngilizce dili hakkında pek de olumlu şeyler düşünmüyorsunuz denebilir.

Thompson - Kesinlikle böyle bir şey demek istemedim. Tam tersine, İngilizce bana göre mükemmel bir dil. Ama ne var ki, Çince, Navahoca, San Blasca da aynı ölçüde mükemmel diller. İşte bütün ayrılık burada.

Miller - Size göre dünyadaki uzak ülkelerin o acayip dilleri de aynı ölçüde mükemmel, değil mi?

Thompson - Doğru; niye olmasın? Çünkü her birisinin kendine özgü ve aynı oranda değerli özellikleri bulunuyor. Ayrıca şuna da çok şaşıyorum profesör Miller. Nasıl oluyor da İngilizcedeki bazı bozuklukları görmezlikten gelebiliyorsunuz? Hitabet öğretmeni olarak İngilizceyi bir hayli incelemişsinizdir. Sanıyorum ki bu çalışmalarınız sırasında İngilizcede hiç de öyle mükemmel olmayan özelliklere rast gelmişsinizdir. Zaten böyle yapmış olmanız da normal değil mi? İnsan kendi dilini bile incelerken eleştirici bir tutumu olmalı; bunu herhalde kabul edersiniz. Eğer bir dili incelerken bazı değer yargılarına varılmazsa o dilin özellikleri yeterince incelenmiş sayılmaz, değil mi?

Miller - Doğrusu bazı özelliklere rast gelmedim değil. Gerçekten bunların değiştirilmesi mümkün. Ama ne var biliyor musunuz? Bunları değiştirmek gerekiyorsa ben kendi payıma daha eski biçimlere dönmekten yanayım; çünkü eski biçimlerin şimdikilere büyük bir üstünlüğü var. Yoksa şimdikileri değiştirip de yerine yepyeni ve aykırı şeyler koymayı hiç bir zaman hoş karşılamam.

Thompson - Bu söylediklerinizden şu anlaşılıyor. Demek İngilizce eskisine göre "çürümüş", bir bakıma daha bir yozlaşmış, öyle mi?

Miller - O kadar değil elbette. "Çürümüş" sözünü kullanmak istemedim. Ama bu söz eğer gerçeği yansıtıyorsa o zaman "çürümüş" diyelim.

Thompson - Peki İngilizceyi nasıl onarmayı düşünüyorsunuz o zaman?

Miller - Bir kere şunu kabul etmek gerekir ki İngilizcede bugün bir hayli aykırı cümle çatıları kurmuşuz. Şu iki cümleyi ele alalım. Bunların

ikisi de "Bana bir kitap verildi" anlamına geliyor: "A book was given me" ve "I was given a book". Birincisinde verilen şey kitap olduğuna göre bunun özne olması normal. Ama ikinciye bakın bir kere. Sanki "ben" verilmişim gibi "I" sözcüğü özne yerine kullanılmış. Oysa "me" demek daha doğru olurdu; çünkü verilen kimse burada nesne durumundadır. Böyle olunca da nesne biçimi olan "me" kullanılmalıdır. Demek oluyor ki burada "kitap" ile "ben" arasındaki iki türlü bağlantı tek bir cümle çatısı ile belirtilmiş.

Thompson - Doğru. Ama siz ne gibi bir çözüm yolu ileri sürüyorsunuz?

Miller - Eski İngilizcedeki cümle çatısını olduğu gibi almak. Yani "me was given a book" demek. Çünkü bu çatı Eski İngilizcede var, yani "me waes gegiefan a boc". Elbette böyle bir değişikliği kabul ettirerek Eski İngilizceye dönemeyiz, ama gene de böyle bir geriye dönüş bana kalırsa şu "foots", "sheeps" gibi acayip biçimlerden daha iyidir.

Thompson - Söylediklerinizde ilgi çekici bir nokta var, profesör Miller. Ama benim asıl öğrenmek istediğim şey başka. Acaba böyle bir değişiklik gerektiği kanısına neye dayanarak vardınız, lütfen söyler misiniz?

Miller - Nedeni apaçık. Ortada birbirine benzeyen iki ayrı çatı var bir kere.

Thompson - Bunun zararı ne? Yani bu iki çatı yüzünden ortaya bir anlam karışıklığı çıkıyor mu? Yani bu iki ayrı çatıya bakınca hangi sözcüğün nesne, hangisinin özne olduğunu anlamakta güçlük çekiyor musunuz?

Miller - Niye çekeyim? Küçücük bir çocuk bile bu ikisi arasındaki anlam ayrılığını bilebilir.

Thompson - Eh, madem ki ortada bir anlam karışıklığı yok, o halde bir değişiklik yapmanın da gereği olmasa gerek.

Miller - Ama ortada mantık kurallarının hiçe sayılması gibi bir konu var.

Thompson - Belki haklısınız, ama ortada yalnızca bir mantık sorunu yok ki. Başka düşünce açıları da bulunmakta. Her şeyden önce İngilizcenin genel bir cümle çatısı var, değil mi? Buna göre cümlenin başındaki boşluk her zaman için "özne"ye aittir, biliyorsunuz.

Miller - Evet, bu dediğiniz doğru.

Thompson - Bakın profesör Miller. İngilizce kendi içindeki genel cümle çatısına uygun olarak, ilk başta bulunan "me" biçimini özne bi-

çimi olan "I"ya çevirmiş bir kere. Şimdi bu gelişmeyi tersine döndürecek olsak İngilizcenin genel akışına aykırı davranmış olmaz mıyız? Biliyorsunuz İngilizcede belli bir söz-dizimi, bir sözcük sırası bulunmaktadır. Öyle ki bu sözcük sıralanışı İngilizcede artık bir gramer özelliği olmuştur. Bu bakımdan değiştirmek gereksizdir. Ayrıca, sizin ileri sürmüş olduğunuz mantıksızlık veya tutarsızlık da pek o kadar büyütülecek türden değil. Çünkü özne ile nesne, her ikisi birden aynı cümle çatısı içinde bulunuyorlar. Öyle olunca cümlenin genel görünüşünden hangi sözcüğün özne, hangisinin de nesne olduğu anlaşılıyor. Karışıklık yaratacak bir durum hemen hemen hiç yok.

Miller - Söylediklerinizde bir gerçek payı var, profesör Thompson, bunu kabul ediyorum. Ama şunu da unutmayın ki bir insan istemeye istemeye bir şeye kanmaya zorlanınca epey bir direnmede bulunuyor. Benim durumum da böyle galiba. Her şeye karşı çıkan, inatçı bir insan durumuna düşmek istemiyorum ama, siz de kabul edeceksiniz ki bu gibi yeni düşüncelerin yerleşmesi için biraz zaman geçmesi gerekli.

Thompson - Evet haklısınız. Ama sanıyorum ki değiştirilmesine inandığınız başka noktalar da var bundan başka.

Miller - Hem de nasıl! Bunlardan belki en önemlisi şu kopuk kopuk cümleler konusu. Şimdiki genç kuşak, cümleleri bütünü ile kullanmak yerine yalnızca bölük pörçük cümle parçacıkları ile işi savuşturup karşılıklı konuşmayı sürdürüyorlar. Bence böyle bir konuşma biçimi vahşilikten başka bir şey değil.

Thompson - Kopuk kopuk cümle parçacıkları ile neleri belirtmek istiyor"sunuz?

Miller - Söyleyeyim. Zaten o kadar çok kullanılıyorlar ki. Geçen gün şöyle bir konuşma kulağıma çalındı:

— Ne haber?
— İyilik. Senden?
— Eh, işte.
— Daha daha?
— İdare.
— Çoluk çocuk.
— Evlere şenlik.
— Sebep?
— Boş ver. .
— Hadi eyvallah.
— Tamam.

Şimdi söyleyin Allahınızı seversenız. Bu biçimde konuşma vahşilik değil de nedir? Düşünün bir kere, bütün konuşmada tam bir cümle yok. Artık kimse düşünerek konuşmuyor canım.

Thompson - Sizinle aynı düşüncede değilim.

Miller - Aman nasıl olur?

Thompson - Önce şurasını açıklığa kavuşturalım. Konuşan o iki kişi birbirleri ile anlaşmakta bir güçlük çektiler mi, çekmediler mi?

Miller - Ne yazık ki çekmediler. İşin kötü yanı da bu değil mi zaten? Düşünün bir kere, hiç bir tüm cümle kullanmadan ve yalnızca kopuk kopuk cümle parçacıkları ile bu iki kişi anlaşabiliyorlar. Hem de olağan dil ile hiç ilgisi olmayan bu konuşma türüne bayağı alışkın görünüyorlar.

Thompson - Eğer iki kişi de birbirlerini karşılıklı olarak anlayabiliyorlarsa ortada bir sorun yok demektir, değil mi? Bence bu işin hiç bir kötü yanı yok.

Miller - Ne demek istiyorsunuz anlayamadım. Yani hepimiz de böyle telgraf çekermiş gibi mi konuşalım?

Thompson - Yok canım, o kadar da değil artık.

Miller - Peki o halde nasıl oluyor da tek bir sözcüğün bütün bir cümle yerine kullanılmasını hoş görüyorsunuz? Sözcük başka şey, cümle başka şey. Bir kere cümle bütün bir düşünceyi içine alır, değil mi?

Thompson - Evet ama bazı kereler bir tek sözcük de koskoca bir cümleden daha çok bilgi aktarabilir.

Miller - Nasıl, sözgelimi?

Thompson - Eğer bir kaç serseri sizin üstünüze saldırsa nasıl yardım istersiniz acaba? "Bir takım serseriler bana şu anda hücum etmekteler" gibi bir cümle mi yaparsınız? Yoksa yalnızca tek bir sözcük ile "imdaaat!" diye mi bağırırsınız? Görüyorsunuz ya, profesör Miller. Bazı durumlarda bir tek sözcük bütün bir cümleden çok daha etkili olabilmektedir.

Miller - Evet ama ele aldığınız bu durum çok özel bir şey, değil mi?

Thompson - Haklısınız. Bu örneği yalnızca kendi düşüncemi iyice açıkladığı için seçtim. Ama daha birçok örnekler de yok değil. Neyse, biz gene şu kopuk cümlelere dönelim. Şunu kabul edin ki hemen herkes bazı durumlarda bu gibi kopuk cümleler kullanıyor.

Miller - Yalan değil doğrusu. Çünkü bazı kereler bakıyorum ben de aynı biçimde kopuk cümleler yapmışım.

Thompson - Bakın görüyor musunuz? Siz de aynı şeyi yapıyormuşsunuz. Madem ki herkes arada bir böyle konuşuyor veya daha doğrusu böyle konuşmak gereğini duyuyor, o halde bunda bir iş var demektir. Yani böyle bir konuşma biçimi belki de içinde bulunduğumuz yaşama düzenine uygun düşmektedir. Başka bir deyişle, bu biçimde bir konuşma bizim yaşama düzenimizce kabul edilmiş durumdadır.

Miller - Bakıyorum ilk başladığımız noktaya geri döndük. Yani hangi kullanış doğrudur, hangisi yanlıştır sorunu. Benim tutumumu biliyorsunuz zaten. Bana göre dildeki konuşma mutlaka ve mutlaka mantık ile beğeniden oluşan bir ölçüye göre düzenlenmelidir.

Thompson - Evet evet hatırlıyorum. Daha önce de bu düşünceyi savunmuştunuz. Ama şunu da kabul etmez misiniz acaba? İngilizceyi, olduğu gibi inceleyip tanıtan çalışmalar, gerçeğin daha başka olduğunu gösterdiğine göre sizin de bu kararınızdan caymanız gerekir; öyle değil mi? Biliyorsunuz şöyle bir söz var ortada: "İngilizcenin gidişine yön verenler". Evet ama bu sözü biraz değiştirmek gerekiyor gibi. Yani şöyle söylemek daha doğru olabilir: "İngilizce konuşan toplulukların işlerini yürütenler". Sizce böyle bir tanımlama daha doğru olmaz mı?

Miller - Evet ama toplumun işlerini yürüten kimselerin çoğu pek iyi eğitim görmemiş kimseler. Üstelik bunlar hitabetçi ve dilbilimci de değiller. Onun için bu gibi insanların, İngilizcenin kullanılışı hakkında karar verebilmelerini hiç hoş karşılamıyorum. İngilizce belki de bu yüzden o soylu gramerini "yitiriyor". Sizin de düşünceniz bu değil mi acaba?

Thompson - Söylediklerinizde doğru olabilir. Yani İngilizcenin grameri bir bakıma "yitirilmektedir". Ama hangi bakımdan, bütün iş burada. Eğer siz "gramer" deyince yalnızca bir sürü sözcük eklerini falan anlıyorsanız, dediklerinizde doğru. Gerçekten İngilizcenin grameri değişiyor veya sizin dediğiniz gibi bozuluyor, kayboluyor. Ama şurasını düşünmelisiniz ki bütün gramer bu kadarcık şey değil.

Miller - Peki şöyle bir örnek alalım: "öğrenci kitabı okuyor". Burada "öğrenci" sözcüğünün özne, "kitap" sözcüğünün de nesne olduğu hemen anlaşılmaktadır. O kadar ki bunların sırası bozulacak olsa bile aralarındaki bağlantı aynı kalmaktadır. Nitekim şu altı karışım da aynı ölçüde açık-seçiktir: "öğrenci kitabı okuyor", "öğrenci okuyor kitabı", "kitabı öğrenci okuyor", "kitabı okuyor öğrenci", "okuyor öğrenci kitabı", "okuyor kitabı öğrenci". Görüyorsunuz değil mi, ortada hiç bir karışıklık yok. Aynı şey Eski İngilizce için de söylenebilir: "Se mann thone beran sloh" yani (adam ayıyı öldürdü) cümlesinde sözcüklerin yerleri değişse bile cümlenin anlamı pırıl pırıl kalmaktadır.

Thompson - Bugünkü İngilizcede bir karışıklık oluyor mu acaba? Aynı biçimde "the man slew the bear" diyoruz olup bitiyor. Böyle olunca da baştaki sözcüğün bir işi yaptığı, sondakinin de bu işten etkilendiği kolaylıkla anlaşılıyor.

Miller - Evet ama cümledeki sözcük sırasını değiştirirseniz ne olacak? Cümle dizisinden başka bu anlamı bildirecek başka bir şey elde yok.

Thompson - İyi ya. Cümle dizisi de böylelikle kendi başına bir gramer değeri kazanmış oluyor. Bu da bir bakıma yalınlık ve üstünlük değil mi?

Miller - Doğru, doğru ama bir de Eski İngilizcedeki veya Türkçedeki hitabet değerini düşünün. Sözgelimi "öğrenci kitabı okuyor" cümlesi ile "okuyor öğrenci kitabı" cümlesinin karşıdakine etki bakımından değerleri bir olabilir mi? Eski İngilizce bu bakımdan Grekçeye ve Latinceye çok yaklaşmış oluyor.

Thompson - Bakın bu noktada haklısınız. Yani bugünkü İngilizcenin hitabet bakımından etkileme durumu Grekçeninkinden de, Latinceninkinden de ayrı. Ama İngilizcenin de bu biçimi ile öbürlerinde olmayan başka üstünlükleri yok mu acaba? Bütün iş, dil aracını kullanan edebiyat sanatçısına bağlı. Her sanatçı ayrı ayrı dillerde başka başka olanaklardan yararlanır. Tıpkı öbür sanat dallarında olduğu gibi. Yani resimde boyalar, heykelde mermer, müzikle de notalar sanatçının kendini anlatma aracıdır. Her bir aracın kendine özgü bir anlatım üstünlüğü bulunmaktadır. Belki de bu anlatım aracı başkalığından dolayı bir sanat eseri bir dilden öbür dile çevrilememektedir. Çünkü anlatım aracı olan dil, temelde gene de bir dil olduğu halde artık başkalaşmıştır. Ama dilin bu biçimde kullanılışı bizim gibi salt dilbilimcileri değil yalnızca "filolog" denilen ve dilin edebiyat yönü ile de uğraşan uzmanları ilgilendirir.

Miller - Biliyor musunuz, profesör Thompson, bu akşamki konuşmamız süresince dikkat ettim, oldukça başka terimler kullandınız durdunuz. Yani "özne bölgesi" filan gibi şeyler. Geleneksel gramer terimlerini bir yana öylesine itmiş durumdasınız ki insan ister istemez, "acaba bunları pek bilmiyor mu?" diyor kendi kendine. Kesinlikle söyleyebilirim ki geleneksel terimleri çok iyi biliyorsunuz, ama insan gene de bir kuşkulanıyor. Uzun yüzyıllar boyunca değerleri kabul edilmiş gramer terimlerini ve deyimlerini bırakmanız biraz tuhaf değil mi? Öğrencilere de bu yeni deyişleri öğretmek yoluyla onların daha eskiden görmüş oldukları eğitimi siliyorsunuz. Öğrencilere haksızlık olmuyor mu böyle?

Thompson - Hiç sanmıyorum. Çünkü biz tanıtımsal dilbilimciler bu terimleri rasgele kullanmıyoruz ki. Tam tersine bu gibi terimleri ve değişleri bilinçli bir biçimde, geleneksel gramer terimlerinin yerine geçirmeye çalışıyoruz.

Miller - Olacak şey değil hani. Siz şaka mı ediyorsunuz yoksa? Herhalde bu kadar yıkıcı bir tutuma girişmiş olamazsınız.

Thompson - Yıkıcı olmayı kabul etmiyoruz. Tersine yapıcı bir tutumumuz var. Çünkü biz hiç bir zaman bozuk bir temel üstüne yapı kurmak istemiyoruz.

Miller - Sizi bir türlü anlayamıyorum aziz dostum. Nasıl oluyor da Grekçe ve Latince gibi dillerin gramerini bozuk bir temel kabul edebiliyorsunuz, hayret. Beğenmediğiniz bu gramer temeli, yüce insanların yüzyıllar boyunca çalışmaları ve araştırmaları sonunda dehalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış.

Thompson - Gerçekten Grekçe ve Latince gibi klasik dillerin gramer düzeni çok ilgi çekici; bu dillerin yapısına da iyice uyuyor; çünkü bu dillerin incelenmesi sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmış. Ama bu demek değil ki aynı gramer düzeni İngilizceye veya başka dillere de aynı kolaylıkla uysun. Şimdi yepyeni bir dilin yapısını ortaya çıkaracak olsak o zaman bunu o dilin kendi içerisinden elde etmemiz gerekmez mi? Böyle olmaz da bu yeni dilin gramerini eski klasik dillerin gramer yapısı üstüne oturtacak olursak ortaya acayip bir şey çıkar. Sözgelimi Amerika kıtasındaki çeşitli Kızılderili dilleri incelenirken böyle olmuş. Çünkü yakın zamanlara kadar karanlıkta kalmış bu dilleri, yalnızca oralara giden katolik papazlar ve misyonerler incelemişler. Bunların ise Latince gramer bilgilerinden başka bir dil bilgileri bulunmuyordu. Öyle okulca da bu misyonerler Kızılderili dillerini yalan yanlış incelemiş oluyorlardı. Yani bu dilleri kendi Latince ölçülerine göre kesip biçiyorlardı. Tıpkı mitolojideki Prokrustes'in, kendi kurbanlarını yatak boyuna uydurmak için onların ayaklarını kesmesi gibi. Bilirsiniz eski bir deyim vardır; onu şöyle değiştirebiliriz: "Yeni ağıza, yeni yemek gerek". Bilmem anlatabiliyor muyum?

Miller - Evet evet anlıyorum. Şimdi şu yeni terimlerinize geçelim. Geleneksel gramerin "akuzatif", "datif" gibi terimlerim niçin kabul etmiyorsunuz?

Thompson - Çünkü "datif" hali Grekçede ve Latincede özel bir durumu gösterir; yani Türkçedeki gibi ismin sonuna belli bir ek gelir. "Ev-e" derken, sondaki "e", ismin datif halini belirtir. Oysa İngilizcede böyle bir durum artık kalmamıştır. "To the house" derken "house" söz-

cüğü gene eski halindedir ve datif halinde olduğunu gösterecek bir belirti yoktur. İsmin bu gibi halleri modern İngilizcede artık yalnızca sözcük dizisinden çıkarılmaktadır. Nitekim "he gave the man a dollar", yani (adam-a bir dolar verdi) cümlesinde, "man" ve "dollar" sözcüklerinin halleri, bunların cümle içindeki sıralarına göre belli olmaktadır.

Miller - Yani siz "the man" sözcüğünü datif halde saymıyor musunuz şimdi? Nasıl olur? Bakın "adam-a" diyoruz. Demek ki datif hali var.

Thompson - Datif hali olduğunu nereden anlıyorsunuz? Aynı sözcük özne olarak "the man gave..." cümlesinde kullanılınca da aynı biçimde kalıyor. Arada bir başkalık yok ki. Her ikisi de "the man". Oysa Türkçede "adam", "adam-ı", "adam-a" gibi haller bulunuyor o başka. Fakat İngilizcede artık kalmamış.

Miller - Peki Almanca gibi, İngilizceye koşut dillere de mi bakmıyorsunuz? Almancada açıkça bir datif hal bulunuyor.

Thompson - Evet doğru. Almancada gerçekten böyle bir hal var. Ama unutmayın ki biz İngilizceyi inceliyoruz, Almancayı değil. İngilizce bir dil olarak iş görürken öbür koşut-dillerin hiç bir sözü olmamalı bu konuda.

Miller - Peki o zaman "karşılaştırmalı dilbilim" diye bir şeyin de yararı ve önemi kalmıyor.

Thompson - Kalmaz olur mu? Elbette kalıyor. Ama bizim tuttuğumuz tanıtımsal dilbilim kendi payına iş görmek istiyor. Bunu yaparken de ne tarihsel dilbilim, ne de karşılaştırmalı dilbilim hiç bir biçimde işe karıştırılmamalı.

Miller - O halde siz klasik gramerlerin bütün fiil zamanlarını da bir yana atıyorsunuzdur herhalde.

Thompson - Ne demek istediğinizi anlayamadım.

Miller - Biliyorsunuz, klasik dilleri İngilizceye çevirirken "shall" ve "will" sözcüklerini ayrı ayrı kullanmak çok yararlı oluyor. Bir tanesi sıradan gelecek zamanı, öbürü ise üzerine basılan, belirtilen ve bilinçli olarak kullanılan gelecek zamanı gösteriyor. Diyebilirim ki siz bu ayrılığı ortadan kaldırıp her ikisini de öbür yardımcı fiiller sayılan "must", "may" ve "can" ile bir arada kullanıyorsunuz.

Thompson - Size bir şey söyleyeyim mi, profesör Miller. Eğer isteseniz gerçekten ilk sıradan bir modern dilbilimci olabilirsiniz.

Miller - Aman, Tanrı esirgesin beni böyle bir durumdan.

Thompson - Sizin demin ileri sürdüğünüz şeyi biz gerçekten de uyguluyoruz. Yani "shal" ve "will" için ayrı bir bölük yapmıyoruz. Çünkü

bizim, tanıtımsal dilbilimdeki kuralımız şu: Aynı biçimde iş gören birimler bir araya konurlar. Eh, bildiğiniz gibi "I must come", "I can come" veya "I shall come" örneklerinde "shall" de öbürleri gibi iş gördüğünden onlarla aynı bölüğe sokulmuştur. Öbür koşut-dillerden bazı çevirmeler yapılacak diye İngilizcenin gramer yapısını çarpıtamayız.

Miller - Bakıyorum da, klasik ve geleneksel tutuma karşı çıkmakla büyük bir tat ve kıvanç duyuyorsunuz gibi.

Thompson - Böyle bir şey yok gerçekte. Amacımız yalnızca başka olmak için başkalık yapmak değil. Ama ne var ki bizim bu yeni ve başka tutumumuz değerli sonuçlar vermiş bulunuyor. Böyle olunca da elde edilen sonuçlara bakıp bir hayli kıvanıyoruz, sevinç duyuyoruz. Artık bundan sonra da kendi tutumumuzu bir hayli güçle ve coşku ile savunursak kınanmamız doğru olmaz değil mi?

Miller - Bu tartışma gerçekten çok yararlı oldu aziz dostum. Ama ben kendi payıma klasik gramer anlayışını gereği gibi savunamadım. Benim bir arkadaşım var: profesör Gilbert Cicero Taylor. Pazartesi akşamları bir araya gelip filolojiden filan konuşuruz. Acaba gelecek Pazartesi akşamı bana gelebilir misiniz? Tartışmamızı orada sürdürebiliriz.

Thompson - Kıvanç duyarım. Diyebilirim ki böyle bir tartışmadan kendi payıma çok yararlanacağım.

Miller - Vallahi orasını bilemem. Ama bildiğim şu ki, profesör Taylor Grekçeyi ve Latinceyi benden çok daha iyi savunabilecek birisi. Neyse artık gelecek hafta konuşuruz bunları. Sizi bekliyoruz.

GREKÇENİN VE LATİNCENİN ÜSTÜNLÜĞÜNÜ SAVUNANLARA KARŞI DİLBİLİMCİNİN ÇIKIŞLARI

Miller - Buyurun profesör Thompson, lütfen kütüphane tarafına geçin. Profesör Taylor ile birlikte zaten sizi bekliyorduk.

Thompson - Biraz geç kaldım, özür dilerim.

Taylor - Sizinle yeniden karşılaşmak ne şeref, profesör Thompson. Uzun zamandan beri sizinle tanışmak istiyordum zaten. Bizim üniversite çevresine şu "tanıtımsal dilbilim" denen salgını yayan sizsiniz demek. Bu salgının mikrobu olan şu tanıtımsal yöntem neymiş bakalım, anlayalım.

Thompson - Doğrusu öyle mikrop filan denecek bir şey yok ortada. Yalnızca zararsız bir bakteri var denebilir. Buna inanabilirsiniz.

Taylor - Bir bakıma sizi kutlamak gerekir, profesör Thompson. Bunca yıldır şu üniversitede çalışıyorum, sizin gibisine rast gelmedim diyebilirim. Öyle ya; siz buraya geleli daha ne kadar oldu ki! Ama bu kadar kısa zamanda herkes sizin derslerinizden söz eder oldu. Herhalde sizi yalnızca bir bilgin ve uzman kabul etmek yetmez. Sizin bir de propagandacılık yanınız olsa gerek.

Thompson - Ne diyeyim bilmem ki. Bana hiç de öyle gelmiyor doğrusu. Olsa olsa gene sizler sorumlusunuz bu durumdan. Benim derslerimin propagandasını ve reklamını sizler yaptınız sayılır.

Miller - Ne olursa olsun gene de sizi tutanların coşkunluğu ilgi çekici. Bu kadar kişiyi etkileyebildiğinize göre sizde bir başkalık olmalı. Oysa bizim hitabet derslerimiz öğrenciler üzerinde hiç de o kadar etkili olmuyor.

Thompson - Bunun nedeni oldukça açık gibi. Tanıtımsal dilbilim öğrencilere yeni şeyler arayıp bulma olanağı tanıyor. Oysa hitabette böyle şeyler az galiba. Öğrenciler de bu yüzden, birbirleri ile ilgisiz şeyleri belleyeceklerine yeni yeni şeyler ortaya çıkarmanın sevincini tatmayı yeğ tutuyorlar.

Taylor - Profesör Miller deminden beri bana anlatıyordu. Sizin bu yaklaşımınız çok yeni ve çok devrimci bir şeymiş. Gerçekten öğrencilerimden birçoğu da buna benzer şeyler söylediler. Anlaşılan sizin gösterdiğiniz inceleme yolları benim şimdiye kadar onlara verdiklerimden bir hayli başka.

Thompson - Doğrusunu söylemek gerekirse bizim kullandığımız yöntem veya yaklaşım ne o kadar yeni, ne de göründüğü kadar devrimci bir şey. Ana hatları bakımından binlerce yıl önce ortaya serilmiş zaten. Bu konuda ilk çalışmaları yapanlar Hindistandaki gramerciler. Milattan önce üçüncü yüzyıla gelinceye kadar, Sanskritçe üzerinde çalışan bu gramerciler tanıtımsal dilbilimin temelini atmışlar. Bu bakımdan bizim kullandığımız yöntemlerin birçoğu, klasik dillerden biri sayılan Sanskritçe üzerindeki çalışmalara bağlanabilir.

Miller - Ama bir noktayı unutuyorsunuz profesör Thompson. Siz genellikle klasik dil çalışmalarında kullanılan yöntemlere karşı çıkmaktaydınız. Daha önceki tartışmalarınızı hatırlayın bir kere. Biliyor musunuz profesör Taylor, şu tanıtımsal dilbilimciler her şeyi yıkıp geçiyorlar. Klasik filoloji çalışmalarında kullanılan bütün gramer kavramları bu yeni dilciler tarafından bir kenara itiliyor.

Taylor - Anlıyorum. Demek bu tanıtımsalcılar bir bakıma putları parçalıyorlar öyle mi?

Thompson Yok canım, o kadar değil. Putları parçalamak deyimi oldukça güçlü bir söz. Biz o kadarına gitmek istemiyoruz. Ama ne var ki gramer putlarına tapınmayı da hoş görmüyoruz.

Taylor - Ne demek anlayamadım. Yani klasik dillerde çalışan bilginler gramer putlarına tapan kimseler mi?

Thompson - Hayır, öyle bir genel suçlamada bulunmak istemedim. Ama şunu da kabul edin ki sizler gibi, klasik ustalar ile haşır neşir olmuş kimseler ister istemez etki altında kalıyorlar. Belli bir kullanış yolu biraz tuhaf da kaçsa ondaki ayrılığı sezemiyorlar veya yeteri kadar eleştirici bir gözle göremiyorlar. Siz de kabul edersiniz ki bir şey olağanın dışındadır diye, çok ilgi çekicidir diye veya daha ötesi hiç kimse o şeyin doğruluğundan kuşkulanmamıştır diye olduğu gibi kabul edilmemeli. Tam tersine böyle bir şey de eleştirici bir gözle incelenmeli ve değerlendirilmeli. Eğer yanlış olduğu görülürse o zaman da hemen bir yana bırakılmalı.

Taylor - Bakıyorum da profesör Thompson, klasik inceleme tutumuna karşı sizi biraz haşin görüyorum. Oysa klasik tutuma göre Grekçe

ve Latince. insan düşüncesinin şimdiye kadar erişmiş olduğu en yüksek düzeyi göstermektedir.

Miller - Bir dakika profesör Taylor. Yanılmıyorsam durumu gereğinden daha fazla bir coşkunlukla belirttiniz.

Taylor - Hiç de öyle değil sayın dostum. Gerçekleri gizleyecek değiliz ya.

Miller - Elbette. elbette. Ama ne var ki profesör Thompson sizin bu söylediklerinize de karşı çıkacak. Buna benzer şeylerin ben çok daha hafifini söylediğim halde gene kabul etmedi. Oysa ben hemen kabul edilecek kadar açık şeyler söylediğimi sanıyordum. Bunlar üzerinde anlaşırsak ondan sonra daha karışık şeylere geçeriz diye umuyordum. Profesör Thompson ise söylediğim en yumuşak şeylerin bile üstüne üstüne yürüdü.

Thompson - Evet, ne yapalım ki öyle oldu. Size gelince, profesör Taylor. biraz önce ileri sürdüğünüz şeye karşı çıkmak zorundayım.

Miller - Profesör Taylor; bilmem ama, bizim klasik anlayışımızı yavaş yavaş açıp tartışsak daha iyi olur gibime geliyor.

Taylor - Hiç gereği yok böyle bir şeyin. En iyisi tartışmaya dalıp düşüncelerimizi savunmak. Rengimizi şimdiden belli etmek daha doğru olur.

Thompson - Doğrusu böyle bir tartışmaya hemen dalacağımızı pek beklemiyordum. Ama neyse, başlayalım bakalım. Profesör Taylor, biliyorsunuz sorunu ortaya atan siz oldunuz. Yani Grekçe ile Latince dillerinin insan düşüncesinin en mükemmel biçimini yansıttığını söyleyen sizsiniz. O bakımdan bu noktanın kanıtlamasını da gene sizin yapmanız gerekir. Buyurun savunun düşüncenizi.

Miller - Profesör Taylor, bu konuda ben de elden geldiğince size yardımcı olmaya çalışacağım. Ama daha ilk baştan çok aşırı bir biçimde işe giriştiniz, onun için korkuyorum doğrusu. Çünkü profesör Thompson yüzyıllardır herkesin kabullendiği gerçekleri bile çürütmek yeteneğine sahip görünüyor. Eninde sonunda bütün o gerçekleri birer yalanmış gibi göstermeyi başarıyor.

Taylor - Evet ama ne de olsa gerçekleri tersine çeviremez ya.

Miller - Elbette çeviremez, ama öylesine bir büker ki siz de onları çevrilmiş sanırsınız.

Taylor - Hadi öyle olsun diyelim, sayın dostum Miller. Ama profesör Thompson herhalde şu gerçeğe de gözlerini kapayamaz, değil mi? Yani,

Grekçe ile Latince bütün dillerin incelenmesinde gerekli temel iki dildir. Oldu mu acaba, Miller?

Miller - Doğrusu kendi payıma cevap vermek istemem. Siz ne dersiniz Thompson?

Thompson - Profesör Taylor, bu söylediğiniz çok geniş bir söz, çok yaygın bir genelleme. Daha belirli bir biçimde yeniden söyler misiniz lütfen?

Taylor - Söyleyeyim. Benim öğrencilerimden birçoğu Grekçeyi ve Latinceyi öğrendikleri zaman kendi anadilleri olan İngilizceyi daha iyi anladıklarını gelip bana defalarca söylemişlerdir. O halde İngilizceyi anlayabilmek için Grekçeyi ve Latinceyi incelemek gerekmiyor mu?

Thompson - Dediğiniz çok doğru. Bu durum gerçekten çok yaygın bir şey olarak ortaya çıkıyor. Ama bu durumdan sorumlu olanlar sanıyor musunuz ki Grekçe ile Latincedir? Kesinlikle hayır. Esas kabahatli kimseler profesör Miller ile, kendisi gibi hitabet dersi veren öbür meslektaşlarıdır.

Taylor - Nasıl oluyor anlayamadım.

Thompson - Nedeni iyice açık. Çünkü bu hitabet uzmanları İngilizceyi tanımlarken hep klasik dillerin gramer terimlerini kullanmışlar da ondan. Öğrenciler de klasik terimleri öğrendikleri zaman, kendi dillerine uymadığı için ilk baştan anlamamış oldukları terimleri sonraları daha iyi anlıyorlar o kadar.

Miller - Evet evet hatırlıyorum. Daha önce de tartışmıştık bu noktayı. Taylor, eğer yanılmıyorsam işe yanlış noktadan başlayarak bir çıkışta bulundunuz.

Taylor - Anlayamadım, ne demek?

Miller - Profesör Thompson size açıklasın durumu.

Taylor - Öyleyse söyleyin bakalım profesör Thompson, neymiş sizin bu konudaki açıklamanız? Miller bile az çok kabul etmiş göründüğüne göre ilgi çekici bir şey olsa gerek.

Thompson - Pek o kadar değil. Ama aşağı yukarı şöyle açıklanabilir. İngilizceyi anlatırken bu dilde bir akuzatif hali bulunduğu söylenir. Oysa İngilizcede bu hali gösteren bir ek veya biçim yoktur. "Kitap" veya "kitabı" derken hep aynı "the book" sözcüğü kullanılır. Ancak eskiden kalma bazı zamirler vardır: "me, us, him, her, them, whom"; işte bu altı tanesinde akuzatif hal görünmektedir. Bunların olağan halleri bildiğiniz gibi "I, we, he, she, they, who" dur. Yani İngilizcede şu altı tanesi dışında hiç bir sözcükte böyle bir akuzatif hali için ayrı bir biçim kullanılmıyor. Oysa Grekçede ve Latincede, Türkçede de olduğu gibi

hemen hemen bütün isimlerde özel ekler ve biçimler var. İngilizce bu ayrılığı cümledeki sözcük sırası ile karşılıyor. Grekçede ve Latincede ise sözcüklerin sıralanması o kadar önemli değil. Aynı biçimde, isimler ile, bu isimleri niteleyen sıfatların uyuşmasını düşünün. Grekçe ile Latincede bir sıfat, nitelediği isme hem sayı, hem cins ve hem de hal bakımından uyar. İngilizcede ise sıfatlar niteledikleri isimler ne olursa olsun değişmeden kalırlar. Yalnızca iki tane işaret zamiri vardır; ama bunlar yalnız sayıyı göstermek üzere başka biçim alırlar. Bu iki sözcük de "this" ve "that" zamirlerinin çoğulu olan "these" ve "those"dur. Fiil kipleri de aynı biçimde, klasik dillerden, olduğu gibi aktarılmış. Sözgelimi İngilizcede tasarlama kipi için ayrı bir biçim yoktur. Bildirme kipi için kullanılan biçim tasarlama kipinin görevini de içine alır. Yani "I come" deyince bu biçim hem bildirme ve hem de tasarlama kipi olarak kullanılabilir. Onun için zorlama ile, İngilizcede bir tasarlama kipi var deyince bunun için ayrı bir biçim göremeyen öğrenciler şaşırıp kalmaktadırlar. Ama sizlerden Grekçe ve Latince dersi alınca o zaman bu terimlerin rahatça uygulandığı yerleri gördüklerinden kendi İngilizce dillerinde okuduklarını daha iyi anlamaktadırlar. Sırf bu yararı ele alınırsa Grekçe ve Latince öğrenmek iyi şeydir denebilir. Ama lütfen söyler misiniz, bir insan kendi anadilini rahatça konuşup anlayabildikten sonra ne diye Grekçe ve Latince çalışsın? İngilizce ile koşut bir dil çalışmak belki fena değil ama hiç bir zaman da gerekli sayılmaz.

Miller - Galiba profesör Thompson çok haklı bir noktaya dokundu, değil mi?

Taylor - Bakıyorum Miller, beni tartışmanın daha başında bırakıp gidiyorsunuz. Neyse gene konuya dönelim. Şu emir kipini ele alacak olursak şöyle söyleyebiliriz herhalde. Eğer Grekçe ve Latince örnekleri bilinmiyorsa İngilizcede emir kipinin önemini kavramak mümkün değildir. Tamam mı?

Thompson - Hayır hiç de öyle değil. Bir kere İngilizcede emir kipi diye bir şeyden söz etmek saçma bir şey olur.

Taylor - Anlamadım. İngilizcede emir gösterecek fiil biçimi yok mu yani?

Thompson - Peki var diyelim. O zaman söyleyin bakalım, bu emir kipine ait fiil biçimi öbür kiplere ait biçimlerden nasıl ayrılıyor.

Taylor - Şöyle ayrılıyor elbette. Yani şu biçimde demek istiyorum. Sözgelimi şunun gibi... Evet evet, dediğinizi anlıyorum. Gerçekten emir kipi olan "come" biçimi ile mastar olan "come" biçimi birbirinin aynı.

Thompson - Oldu şimdi. Benim de göstermek istediğim buydu zaten. Madem ki emir kipinin ayrı bir biçimi yok, o halde İngilizcede emir kipi diye bir şeyden söz etmenin de yeri ve gereği yok demektir.

Taylor - Evet, öyle galiba. Ama emir biçimi söylenirken bunun yanında sesin bir dalgalanışı, bir melodisi var, değil mi?

Thompson - Doğru, ama bu ses melodisi yalnızca fiil sözcüğünü ilgilendirmiyor ki. Söylenen bütün cümleyi veya deyimi kapsıyor. Sözgelimi insan, "hemen buraya gel" veya "buraya gel" veya "gel" diyecek olsa hepsinde de aynı ses melodisini bulabilir. Demek oluyor ki ses melodisi bütün bir cümleye ait olmaktadır. Söylediğimi kabul ediyor musunuz?

Taylor - Evet ediyorum. Doğru gibi görünüyor. Ama bir de Latincedeki gelişmiş biçimi düşünün. Türkçede "gidelim", "gidin" ve "gitsinler" gibi ayrı şeyler nasıl ayrı fiil biçimleri ile anlatılabiliyorsa Latincede de böyle oluyor. Oysa İngilizcede bunlar için tek bir biçim olan "go" var.

Thompson - Öyle ama, Latincedeki bu ayrımları İngilizcede de vermek mümkün. Birinci kişi için "let's go" diyoruz, ikinci kişi için "go" veya "you go" biçimlerini kullanıyoruz, üçüncü kişiye gelince de "everybody go" diyebiliyoruz. Böylelikle bu ayrımları yalnızca bir tek "go" birimi, yani mastar biçimi ile vermiş oluyoruz.

Taylor - Aman dostum, siz klasik diller eğitimi görmüş birisiniz. Nasıl olur da yukarıdaki örneklerde kullanılan "go" biçimine mastar diyebilirsiniz. Hepsi emir vermek için kullanıldığına göre bunlar emir halindedir demek gerekir.

Thompson - Özür dilerim, ama bu "go" biçimine siz niçin emir hali diyorsunuz bir kere ona bakalım. Nedeni belli bence. Grekçede ve Latincede bu gibi emir yolları için özel biçimler bulunmaktadır da ondan. Ama İngilizce için böyle bir şeyin gereği yok. Çünkü bütün emir deyimlerinde aynı biçim olan "go" kullanılıyor. Şimdi sorarım size, eğer aynı birim hiç biçim değiştirmeden başka başka yerlerde kullanılıyorsa ne diye aynı birime başka başka isimler verelim? Bütün iş bu noktada düğümleniyor zaten. Yani sizler İngilizceyi kendi bilgi dalınız olan Grekçe ve Latince örneklere, modellere göre yeniden düzenlemek istiyorsunuz. Oysa bizim yapmak istediğimiz şey İngilizcedeki biçimleri gene İngilizce içindeki kullanışlarına göre saptamak.

Taylor - Peki ama Grekçe ile Latince öğrencilere yararlı olmuyor mu? Gramer kurallarını ve ilkelerini öğrenmekte bu dillerin büyük bir yardımı ve değeri olsa gerek.

Thompson - Çok doğru ama bu iş için yalnızca Grekçe ile Latince gerekli değil. Eskimocayı incelemek de İngilizceyi daha iyi anlamakta yararlı olabilir.

Taylor - Bereket versin bu gibi şeyler ileri sürdüğünüzü öğrencilerim bana daha önceden söylemişlerdi. Yoksa şu anda işi şakaya boğduğunuzu kabul edecektim. Benim bir türlü anlayamadığım şey, sizin şu ilkel kavimlere ve onların dillerine olan tutkunuz.

Thompson - Evet ama bu tutkumda o kadar da sapıtmış sayılmam hani. Çünkü Eskimocanın bir bakıma Grekçeden veya Latinceden daha yararlı olması için ortada nedenler var. Grekçe ile Latince, biliyorsunuz Hint-Avrupa dilleri ailesine giriyorlar. İngilizce de bu ailede bulunuyor. Bu aile içindeki diller arasında zaten belli bir yakınlık ve belli bir benzerlik görünmekte. Öyle olmasa aynı dil ailesine sokulmazlardı. Böyle olunca gene aynı aileden Grekçeyi veya Latinceyi incelemek aile dışında gelişen olayları anlamaya yetmez. Buna karşılık bambaşka bir dil ailesinden bir dil alınıp incelenecek olursa o zaman insanın önünde dilbilimsel yönden yepyeni ufuklar açılır. Bir benzetme yapmak gerekirse şöyle söylenebilir: biz bir bakıma Hint-Avrupa dillerinin ufacıcık bir gölünde dolaşıyoruz; oysa daha uzaklarda, bütün dünya dillerinin okyanusları var. Eğer gerçekten bir denizci olmak istiyorsak o zaman bu okyanuslarda da yol almayı bilmemiz gerekir.

Taylor - Yani size göre bizim üniversitemizde bir de Eskimo dilleri, Afrika dilleri gibi yeni yeni bölümler kurmak gerekiyor, öyle mi?

Thompson - Evet öyle; niye olmasın? Bu gibi yeni bölümlerin çok yararlı olacağına inanıyorum.

Taylor - Peki işin bir de kültür yanı yok mu? Bu ilkel dilleri konuşan insanların dünya edebiyatına ne gibi bir katkıları olabilir?

Thompson - Edebiyat konusu "filoloji" denilen dalın içerisine girer. Ben yalnızca "lengüistik" açısından işi ele alıyorum. Biliyorsunuz "lengüistik" terimi teknik anlamı ile "dilbilim" demektir. Yani dilbilimde edebiyat değil dilin kendisi, dilin kullanılmakta olan geçerli çeşidi ve bu dil türü ile ilgili söz biçimleri incelenir. Afrika dilleri ve Afrika insanları konusunda verilecek dilbilim ve antropoloji dersleri üstelik başka bakımdan da yararlı olabilir. Hiç değilse biz Amerikalıları, şu ırk egoizminden biraz olsun belki sıyırabilir. Irk ayrımı, bildiğiniz gibi bizim

toplumumuzda içten içe işleyen bir yara gibi. Bir gün gelecek dinamit gibi patlayacak. İşte bir Afrika antropolojisi, belki de bu sorunu bilinçli hale getirerek böyle bir patlamayı önleyebilir.

Taylor - Bakıyorum bir hayli ülkücü görünüyorsunuz. Neyse biz gene.tartışmamıza dönelim. Yani Grekçe ile Latincenin insan düşüncesini en iyi yansıtan araçlar olduğuna. İsterseniz gramerdeki cins konusunu ele alalım. Ortada hem eril, hem dişil, hem de cansız için ayrı biçimler var. Bu üçü birden, doğadaki cins ayrımlarını iyice karşılıyor ve doğa olaylarının bu biçimde üçlü bir temel ayrımını yansıtıyor; öyle değil mi?

Thompson - Söylediklerinize pek katılamayacağım. Çünkü klasik dillerin cins düzeninde o kadar çok aykırılıklar var ki. Sözgelimi Grekçede "ayak" eril sayılıyor da, "el" niçin dişil oluyor? veya "çocuk" niçin cansız kabul ediliyor? Öte yandan "ev" sözcüğü eril sayıldığı halde onun gibi ek alan "yol" sözcüğü niçin dişil öbeğine giriyor? Böyle bir düzen soyutluk bakımdan mükemmel olabilir, ama gerçekteki biçimi ile hiç de öyle mükemmel değil. Bu kadar aykırılıklar bulunduktan sonra nasıl olur da Grekçe ile Latince, insan. düşüncesinin en iyi yansımış biçimi olarak ileri sürülebilir?

Miller - Eğer yalnızca dildeki cins noktası ele alınırsa benim görüşüme göre İngilizcenin düzeni klasik dillerinkinden daha üstün gibi.

Thompson - Söylediğiniz şey bir ölçüye kadar doğru ama tam değil. İngilizcede "he", "she", "it" gibi bir ayrım yalnızca biyolojik başkalıklara dayanıyor, o kadar. Bu bakımdan kötü sayılmaz ama, mantık bakımından bir tutarsızlık da var gibi. Sözgelimi "she" sözcüğü dişi cinsi gösteren bir zamir olduğu halde ülkelerden, kuruluşlardan veya gemilerden söz edilirken de kullanılıyor.

Miller - İngiliz dili o eski cins ayrımını gramerinden attıktan sonra eski renkliliğini de kaybetti gibime geliyor.

Thompson - Eğer "renklilik" sözü ile rasgelelik, karmaşıklık gibi bir şeyi belirtmek istiyorsanız onu bilmem. Ama "renklilik" gibi bir sözcük çok kişisel ve çok öznel bir şey. Üstelik bu gibi cins ayrımları yalnızca Hint-Avrupa dillerinde yok ki. Sözgelimi Kızılderili dillerinden Algonkçada, isimler canlı veya cansız varlıkları göstermelerine göre ikiye ayrılmaktadırlar.

Taylor - Peki, Algonkçada da rasgelelik, karmaşıklık var mı?

Thompson - Olmaz olur mu? Hemen hemen bütün dillerde var. İşte bu dilde, canlıları gösteren isimlerin içinde kişiler, hayvanlar bulunuyor. Buraya kadar iyi ama ayrıca bazı bitkiler ile cansız şeyler de giriyor. Bir

"tencere" sözcüğü de canlı sayılıyor ki, bu da rasgelelikten başka bir şey değil.

Taylor - Herhalde bu ilkel yerliler, içinde su kaynayıp fokurdadığı için tencereyi de canlı saymış olacaklar.

Thompson - Belki böyle bir açıklama doğrudur, ama bilinemez ki. Bu yerlilerin ilkelliğine gelince bu sözünüze de karşı çıkacağım. Çünkü ilkel dediğiniz bu yerliler doğa olayları konusunda bazı kereler çok daha derin görüşlere sahip olabilmektedirler. Bu gibi yerliler ile uzun zaman birlikte bulundum, onun için iyi biliyorum. İnsanları ve insan tabiatının özelliklerini anlama bakımından bu yerliler bizim çok önem verdiğimiz Batı kültüründe yaşayanlardan daha üstün olabiliyorlar. Ama bu konu dilbilim ile doğrudan doğruya ilgili olmadığından bırakalım.

Taylor - Peki klasik dillere üstün olan cins ayrımları bulabildiniz mi?

Thompson - Öyle bir üstünlük altınlık sorunu söz konusu değil. Zaten böyle bir karşılaştırma yapmanın gereği de yok.

Taylor - Bir zamir kullanıldığı zaman bu zamir hangi ismin yerine geçmişse onu anlamak için bir cins düzeni gerekmez mi?

Thompson - Hayır gerekmez, çünkü birçok dillerde zamir ile isim arasında hiç bir cins bağlantısı yoktur. Sözgelimi Türkçede "o" dendiği zaman bu kimse dişi veya erkek veya cansız olabilir. Buna rağmen ortaya büyük bir karışıklık çıkmamaktadır. Öte yandan Grekçede bile bir zamir iki tane dişi isme yakın bulunursa anlam bulanıklığı meydana çıkmaktadır, öyle değil mi?

Taylor - Ne yazık ki doğru. Peki Grekçe ve Latince düzeni yerine sizin beğenip salık verebileceğiniz başka türlü bir düzen var mı?

Thompson - Galiba demek istediğimi yanlış anladınız, profesör Taylor. Ben esasında hiç bir şey salık vermiyorum; zaten verememe de. Çünkü hiç bir dil ve gramer özelliği bir başkasından daha iyi veya kötü değildir. Yalnızca birisi öbüründen daha karmaşıktır denebilir. Tanıtımsal dilbilimci olarak benim görevim, bir dilde gördüklerimi anlatıp tanıtmaktır, o kadar; yoksa gördüğüm özellikler üzerinde değer yargılarına varmak değil. Ben yalnızca dillerin nasıl işlediği konusuna ilgi duymaktayım. Kendi payıma, hiç bir cins ayrımı yapmayan bir dili yeğleyebilirim, o başka; ama size kalsa her halde elden geldiği kadar cins ayrımı yapılmasını istersiniz. Şurasını hiç bir zaman akıldan çıkarmamak gerekir ki bir dili konuşan kimse o dili nasıl kullanıyorsa o biçim kendisine kolay geliyor demektir. Zulu dilinde "cık cık" türünden, nefesi içeri çekmekle çıkarılan sesler vardır. Bu gibi sesler yabancılara

çok zor gelmektedir, ama Zululu bir konuşucu için bunları sesletmek hiç de zor değildir. Bunun gibi, Afrika'daki Bantu dilleri ailesinde bulunan cins ayrımları düzeni de böyledir. Yani Bantu dillerinden birini konuşan bir yerli, kullandığı cins ayrımları düzenini yadırgamaz. Oysa bu düzende bazı kere on, bazı kere de yirmi kadar cins ayrımı bulunmaktadır. Yerliler bu düzeni kaldırıp yerine daha yalınkat bir düzen koymayı hiç düşünmemektedirler. Oysa size göre, bunun yerine Hint-Avrupa dillerindeki üç ayrımlı cins düzeni çok daha yalın ve mantıklı olurdu, değil mi?

Taylor - Peki bu cins ayrımlarının arkasında bir mantık düzeni var mı gerçekten? Yani bu ayrımlar belli anlamları gösteriyorlar mı?

Thompson - Eh, belli bir oranda gösteriyorlar. Sözgelimi ilk öbek çoğunlukla kişisel özelliklere ayrılmıştır. Öbür öbekler ise eldeki eşyaların ve nesnelerin çeşitlerini belirtmektedirler. Belki de bu ayrımlar ve öbekler ilk başlarda belli bir anlama sahipti; yani eldeki nesnelerin boyuna, biçimine, görevine göre bir özelliği belirtiyordu, ama zamanla bu gibi ayrıntılar kaybolmuş durumda.

Taylor - Demek oluyor ki Bantu dillerinden bazılarında yirmi kadar öbek bulunuyor ve bunların çoğu da rasgele bir biçimde dağılmış, öyle mi?

Thompson - Evet öyle ama, şurasını da hatırlayın ki Grekçede, Latincede, hatta İngilizcede bile cins ayrımları konusunda birçok çelişmeler bulunmakta. Bantu dillerinin yirmi kadar cins ayrımı içerisinde biraz rasgelelik bulunursa bunu olağan saymak gerekir.

Taylor - Peki şu noktaya ne dersiniz? Yanılmıyorsam dünyadaki bütün dillerde isimlerin öbeklenmesi, temelde canlı/cansız veya eril/dişil karşıtlıklarına dayanıyor, öyle değil mi acaba?

Thompson - Belki öyle, belki de değil. Daha doğrusu kesin olarak bütün diller hakkında bir şey söylememiz doğru olmaz. Çünkü bugün bütün dünyada aşağı yukarı iki bin kadar dil var ki daha incelenmemiş durumda. Yani oturup bunların alfabesi filan yapılmamış; çünkü eldeki dilbilimcilerin sayısı henüz yeterli değil. Bilgimizin büyük bir parçası böyle kıt olunca tüm insan dili hakkında bir genellemede bulunmak tehlikeli olur. İsterseniz Tai dilini alalım ele. Bu dildeki sözcüklerin öbeğini göstermek için kullanılan sözcüklere "belirtici" gibi bir şey denebilir. Bu dildeki belirticilerin sayısı seksen, doksan kadar. İnsanlardan söz ederken beş ayrı basamak var. Bunlar kral ve kraliçe ile başlayıp sokaktaki adama kadar iniyor. Kutsal nesneler de aynı biçimde sıralanıyorlar. Hayvanlar ise tek bir öbeğe giriyorlar, ama fil bunun dışında kalıyor;

kutsal bir hayvan olduğu için ayrı bir belirticisi var. Cansız nesneler de büyüklüklerine, biçimlerine ve görevlerine göre öbekleniyorlar. Başka durumlarda ise hangi belirticinin kullanılacağı rastlantıya bırakılmış. Genellikle hayvanlar için kullanılan belirtici aynı zamanda "masa" ve "iskemle" gibi sözcükler için de kullanılıyor.

Miller - Gerçekten çok karmaşık ve karmaşık olduğu kadar da ilgi çekici bir ayrım bu.

Thompson - İsterseniz bu kere de Tunika dilini ele alalım. Burada bütün isimler canlı ve cansız olarak önce ikiye ayrılırlar. Aradaki başkalıklar yardımcı fiilde belirtilirler. Cansızlar da kendi aralarında üç öbeğe ayrılırlar. Bunlardan birincisinde insanlar ve dört ayaklı hayvanlar vardır. Bunlar da üç durumda bulunabilirler: yani, ya dik, ya yatay dururlar, ya da çömelmiş, yumulmuş durumda görünürler, ikinci öbekte ise insan olmayan ama yatay duran canlılar vardır. Örnekse "balık", "yılan" veya "timsah" verilebilir. Üçüncü öbekte ise ufak, yumuk ve insan olmayan canlılar bulunmaktadır; bunlar ayrıca "yumulmuş" öbeğine girerler. Örnekse "kurbağa", "kuş" ve "böcek" verilebilir. Cansız nesnelere gelince bunlar da yatay ve dikey olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yatay durumda olanlar "göl", "ada", "nehir", "şehir" gibi nesneler veya "sabah" gibi soyut şeyler olabilir. Dikey olanlara gelince bunların içerisine de "evler", "ağaçlar" ve birçok bitkiler girerler. Görüyorsunuz ya bu gibi bir öbeklemenin de kendine özgü ve övülmeye değer yanları var. Ama ne olur yanlış anlamayın. Böyle bir düzeni salık veriyor durumuna hiç bir zaman düşmek istemem; çünkü benim görevim değil bu. Biz tanıtımsal dilbilimciler yalnızca ortada olan şeyleri görür, anlatır ve tanıtırız, o kadar. İnceleme süresince de yan tutmaksızın kalırız; hiç bir zaman değer yargılarına ulaşmayız.

Taylor - Evet, anlaşıldığına göre cins ayrımları konusunda klasik diller en mükemmel biçimleri yansıtmıyor. Ama şurasını da kabul edin ki tekil/ çoğul ayrımı gramer bakımından büyük bir değere sahip.

Miller - Siz ister inanın ister inanmayın Taylor, şurası kesin ki profesör Thompson sizin bu söylediğinizi de çürütmeye çalışacak.

Thompson - Bakıyorum da benim göstereceğim tepkileri önceden kestirebiliyorsunuz profesör Miller.

Miller - Sizinle o kadar uzun bir süre boş yere konuşup tartışmadım, sayın dostum. Sizin her şeye karşı çıktığınızı izin verin de artık anlamış olayım. Siz tıpkı hikayedeki adama benziyorsunuz. Ne demiş adamcağız; "Hayır kabul etmiyorum, ama neymiş o?"

Thompson - Doğrusu o kadar da inatçı görünmek istemem, ama ne yapayım; elbette inandığım şeyleri bütün gücümle savunacağım. Üstelik şurasını da kabul edeceksiniz herhalde. İlk baştan beri söylediklerinize her ne kadar karşı çıktımsa da hiç bir zaman çelişmeye düşmedim; çıkışlarımla hep tutarlı oldum, öyle değil mi?

Taylor - Evet evet, orasını belirtmemek size haksızlık olurdu zaten. Fakat anlamıyorum bir türlü, tekil/çoğul ikiliğine bir insan nasıl olur da karşı çıkabilir.

Thompson - Böyle bir şey yok canım. Karşı filan çıkmıyorum. Beni yanlış anlıyorsunuz. Esasında hangi dil olursa olsun o dilde kullanılan her şeyi kabul ediyorum. Benim karşı çıktığım nokta şu: Grekçede, Latincede ve hatta İngilizcede tekil ve çoğul arasında bir ikilik, bir ayrılık var diye siz böyle bir ayrımı sanki mükemmelliğin ta kendisi imiş gibi karşılıyorsunuz. Benim bütün direnişim bu noktada.

Taylor - Peki öyleyse neden klasik dillerin böyle bir ayrımını bu dillerin üstünlüğüne bağlamıyorsunuz?

Thompson - İsterseniz işe tekil noktasından girelim. Bir kere bütün nesneleri bir tane diye ayırıp geri kalan yüzlercesini, binlercesini çoğul adı altında bir bölüğe sokmak bir hayli mantıksız değil mi? Böyle bir ayrımın mükemmel olması bir yana üstelik yapmacık ve mantıksız olduğu bile ileri sürülebilir. İsterseniz Tarahumara dilini ele alalım. Meksika'daki bu Kızılderili dilinde tekil ile çoğul arasında hiç bir ayrım yapılmaz. Sözgelimi "toviki" sözcüğü (çocuk) veya (çocuklar) anlamının ikisine birden gelebilir. Türkçede de "bir çocuk" sözüne karşı "iki çocuk" derken çoğul eki ekleyip de "iki çocuklar" demiyoruz. Eğer Tarahumara dilinde kullanılan sözcüğün anlamı cümlenin çatısından ve yandaki sözcüklerden anlaşılıyorsa güçlük çıkmıyor demektir. Yok eğer bir karışıklık doğacaksa o zaman Türkçedeki gibi ismin başına "bir, iki, üç.." gibi sayı sıfatları getirilebilir.

Taylor - Elbette çok iyi bilirsiniz; eski Grekçede tekil ve çoğuldan ayrı olarak bir de yalnızca iki kişi için kullanılan bir başka biçim bulunmaktaydı.

Thompson - Evet biliyorum, ama bu o kadar önemli bir şey sayılmasa gerek. Çünkü modern Eskimocada da böyle bir ayrı biçim bulunmakta.

Taylor - Aman nasıl olur? Böyle bir ayrımı ortaya sürmek için çok gelişmiş bir zeka ve düşünce düzeyine erişmiş olmak gerektir.

Thompson - Hiç de böyle bir gereklilik yok ortada. Eskimolar zeka bakımından hiç bir zaman bizden daha aşağıdalar demek istemiyorum; ama çok karmaşık bir dil düzenine sahip olmak için de deha gerekmez.

Taylor - Demek oluyor ki siz bir dilin yapısı ile zekâ arasında bir bağlılık görmüyorsunuz, öyle mi?

Thompson - Hiç bir bağlılık yok temelde. Eğer isimleri öbeklerken sayıya göre yapılan ayrımlar temel alınacak olursa o zaman Grekçe ve Latince konuşanları değil, Anmatom adalarında konuşan ilkel yerlileri daha zeki saymak gerekir. Çünkü bu yerliler kendi dillerinde yalnızca iki kişi için ayrı bir biçim kullanmakla kalmıyorlar, üç kişi için de, daha çok kişi için de ayrı biçimler kullanıyorlar.

Taylor - Neler işitiyorum yarabbi! Peki ama böyle bir ayrım o dili çok karmaşık hale getirmez mi? Anlaşılan, bu dili konuşan yerliler işleri biraz fazla ileri götürmüşler.

Thompson - Orasını bilemem; daha doğrusu bu konuda karar vermek onlara düşer. Eğer bu yerliler kendi dillerini şimdi konuştukları biçimi ile beğeniyorlarsa o zaman benim bu dil hakkında yargıda bulunmaya yeltenmem saygısızlık olur en hafif deyimiyle. Çünkü herkes kendi dilini mükemmel kabul etmez mi zaten? Herhalde bu yerliler de öyledir. Esasında bu nokta o kadar önemli de değil. Bir insanın belli bir saç tarama biçimi kendisini değerlendirmede ne kadar önemsiz ise bir insanın da bir dili değil bir başka dili konuşması o kadar önemsiz sayılmalıdır. Çünkü bir insan esasında hangi ülkede doğmuşsa oranın dilini konuşur, o kadar. İnsan anadilini değiştirmeye çalışır, orası başka. Ama eğer biraz fazla ileri giderse zaten kimse kendisini dinlemez; o da girişeceği acayipliklerden vazgeçer. Biliyorsunuz bir toplumun yaşama düzeninde değişmeler çok yavaş ve belli-belirsiz olur. Eğer herhangi bir kullanış biçimine dikkatle bakacak olursak bunun belli bir zaman süresi içerisinde değişmekte olduğunu gözleyebiliriz. Ama bu değişmenin gelecekte ne gibi bir yol izleyeceğini şimdiden kestirmek pek mümkün olmasa gerek.

Taylor - Hayret doğrusu. Dil konusundaki benzetmelerinizde gündelik hayatta kullanılan en sıradan şeyleri söylemekte hiç bir sakınca görmüyorsunuz.

Thompson - Peki dilin kendisi de gündelik yaşamanın sıradan olaylarından birisi değil mi? Hatta toplumun belki de en sıradan şeylerinden birisi bu "dil" denilen şey.

Taylor - Peki şu sayı konusuna dönelim gene. İsimlerde sayının belirtilmesi sizce çok iyi bir şey değil mi?

Thompson - Elbette iyi bir şey. Bir dilde sayı bakımından bağlantıları belirtmek çok güzel olur gerçekten. Zaten her dilde bunu belirtecek şu veya bu yollar bulunmakta. Ama sayı bakımından bir tekil/çoğul ikilemesini esas alıp da bunu mükemmelliğin ta kendisi olarak ileri sürmek hiç doğru değil. Sayı ayrımından daha başka şeyler de aynı ölçüde önemli olabilir. Hatta şu sayı bakımından bile işin başka bir yönü daha ağır basabilir. Sözgelimi Nutka dilinde iki türlü çoğulluk bulunmaktadır. Bunlardan birisinde eldeki nesneler veya hareketler toplu olarak sayılmaktadır. Öbüründe ise nesneler veya hareketler zaman ve yer içerisinde birbirlerinden ayrı ayrı ve sanki tek tek imişler gibi düşünülmektedir. Öte yandan bazı diller ise tekil/çoğul ayrımına pek önem vermez gibidirler. Ama bu gibi dillerde, sözgelimi iyelik noktası ön sıraya geçmektedir. Maya dillerinin birçoğunda bir ismin ait olduğu kimse belirtilmeden o isimden söz edilmemektedir. Bu gibi dillerde bir insan "ev" diyemez. Mutlaka ve mutlaka aitlik, iyelik de belirtilmelidir. Yani ancak "benim evim", "senin evin" filan denebilir. Görüyorsunuz ya bir dilde iyelik açışı da sayı açısı kadar önemli veya mantıklı olabilir.

Taylor - Görüyorum ki öbür dillerin gramer kavramlarına karşı çok özgür düşünceli bir tutumunuz var. Neyse, siz Grekçe eğitimi görmüş bir kimsesiniz. Bu dilde sayı, cins ve hal ayrımlarının karışımım bilirsiniz. Herhalde böyle bir karışımın bir gramer harikası olduğu noktasına karşı çıkacak değilsiniz, değil mi?

Thompson - Hem evet, hem hayır. Çünkü eğer böyle bir şey "gramer harikası" sayılacak olursa başka dillerde de bu gibi mükemmel düzenler bulmak mümkün. Nitekim daha önce gördüğümüz Tunika diline bakalım. Burada üç türlü sayı belirtilmektedir: tekil, ikil ve çoğul; eril ve dişil olmak üzere iki cins vardır. Böylelikle altı ayrı karışım elde edilmektedir. Cins ve sayıdan kurulu bu düzen ayrıca bir de canlı ve cansız olarak ikiye ayrılınca ortaya on ikilik bir düzen çıkmaktadır. Canlı öbek ise insan-olan ve insan-olmayan diye ikiye ayrılır. Cansızlar ise özellik bakımından eril ve dişil olarak iki türlü gösterilir. Böylelikle on ikiyi dörtle çarpınca kırk sekiz ayrım meydana gelmiş olur. Bundan başka insan ile ilgili bölük erkek ve kadın olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi insan-olmayanlar da aynı biçimde ikiye ayrılır. Tekil bölüğünde bulunanlar da ayrıca gerçekten tek sayılan ve bir de toplu halde tek sayılan iki alt-öbeğe ayrılırlar. Görüyorsunuz ya böyle bir düzen de sizin deyiminizle aynı mükemmellikte bir "gramer harikası" sayılabilir.

Taylor - Doğrusu, olmayacak örnekler bulmakta birebirsiniz sayın dostum. Gerçekten şimdi söylediğiniz düzende de çok ilgi çekici özellikler var. Bunların bir parçası en az klasik dillerinki kadar önemli; öbürleri de klasik dillerinkinden biraz ayrıca. Ama başka bir noktaya geçelim isterseniz. Herhalde şunu kabul edeceksiniz ki kişi bakımından klasik dillerin bir özelliği var. O da kullanılan kişi biçimlerinin üç tane olması; konuşan kimse, kendisine bir şey söylenen kimse, bir de kendisinden söz edilen kimse veya nesne. Şimdi söyleyin bakalım böyle bir temel ayrım klasik dillerde en mükemmel biçimini bulmuyor mu? Üstelik klasik dillerin bu ayrımı bütün dillerin temelinde yatmıyor mu?

Thompson - Sorunuzun son parçasına cevap vereyim önce. Evet bütün dillerde hemen hemen aynı düzen var. Yani konuşan, konuşulan ve kendisinden söz edilen kişiyi veya nesneyi belirtmek üzere ayrı biçimler veya karışımlar kullanılıyor. Ama bunu belirtirken mutlaka ve mutlaka Grekçede veya Latincede olduğu gibi fiile bir şey eklenmesi gerekmiyor.

Taylor - Hayır hayır, benim demek istediğimi yanlış anladınız. Ben başka şey demek istedim esasında. Yani klasik diller bu üçlü ayrımı yalnızca zamirleri ayrı kullanmak yoluyla yapmıyorlar; ayrıca fiilde de gösteriyorlar. Türkçede "ben gidiyorum" derken birinci kişi yalnızca "ben" zamiri ile gösterilmekle kalınmıyor, ayrıca bir de "-um" eki fiilin sonuna takılıyor.

Thompson - Evet, ama bütün dillerde aşağı yukarı buna benzer bir üçlü ayrım olduğuna göre Grekçe ile Latinceye bir üstünlük tanımanın anlamı yok bence. Üstelik başka diller bu bakımdan klasik dillere üstünlük bile gösteriyorlar. Nitekim öyle diller var ki bunlarda bir tek "biz" kavramı için iki ayrı biçim kullanılıyor. Bunlardan birisi "içerlek", öbürü de "dışarlak" denebilecek biçimler.

Taylor - Anlayamadım, özür dilerim.

Thompson - Yani bu dillerde "biz" derken bir ayrım yapılıyor. Aynı anlama gelen biçimlerden biri kullanılınca hem konuşanları hem de kendisine söz söylenen kimse veya kimseleri içine alan topluluk anlaşılıyor; yani "biz (Türkler)" gibi bir şey. Öbür biçim kullanılınca kendisine söz söylenen kimse veya kimseler dışarıda bırakılıyor; sözgelimi Fransızlar ile konuşulurken kullanılabilecek olan "biz (Türkler)" gibi bir şey.

Taylor - Hayret doğrusu. Bu kadar akıllıca bir ayrım yapmak çok hoş. Fakat şaştığım nokta, her şeyi didik didik eden o eski Grek düşüncesinin böyle bir şeyi düşünmemiş olması.

Thompson - Pek zararı da yok canım. Ingilizcede böyle bir ayrım yapılmadığı halde biz kendi derdimizi iyice anlatabiliyoruz. Şimdiye kadar da böyle bir şeyin eksikliğini duymadığımıza göre demek ki böyle bir ayrım o kadar gerekli değil.

Taylor - Doğru, gerekli değil herhalde.

Thompson - Demek ki sizin şu "Grek düşüncesi" dediğiniz şey de böyle bir şeyi gerekli bulmamış olacak ki onsuz edebilmişler. Sonra iş bu kadarla da bitmiyor ki. Başka dillerde kişi ayrımları daha da gelişmiş durumda. Bazı Algonkça dillerinde "dördüncü kişi" denebilecek bir ayrım daha yapılıyor.

Taylor - Böyle bir şey nasıl olur anlamıyorum?

Thompson - Durum şöyle oluyor. Türkçede "babasını gördü" deyince bir insanın kendi babasını mı yoksa başkasının babasını mı gördüğü belli olmamaktadır. Çünkü üçüncü kişi için yalnızca bir tek biçim vardır. İşte bazı Algonkça dillerde bir başka üçüncü kişi biçimi bulunmakta ve sözü geçen babanın, konuşan kimsenin değil de bir başkasının babası olduğu belirtilmektedir. Eskimocada da buna benzer ikinci bir üçüncü kişi biçimi bulunmaktadır. Böyle bir ayrı biçim çok önemli sayılmalıdır gerçekte; çünkü çok karmaşık bir cümlede "babası" deyince bu sözcüğün kime ait olduğu iyice bilinirse cümle bulanıklıktan kurtulur.

Taylor - Artık şurasını kabul etmek gerekiyor ki başka dillerde de bizim klasik dillerin üstünlüğüne yaklaşan özellikler var.

Thompson - Niye cümleyi tersine söylemiyorsunuz acaba? Bence tersi de olabilir. Yani klasik diller o ilkel dediğiniz dillerin aşamalarına oldukça yaklaşmaktadır denebilir.

Taylor - Benim gibi klasik diller eğitimi görmüş birisinin böyle bir şey söylemesi pek mümkün değil, sayın dostum.

Thompson - Sizin için bir talihsizlik bu. Ama benim de başımdan geçtiği için biliyorum. Çok kimselere de oluyor. Üniversitede iken profesörlerden birisi ile ders görmüştüm. Kendisine göre klasik sayılmayan dillerde bir çalışma yapmak "ilkelcilik"ten başka bir şey değildi. Kendisinden öğrenmiş olduğum bu peşin yargıları silkip atıncaya kadar doğrusu ben de kendimle epey savaştım.

Taylor - Madem ki siz de esasında bizim gibi düşünüyorsunuz, o halde bize karşı çıkmanızın anlamı ne? Yani bir düşünüm gösterisinde mi bulunuyorsunuz?

Thompson - Kesinlikle böyle bir şey yok. Deminki sözlerim ile şunu belirtmek istedim yalnızca. Yani ben de en az sizin kadar klasik dile

kendimi yakın saymaktayım. Bir akşam şöyle bir rahatlayıp dinlenecek olsam okuyacağım şey çoğu kez ya Eflatun'dan bir diyalog olur, ya da Öripides'ten veya Aristofanes'den bir piyes.

Taylor - Hiç de belli etmiyorsunuz bunu. Deminden beri klasik dillere karşı öyle bir saldırıya giriştiniz ki sizi yanlış anladım ben de. Esasına bakarsanız sizin Grekçe bir kitabı açıp da içine bakabileceğiniz aklıma bile gelmezdi. Dediğim gibi sizi yanlış anladım.

Thompson - Hem yanlış anladınız, hem de yanlış anlamadınız.

Taylor - İkisi birden olamaz. Mantık kurallarına aykırı böyle bir şey.

Thompson - Esasında şunu demek istemiştim. Yani klasik dillerin yapısı hakkında söylediğim şeylerin hepsi doğru, ama benim bu dillere karşı bir sevgim olduğu da aynı ölçüde doğru. Bütün güçlük sizin bu iki şeyi karıştırmanızdan ileri geliyor. Bir dilin edebiyatı zengindir diye dilinin de mükemmel olması gerekmez.

Taylor - Gerçekten, bir mantık cambazlığı yapıyorsunuz gibime geliyor. Profesör Miller sizi değerlendirirken düşüncelerinde pek yanılmamış galiba.

Thompson - İşi fazla büyütüyorsunuz. Esasında fazla bir mantık oyunu yapmış sayılmam. Zaten amacım da bu değil. Yani sırf bir noktayı kanıtlayacağım diye söz oyunlarına girişmem gereksiz. Ama ne var biliyor musunuz? Grekçe ile Latince öylesine pırıl pırıl boyanmış ki bu boya hakkında insan bir şey söyleyecek olsa düşünce cambazlığı ile suçlanıyor. Esasında bu boyanın altında yatan şey pek o kadar mükemmel değil. Yani boyayı biraz kazıyınca altından sıradan diller çıkıyor. Evet, Grekçe ile Latincenin de her dil gibi kendilerine özgü bazı ilgi çekici yanları var; ama işte o kadar, daha fazlası değil. Evet, dediğim gibi yüzyıllar boyunca bu dillere öylesine bir değer verilmiş ki bunun tersini tartışmayı kimse gözüne yediremiyor. Oysa bu diller de bildiğimiz sıradan dillerden; kendiliklerinden hiç bir üstünlükleri yok. Hele dil araştırmaları için veya insan düşüncesinin çalışma biçimini anlamak için mutlaka ve mutlaka incelenmeleri hiç de gerekli değil.

Taylor - Ama biliyorsunuz ki son yıllarda yapılan araştırmalar klasik dillerde "fiil durumu" denebilecek bir şeyi de ortaya çıkarmıştır. Bu fiil durumu denen şey sizce çok ilgi çekici bir şey değil mi? Düşünün bir kere, bir fiil biçimi kullanıldığı zaman yalnızca o iş anlatılmıyor, ayrıca o işin veya hareketin özelliği de belirtiliyor. Türkçede "geldi" ve "gelmiş" derken her ikisinde de bir kimsenin geçmişte yaptığı bir iş anlatıldığı halde iki biçim arasında bir ayrılık bulunmaktadır. Bir tanesinde

konuşan kimse, gelen insanın gelme olayına tanık olmuştur, öbüründe ise bu işi yalnızca kulaktan duymuştur. Buna benzer ayrımlar acaba sizin incelediğiniz dillerde de bulunuyor mu?

Thompson - Klasik dilleri inceleyen bilginler bu gibi "fiil durumu"nu yalnızca Hint-Avrupa dillerine özgü saymışlardır. Ben ise yapmış olduğum sınırlı çalışmalara rağmen şunu söyleyebilirim ki bu özellik birçok dillerde de bulunmaktadır: ve fiil hareketinin hangi zamanda ortaya çıktığından daha fazla bir önem taşımaktadır. Esasında böylesi daha mantıklı değil mi? Bir fiil hareketinin ne zaman olduğu kadar belki nerede olduğu da önemli olsa gerek. Onun için fiil hareketinin geçmişte mi, şimdi mi, yoksa gelecekte mi ortaya çıktığı esas olmayabilir.

Taylor - Acaba öbür dillerde de bu fiil durumu denen şey Grekçedekinden daha gelişmiş durumda mı?

Thompson - Hem de nasıl! Bu açıdan düşünülecek olursa Grekçe pek yalınkat bile kalır. Nutka dilinde fiil durumu sekiz ayrı biçimde belirtilir. Sözgelimi "uçmak" sözcüğünü ele alalım. Birinci biçim "uçuyordu" anlamına gelir, yani uçma hareketinin sürüp gittiğini gösterir. İkincisi ise "uçmaya başladı" anlamına, bu hareketin başladığını belirtir. Üçüncü biçim ise birdenbireliği gösterir, yani "fırlayıp uçtu" gibi bir şey. Aşama aşama oluş hali için de ayrı bir fiil biçimi vardır, bu da "uçmak üzere hazırlanmaya başladı" anlamına gelir. Böylelikle dört tanesini söylemiş olduk. Beşinci biçim ise yinelenmeyi gösterir; yani "uçtu uçtu ve uçtu" gibi. Altıncısı ile de bu hareketin yeni baştan ele alındığı belirtilir; yani "zaman zaman uçtu" anlamına gelen bir şey. İki tane daha var, bunlar da ilk altısının karışımlarından çıkmış.

Taylor - Peki yalnızca fiil durumunu kullanıp da bunun yanında fiil zamanını kullanmamak mümkün mü? Biliyorsunuz Grekçede bu iki şey birbirine bağlıdır. Türkçedeki "geldi" ve "gelmiş" örneğinde fiil durumundan başka bunların zamanı da belirtilmekte yani hareketin geçmiş olduğu gösterilmektedir.

Thompson - Tunika dilinde yalnızca üç tane fiil durumu bulunmaktadır. Bir de şart kipi vardır. Fiil zamanı artık geçmişte midir yoksa şimdiki zamanda mıdır, bu o kadar önemli değil, çünkü cümlenin gelişinden bu nokta anlaşılabilir.

Taylor - Azizim profesör Thompson, gerçekten ortada büyük bir haksızlık var gibi. Oturmuş şurada Grekçe ile Latinceyi savunmaya çalışıyorum, siz ise hiç duyulmadık dillerden örnekler vermek yoluyla benim dediklerimi çürütmeye savaşıyorsunuz.

Thompson - Dediğiniz gibi belki biraz haksızlık oluyor ama elden ne gelir? Esasında tartışmayı açan da sizdiniz ama. Bu bakımdan biraz katlanmanız gerekir. Size kalsaydı Grekçe ile Latincenin üstünlüğünü kanıtlamış olacaktınız. Oysa tartışma sırasında gördük ki Grekçe ile Latincenin dil yapıları içinde bir sürü aykırılıklar ve çatlaklar var. Öte yandan başka dillerden örnekler verirken gördük ki sizin "ilkel" dediğiniz bu diller klasik dillerden daha aşağı durumda olma bir yana, birçok noktalarda klasik dillere daha da bir üstünlük göstermekteler. Eğer biraz daha zamanımız olsaydı şu ilkel denilen dillerden birisini daha ayrıntılı bir biçimde görebilirdik. O zaman belki siz de düşüncenizi değiştirirdiniz. Çünkü bu gibi diller yapıları bakımından en az Grekçe ve Latince kadar gelişmiş, karmaşık ve ayrıntılı durumdalar. Ama bizim belirtmek istediğimiz şey zaten bu gibi ayrıntıların çokluğu değil. Biz çeşitli dilleri daha çok, inceleme açısı bakımından ele almaktayız.

Taylor - Ama o zaman bile ortaya güçlükler çıkmakta. Çünkü ben tutup çok yalın bir şey söylüyorum. Herhalde bu sözün doğruluğu konusunda kuşku yoktur, herkes bunu kabul eder diyorum. Siz çıkıp bu söze karşı sorular soruyorsunuz, ilkel dillerden örnekler veriyorsunuz. O zaman tartışmamız güçleşiyor. Ama şurasını da belirtmek doğru olur. Şu cahil ve vahşi kavimlere yavaş yavaş bir saygı duymaya başlıyor insan. Sizin de belirttiğiniz gibi, bu ilkeller böylesine gelişmiş dilleri kullanıyorlarsa gerçekten buna şaşmamak mümkün değil.

Thompson - Haklısınız; gerçekten böyle bir şeye tanık olmak insanı şaşırtıyor, değil mi? Düşünün bir kere, ilkel denilen şu yerliler çıkıp bizim dillerimizin karmaşıklığı oranında dil yapıları kullanıyorlar.

Taylor - Şimdi de Hint-Avrupa dillerinde sözcüklerin halleri düzenine geçmek istiyorum biraz. Görüyorsunuz ya sayın dostum, sorunları artık daha yumuşak bir biçimde ileri sürüyorum. Çünkü ben ne kadar sert girişirsem siz de o kadar sert karşı çıkıyorsunuz. Evet, dediğim gibi Hint-Avrupa dillerindeki sözcük hallerine ait düzen, herhalde siz de kabul edeceksiniz ki öbür dil ailelerininkinden daha mükemmel, değil mi?

Thompson - Bakıyorum bu sefer daha dikkatli davranıyorsunuz. Niçin Grekçedeki beş hal düzenine veya Latincedeki altı hal düzenine değinmediniz de Hint-Avrupa ailesindeki sekiz hal düzenini ileri sürdünüz?

Taylor - Grekçe ile Latincenin temelinde, daha eskiden kullanılan bu Hint-Avrupa dili yatıyor da ondan. Bu dil ailesinde genel olarak sekiz hal kullanılmaktadır. Türkçede gösterilecek olursa şu örnekler verilebilir; "ev", "ev-i", "ev-in", "ev-e", "ev-de", "ev-den", "ev-le" ve bir de

ayrı tonla söylenen "ev!". Grekçede bu düzen biraz karışmaktadır, çünkü genitif ve ablatif denilen haller birleşmekte, datif, lokatif ve enstrümantal denilenler de ayrı bir hal meydana getirmektedirler. Böylece sekiz hal beş taneye inmektedir. Ben her zaman sekiz halli sistemi savunmuşumdur. Grekçe bana göre beş yerine sekiz halli bir düzen kullanıyormuş gibi öğretilmelidir.

Thompson - Evet, sizin düşüncenizde olanlar bulunuyor. Ama böyle bir şeyin gereği var mı acaba? Türkçede "ev" deyince hem nominatif, hem de vokatif hali anlaşılmaktadır. Yani ikisi birleşmiş durumdadır. Şimdi bunları zorla ayırmanın yararı ne? Hani bir deyiş vardır: "altından semer vursan....". Yani bir sözcüğe vokatif veya nominatif demekle ne değişir? Sözcük aynı kaldıktan sonra böyle bir şey gereksiz. Eğer bu gibi zorlamalar yapılacak olursa zaten karmaşık olan düzen daha da güçleşecektir.

Taylor - Evet ama, bu gibi ayrımlar yapılınca mantık bakımından bir yarar sağlanmış olmuyor mu?

Thompson - Eğer ortada bir mantık sorunu olsa o zaman sekiz hal de yetmez. Çünkü aşağı yukarı yirmi beş tane kadar, ayrı ayrı belirtilmesi gereken hal var. Grekçe ise yalnızca sekiz tanesi ile idare etmeye çalışıyor. Oysa eldeki biçimlere bakıp da yalnızca beş tanesini esas almak daha mantıklı olur. Buna karşılık, gerekenleri esas alıp da yirmi beş tane yerine yalnızca sekiz tanesini kullanmak daha mantıksız bir hareket.

Taylor - Evet ama, şu sekiz hal sorunu bir kenarda kaldı. Hint-Avrupacada kullanılan sekiz hal düzeninin üstünlüğünden söz ediyorduk. Bu sekiz hal hiç bir Hint-Avrupa dilinde kalmamış bugün için, yalnızca Litvanyacada bu sekiz hal olduğu gibi saklanmış. Şimdi bu konuya girelim.

Thompson - Hay hay, girelim. Grekçenin öğretilmesi işine daldık da esas konudan ayrıldık. Evet, sekiz hal sorununu konuşuyorduk. Doğrusu anlamıyorum, böyle bir ayrıma bu kadar önem nasıl verebiliyorsunuz? Sözcükler arasında çeşitli bağlantılar vardır. Ama bu bağlantıları illâ de sekiz öbekte toplamak niye mantıklı olsun? Daha başka öbeklemeler de olabilir. Eskimocadaki hal düzeninde de çok ilgi çekici özellikler bulunmaktadır. Ama yanlış anlamayın, Eskimoca daha mükemmel filan demek istemiyorum; yalnızca aynı ölçüde iyi veya fena demek istiyorum.

Miller - Eskimocadaki hal düzeni nedir, profesör Thompson? Doğrusu anlayamıyorum, nasıl oluyor da Eskimolar gibi gündelik yiyeceğini

bulmakta zorluk çeken kimseler sizin dediğiniz gibi karmaşık bir hal düzeni geliştirebiliyorlar?

Thompson - Bu sorunuza cevap veremeyeceğim, profesör Miller. Çünkü modern tanıtımsal dilbilimde bir kural vardır, o da şudur: ne olursa olsun, bir dil ile, bu dili kullanan kimselerin zekası ve bu insanların yaşadığı çevre arasında bir bağlantı kurmaya çalışmayın.

Taylor - Bu nokta üzerinde çok dikkatle durduğunuz belli oluyor. Peki Eskimocadaki hal düzeni nedir söyler misiniz?

Thompson - Hay hay söyleyeyim. Yalnız özür dilerim, bir an için dilbilimden ayrılıp antropoloji konusunda yargılamalarda bulundum. Evet, Eskimocada da sekiz hal bulunmaktadır, ama bunlardan bazıları bizim bildiklerimizden ayrıdır.

Taylor - Bu sekiz halin gösterdiği bağlantılar nelerdir?

Thompson - Birincisi geçişsiz bir fiilin öznesini veya geçişli bir fiilin nesnesini göstermektedir.

Miller Doğrusu çok ince bir ayrım bu.

Thompson - İkinci hal ise geçişli bir fiilin öznesini ve bir de bu ismin iyelik durumunu belirtmektedir.

Taylor - Çok ilgi çekici bir ayrım gerçekten.

Thompson - Üçüncüsü "-de, -den" bağlantısı ile ilgili. Beşincisi "içinden veya yanından" anlamına geliyor. Altıncısı "... ya ulaşıyor", yedincisi "... mak ister" gibi şeyleri gösteriyor. Sekizincisi de bildiğimiz biçimde "... ile" bağlantısını belirtiyor.

Taylor - Bunlardan bazıları Grekçede bulunsa ne iyi olurdu!

Miller - Bir de zavallı İngilizceyi düşünün! Yalnızca iki tane halcik var. Birisi genitif denilen "boy's" hali, öbürü de genel hal denilen "boy" biçimi.

Thompson - Sadece hal ekleri bakımından ele alınacak olursa İngilizce gerçekten fakir sayılabilir. Ama konuşma bakımından bir güçlük çekmediğimize göre demek ki karmaşık bir düzen mutlaka gerekmiyor. Bu eksikliğe karşı bizim de çok gelişmiş bir ön-takı düzenimiz var. Sözcükler arasındaki bağlantıları, Türkçedeki "-de", "-ye", "-ile" gibi sontakıları karşılayan İngilizce ön-takılar aracılığı ile kolayca gösterebiliyoruz.

Taylor - Başka bir nokta ileri süreceğim ama, bir hayli çekiniyorum. Çünkü siz buna da karşı çıkacaksınız mutlaka. Biliyorsunuz Grekçede bir sözcüğün kökü hep aynı kalmaz, değişir. Böylelikle çeşitli fiil za-

manları belirtilmiş olur. Bence bu konuda Grekçe büyük bir üstünlük göstermektedir. Sözgelimi "ayrılmak" fiili için /leyp-/ kökü şimdiki zaman için kullanılır, ama geniş zamanda /lip-/ olur, geçmiş zaman için de /loyp-/ biçimine dönüşür. Böylelikle yalnızca kökün biçimini değiştirmekle anlatılan hareketin zaman özellikleri de belirtilmiş olur.

Thompson - Evet biliyorum. Almancada buna "Ablaut" denmektedir; başka dillere de geçmiş bu terim. Bütün Hint-Avrupa dillerinin temelinde bu olay bulunmaktadır. İngilizcede biraz kalmış; "sing, sang, sung" örneğinde bu değişme görülebilir. Ama böyle bir kök değişmesi gösteren diller yalnızca Hint-Avrupa dilleri değil ki. Semitik diller denilen Arapça ve İbranice de bu bakımdan çok gelişmiş durumda.

Taylor - Evet ama bu diller ne de olsa kültür dilleri. Acaba sizin şu sevgili ilkel dillerinizde de buna benzer gelişmeler var mı? Çünkü bu gibi kök değişmeleri yüksek düzeyde bir gelişmişlik ile başabaş gitmektedir.

Thompson - Bir kere şunu belirtmek isterim. Benim "sevgili" dillerim diye bir şey yok ortada.

Miller - Elbette, elbette. Yalnız ne var ki bizim gibi, bir dile bağlanmış kimselerin sizi anlaması zor oluyor. Siz genel olarak dile ve dillere bağlanmışsınız, onun için sizi anlayamıyoruz.

Thompson - Yaptığınız bu açıklamaya teşekkürler. Benim durumumu iyice ortaya koyuyor. Şimdi gene şu ablaut değişmelerine bakalım. Bu başkalaşmalar bildiğimiz gibi gramer yapısı içerisindeki ayrı bölükleri belirtmektedirler. Bu konuda oldukça karmaşık bir düzen gösteren dillerden birisi de Meksika'da konuşulan Çiçimeka dilidir. Bu dilde bir fiil kökü hem sesleri, hem de ses tonları bakımından değişmektedir. Sözgelimi "koymak" fiili, üç tane "hu", iki tane de "nhi" biçimi göstermektedir. Ama üç tane "hu" dan her birisinin ses melodisi, yani ses dalgalanması başka başkadır.

Taylor - Evet anlıyorum. Ayrıntılara girişince kesin sonuçlara varmak güçleşiyor. Ama temel gramer kavramlarına bakacak olursak herhalde Hint-Avrupa dilerinin üstünlüğü ortaya çıkar. Biliyorsunuz Hint-Avrupa dillerinde sözcük öbekleri bulunmaktadır. İsim, sıfat, zamir, fiil gibi şeyler. Herhalde böyle bir düzenin mükemmelliğini siz de kabul edersiniz?

Thompson - En sonunda Hint-Avrupa dillerine özgü bir nokta buldunuz profesör Taylor. Gerektiği zaman karşınızdakinin hakkını verebiliyorsunuz. Evet ne diyordum? Hint-Avrupa dillerindeki sözcük öbekle-

rinden söz açmıştım. Dediğim gibi böyle bir öbekleme düzeni bütün öbürlerinin de temeli sayılabilir. Çünkü sözcük öbekleri birleşerek o dilin gramer yapısını ortaya çıkarırlar. Bir dilin değeri ve üstünlüğü de bu öbekleme düzeninin gelişmişliğine bağlı olsa gerek.

Miller - Azizim Taylor, ufacıcık bir tahta parçası buldunuz diye hemen bir kayık yapmaya kalkışmayın lütfen. Nasıl olsa profesör Thompson sizin o tahtanızı da batıracak. Benimle tartışırken de öyle olmuştu bir kaç kere. Bir iki noktada hak verince insan bir umutlanıyor; ama sakın aldanmayın.

Thompson - Benim hakkımda oldukça sert yargılara varıyorsunuz profesör Miller. Ben yalnızca kendi inandığım düşünceleri savunuyorum o kadar. Yoksa karşımdakilere üzüntü vermek gibi bir çabam yok.

Miller - Neyse, Taylor dostumuz da kendi kararını verecek bu noktada. Evet Taylor, dediğim gibi olacak göreceksiniz. Yani profesör Thompson ilk baştan Hint-Avrupa dillerinde sözcük öbekleri olduğunu kabul edecek, sonra da bunların o kadar önemli olmadığını söyleyecek.

Thompson - Daha önce de size söylemiştim ya sayın profesör Miller. Gerçekten çok iyi bir tanıtımsal dilbilimci olabilirsiniz, isterseniz. Onun için bu tartışmada kendi yerimi size bıraksam mı acaba diye düşünüyorum.

Taylor - Sakın ha, Miller. Böyle bir şeyin denemesine bile girişmeyin. Siz gerçekten değerli bir bilginsiniz. Böyle saçma sapan şeylerle uğraşmanız doğru olmaz.

Miller - Yok canım, zaten böyle bir şeyi düşünmedim bile. Ama bazı kereler aklıma gelmiyor da değil hani. Şöyle bir tanıtımsalcılık gösterisine girişsem nasıl olur acaba? Düşünün bir kere, bizim İngilizce bölümündeki arkadaşlara ne büyük bir şok olur böyle bir şey?

Taylor - Oooo! Bakıyorum bu yeni mezhebe gizliden gizliye katılmışsınız bile, Miller. Bu akşam buraya çağırmakla beni aldattınız galiba. Ben de profesör Thompson'a karşı birlikte tartışacağımı sanıyordum.

Miller - Rica ederim, sayın dostum. Böyle bir şeyi aklınıza nasıl getirebilirsiniz? Şu tanıtımsal dilbilimden yana söyleyeceklerimiz burada kalacak, dışarı sızmayacak, güvenin bana. Yalnız ne var biliyor musunuz? İnsan bazı kereler şöyle kafaca da bir gençleşmek istiyor. Bu bakımdan benim profesör Thompson ile konuşmalarım gerçekten çok yararlı oldu. Şimdiye kadar kabul edip geçtiğim birçok sorunlara daha yeni bir açıdan bakmaya başladım.

Taylor - Doğrusu sizin tutumunuza şaşıyorum, sayın dostum. Bu kadar kolaylıkla nasıl olup da kendi yolunuzdan sapabiliyorsunuz? Neyse şimdi gene konumuza dönelim. Şu sözcük öbekleri sorunu yani. Profesör Thompson'un göstereceği tepkileri önceden kestirmeye çalışmıştınız. Bakalım kendisi ne diyecek bu sözcük öbekleri hakkında, görelim.

Thompson - Esasında çok haklısınız, profesör Taylor. Gerçekten Hint-Avrupa dillerinde sözcük öbekleri bir hayli fazla sayıda. Ama bir şeyin sayıca çok olması veya yapı bakımından karmaşık olması o şeyin mutlaka değerli olduğunu göstermez ki. İsterseniz Türkçeyi ele alalım. Bu dildeki sözcükleri çeşitli yollarda öbeklemek mümkün. Ama en iyi inceleme yolunda bütün sözcükler iki bölüğe indirilebilmektedir: isimsi sözcükler ve fiilsi sözcükler. Sözgelimi "oku-" biçimi fiil kökü olduğu halde "okuyor-" biçimi bir bakıma isim, yani "isimsi" oluyor. Çünkü "motor-um" gibi "okuyor-um" da denebiliyor. Gördüğünüz gibi bu gibi bir düzen ile de Türkler isteklerini kolayca anlatabiliyorlar. Demek oluyor ki fazla karışıklık pek gerekmiyor.

Taylor - Doğrusu anlamıyorum; filleri niteleyen zarflar olmaksızın bir dil nasıl iş görebilir?

Thompson - Niye göremesin? İngilizcede de böyle durumlar var. Birçok sözcükler zarf olmadıkları halde zarf gibi iş görüp fiillerin anlamını kesinleştiriyorlar.

Taylor - Nasıl oluyor bu iş?

Thompson - Sözgelimi, (bu sabah eve geldim) anlamına "I came home this morning" deyince buradaki "this morning" parçası "come" fiilinin anlamını değiştirmektedir, ama kendisi yalnızca (bu sabah) anlamına gelen bir isimdir, zarf filan değildir.

Taylor - Ama "bu sabah" derken bu parça sanki zaman zarfı imiş gibi iş görmüyor mu?

Thompson - Evet, çok doğru. İşte bütün iş bu noktada düğümleniyor. Yani fiilleri tanımlamak için biz İngilizcede "zarf" denilen bir sözcük öbeği kullanıyoruz: başka diller ise deminki örnekte olduğu gibi ayrı bir öbekten sözcük kullanmayıp yalnızca isim filan öbeğini kullanarak istediklerini anlatabiliyorlar.

Taylor - Ama bir başka nokta daha var ki herhalde orada sizin bu düzeniniz pek geçerli olmayacak. Bir dilde zarf olmadan belki iş görülebilir ama herhalde sayı sözcükleri olmadan bir anlam aktarmak mümkün olmasa gerek. Çünkü biliyorsunuz dünyadaki bütün topluluklar sayı sayarlar ve sayı sözcükleri bu bakımdan evrensel olma durumundadır.

Thompson - Elbette. Bunun tersini söylemek zaten mümkün değil.

Taylor - Çok şükür en sonunda bir puan da ben kazanmış oldum.

Miller - Aman dikkat edin, çünkü biraz sonra o puanı da kaybedebilirsiniz.

Taylor - Ne kadar kötümsersiniz, dostum.

Miller - Hiç de değil. Yalnızca, profesör Thompson ile biraz alışverişim oldu da oradan biliyorum.

Taylor - Eee, söyleyin bakalım, dostum Thompson. Sayı isimleri ne durumda bulunuyor?

Thompson - Biliyorum, size şimdi oldukça tuhaf gelecek, ama Krikçe veya Maskogice denilen Kızılderili dilinde ayrı bir sayı-sözcükleri bölüğü yok. Hatta bizim sıfat dediğimiz sözcük öbeği de bulunmuyor. Başka bir deyişle bu işleri gören sözcükler fiil öbeğindeki sözcükler gibi çekiliyorlar, yani birer fiil sayılıyorlar.

Taylor - Ama sayı bölüklerinin kendi içlerinde alt-öbekler olsa gerek.

Thompson - Elbette var. Her fiilin veya sayı sıfatının beş parçası bulunuyor. Yalnız, her sayı sözcüğü sanki bir fiilmiş gibi fiilin parçalarına benzer biçimde çekiliyor veya fiilin parçaları gibi ayrı tonlarda söyleniyor. Sözgelimi, (satın almak) sözcüğü olan "nis-" kökü ile (iki) sayısının karşılığı olan "hokkol" sözcüğü aynı biçimde yükselen veya alçalan ses tonları ile sesletiliyor.

Taylor - Peki bir fiil gibi beş parçası olan bir sayı bu beş ayrı biçimde neleri gösteriyor?

Thompson - Sözgelimi (iki) anlamına gelen "hokkol" sözcüğü, birinci biçimi ile olmuş bitmiş bir (iki) kavramını veriyor; yani bizim de bildiğimiz (iki) kavramı. İkinci biçimi ile yakın geçmişteki bir şeyin iki tane olduğunu belirtiyor. Üçüncü biçimi ile de uzak bir geçmiştekini. Dördüncüsü ise daha bitmemiş bir (iki) kavramını gösteriyor; beşincisi de şurup giden bir (iki) kavramını.

Taylor - Eh artık, sizin hakkınızı da vermek gerekiyor sanırım. Doğrusu düşüncelerinizi çok iyi savundunuz. Siz konuştukça daha iyi anladım ki ilkel denilen bu dillerin sözcük yapıları veya sizin teknik terminizle "morfoloji"leri oldukça karmaşık ve gelişmiş durumda. Yalnız ne var ki bu dillerdeki sözcükler de oldukça 'hantal' şeyler. Bu sözcüğü kullandığım için kusuruma bakmayın; ama ne yapayım bende kalan izlenim bu. Evet, dediğim gibi bu dillerin sözcükleri oldukça gelişmişler; ama bu sözcüklerin yanyana gelmesi ile ortaya çıkan söz dizimi veya

cümle yapısı bakımından bu diller acaba nasıllar? Sanırım ki bu bakımdan oldukça kısır kalmışlardır.

Thompson - Sizin her söylediğiniz şeye karşı çıkıyor durumuna düşmek istemiyorum ama, sizin de her konuda yan tutmanızı anlamıyorum. Niçin biraz daha yan tutmasız veya nesnel olamıyorsunuz da hep öznel açıdan görüyorsunuz her şeyi? Şu yerli dillerindeki uzunca sözcüklere 'hantal' deyip çıktınız. Peki hangi bakımdan hantal bu sözcükler? Hiç; yalnızca İngilizce veya klasik diller açısından, o kadar. Oysa aynı hantallıkta sözcükler Batı dillerinde de var. İngilizcede sık sık örnek gösterilen acayip bir sözcük var, biliyorsunuz; "antidisestablishmentarianism". Veya Türkçeyi alın: "Galatasaraylılaştırabilemediklerimizdenmisiniz?" Görüyorsunuz ya durum pek de sizin sandığınız gibi değil. Neyse şimdi şu cümle yapısı konusuna dönelim. Siz bu yerli dillerinde söz-dizimi bakımından eksiklikler, yalınlıklar vardır herhalde demiştiniz. Evet bir bakıma haklısınız. Yani eski Greklerdeki tarihçi Tükidides'in veya hatip Isokrates'in biraz şişirilmiş cümle yapıları bu yerli dillerinde yok. Ama Hint-Avrupa dili dışındaki dillerde de hiç bir söz-dizimi veya "sentaks" yok demek doğru değil. Sözgelimi Tunika dilinde oldukça gelişmiş bir cümle yapısı düzeni bulunmaktadır. Bu dilde üç türlü cümle vardır: yalın, birleşik ve karmaşık. Bunlardan karmaşık cümlede bir esas cümle ve buna bağlanan dört çeşit yardımcı cümleden bir kaç tane bulunabilmektedir. Bu yardımcı cümlelerden birincileri "yardımcı cümlecik" adını alırlar ve sonlarındaki bir takı ile esas cümleye eklenirler. İkincileri "bütünleyici cümlecik" diye anılırlar ve doğrudan doğruya söylenen veya aktarılarak söylenen sözleri gösterirler. Üçüncüleri cümledeki özneyi veya nesneyi tanımlayan bağımsız cümlecikler olarak kullanılırlar. Dördüncülerine gelince fiil hareketinin nerede geçtiğini belirleyen zarf cümlecikleridir. Bir cümle içinde bulunan ufak cümleciklerin her birisinin yapısında şunlar bulunabilir: bağımsız bir özne ve bağımsız bir nesne, bunları niteleyen birer sözcük, bir yüklem sözcüğü, bir yüklem niteleyicisi, bir yüklem tümleci ve bir de öbür cümlelere bağlayan cümlecik bağlayıcısı. Bütün bunların sıralanması kesin kurallar ile öngörülmüştür. Ayrıca bazı sözcüklerin birbirleri ile ne biçimde uyuşacağı hakkında da kurallar bulunmaktadır.

Taylor - Azizim profesör Thompson, düşüncelerinizi kanıtlamanız için galiba bu kadarı yeter de artar bile. Gerçekten çok şaşırdım. Yazısı bile olmayan bir yerli dilinin bu kadar karmaşık bir cümle düzeni gösterebileceği hiç aklıma gelmezdi.

Thompson - Bütün yanlışlık dilin yazıya geçirilmesi açısından bakıldığı için ortaya çıkıyor. Oysa bilmek gerekir ki bir dilin yazısı olup olmayışı ikinci sırada bir önem taşır. Nitekim sizin hayran olduğunuz eski Grekçe dili yazıya geçirilmediği zamanlarda bile yazılı haldeki kadar gelişmiş durumdaydı. Tersi olsaydı o zaman yazılı halinde o kadar karmaşık bir düzen göstermezdi.

Taylor - Evet haklısınız. Homeros destanlarında birçok gramer biçimleri var ki oldukça karmaşık sayılır. Demek ki yazıya geçirilmeden de Grekçe oldukça gelişmiş bir durumdaymış. Şimdi de isterseniz dillerdeki sözcükler konusuna geçelim. Herhalde bu konuyu da tartışmamız içine alsak olur değil mi?

Thompson - Hem olur, hem de olmaz.

Taylor - B akın, gene başladınız. Nedense böyle çifte cevaplı sözlerden çok hoşlanıyorsunuz.

Thompson - Çok özür dilerim ama, kötü bir niyetim yoktu bunu söylerken. İsterseniz açıklayayım. Evet deyişimin nedeni şu: eğer olumlu bir cevap verirsem siz belki de peşin yargılarınızdan sıyrılırsınız dedim. kendi kendime. Öte yandan da hayır demek istedim, çünkü biz bu tartışmaya, dildeki sözcükler konusunda değil de dildeki gramer biçimleri üzerinde başlanuştık.

Taylor - Demek oluyor ki işin sözcükler yanı çıkınca biraz geriye çekiliyorsunuz.

Thompson - Öyle bir şey yok.. Yalnızca şunu demek istiyorum. Bir dildeki mükemmellik deyince işe gramer biçimlerinden başladınız. şimdi ise tutumunuzu değiştirip sözcüklere geçiyorsunuz.

Taylor - Evet ama, bir dilde çok sayıda sözcük vardır diye bu özelliği mükemmellik sayacak değilim mutlaka. Hayatta bir insan kendi derdini az sayıda sözcük ile de çok anlamlı bir biçimde anlatabilir. Bunun için Başkan Wilson'un sözcük dağarcığına sahip olmak gerekmez. Peki ama söyleyin şimdi, yerli diller hiç değilse bazı noktalarda sözcük bakımından eksik değiller mi?

Thompson - Tam olarak ne demek istiyorsunuz anlayamadım.

Taylor - İsterseniz. çeşitli duygu durumlarını yansıtan sözcükleri alalım. Yerli dillerinde bir insanın ruhsal durumlarını anlatan sözcükler yeteri kadar sayıda mıdır yani?

Thompson - Niye olmasın? Eğer insanların belli duygu durumları varsa. ırkları ve renkleri ne olursa olsun bu duyguları şu veya bu biçimde dile getireceklerdir. Ama şu var ki. başka başka diller ve bu arada

yerli dilleri, bu duyguları, bizim alışkın olduğumuzdan daha başka yollarda anlatabilirler.

Taylor - Nasıl yani?

Thompson - Maskogi dilinde birçok ruhsal kavramları anlatan deyimlerin içerisinde çok kere "yürek" sözcüğü de birlikte bulunur. Bu dilde "üzülmek" demek için "yürek hastası" olmak gibi bir şey denir. "Korkmak" ise "yürek yitiği" olmak demektir. "Cesaretlenmek" ise "yüreklenmek" ile karşılanır. Bu bakımdan Türkçedeki "yürekli" yani "cesaretli" sözcüğünü de hatırlatmak yerinde olur.

Taylor - "Yürek" denilen şeyin bütün duygu dünyasının merkezi olduğu galiba çok evrensel bir şey değil mi?

Thompson - Evet ama, bu gibi noktalarda genellemelere gitmek doğru olmaz. Çünkü başka halk toplulukları için duygu merkezi "bağırsaklar"dır, öbürleri için ise "karaciğer" olabileceği gibi "gırtlak" da olabilir. Nitekim Çoktoğ dilinde bu merkez için "boyun" sözcüğü kullanılır. Duygular ile ilgili sözcüklerin içerisine bu "boyun" sözcüğü mutlaka girer. Sözgelimi "korkudan titremek" gibi bir kavram, sözcükler bakımından "boynu titremek" olarak belirtilir. "Heyecanlanmak" ise "boynu kızışmak"tır. Birçok Sudan dillerinde ise duyguların ve heyecanların merkezi karaciğeridir. Buna uygun olarak Kabba dilinde bir kimsenin "şaşırması" demek o kimsenin "ciğerinde titremesi" demektir. Bunun gibi, "rahat ve mutlu olmak" da "ciğerinde serin kalmak" olarak anlatılmaktadır.

Miller - Hayret doğrusu! Bu gibi yerli dillerinde hitabet yapmak için çok geniş olanaklar var gibi.

Thompson - Hem de nasıl sayın dostum. Siz ise insan düşüncesinin saygı değebilecek bir aracı olarak yalnızca Grekçe ile Latinceyi görmekteydiniz.

Taylor - Şurasını kabul etmem gerekiyor ki kendi tutumunuzu ve düşüncelerinizi çok iyi savundunuz, profesör Thompson. Şimdi izin verirseniz bir başka konuyu açacağım. Biliyorum gene dediklerime karşı çıkacaksınız; çünkü bütün gece boyunca aynı şeyi yaptınız. Ama gene de bir şeyi daha söylemek istiyorum.

Thompson - Buyurun söyleyin, rica ederim. Eğer biraz fazla inatçı davrandıysam özür dilerim.

Taylor - Aman, ne demek. Böyle davranmanız zaten gerekliydi de. Çünkü bu akşamki tartışmanın aramızdaki çatışmaya dayanacağını biliyorduk, değil mi? Buraya gelirken sizin dilbilim çalışmalarımızdaki yön-

teminizi ve tutumunuzu öğrenmek istiyordum; onları da öğrenmiş oldum. Böylelikle bu akşamki tartışmanın görevi de yerine gelmiş bulunuyor. Demek oluyor ki öğrencilerim boşuna konuşmamışlar. Sizin düşünceleriniz ile benimkilerin bütünüyle karşıt olduğunu bana bildirmişlerdi ama pek inanmamıştım. Şimdi anlıyorum ki gerçekten iki karşıt kutupta düşünüyoruz. Ama gene de durumdan memnunum, çünkü gerçekten tartışmamızı ilgi çekici bulmaktayım.

Thompson - Eğer biraz olsun ilginizi çekebildimse ne mutlu bana. Zaten bütün iş de bir insanın karşısındakinin ilgisini çekmesi, değil mi? Profesör Miller de ilk önceleri konuya ilgi duymakla ise başladı, şimdi ise yanılmıyorsam gizliden gizliye bizim mezhebe kaymış durumda.

Miller - Aman dostum, biraz yavaş söyleyin. Biliyorsunuz burada konuştuklarımız aramızda kalacaktı. Yoksa herkese mahcup olurum.

Taylor - Miller'i bilmem ama benim hakkında böyle bir korkuya kapılmayın sayın dostum. Söylediğiniz yenilikler karşısında yolumdan ayrılmayacak kadar kendi bilgi dalımda yerleşmiş durumdayım. Söyleyeceğim şeye gelince o da şu. Sözcük sonlarına ek alarak çekilen diller muhakkak ki en üstün sayılması gereken dillerdir, değil mi? Bilmem acaba yanılıyor muyum?

Thompson - Evet yanılıyorsunuz. Her şeyden önce "en üstün" sözü ile neyi kastediyorsunuz? Bu noktadaki ölçünüz nedir bir kere?

Taylor - Evet anlıyorum, bir ölçü koymak çok zor galiba. Kişisel olmayan ve nesnel ölçüler sürmek veya bunları tanımlamak kendi başına bir güçlük kaynağı. Üstelik ben ne dersem diyeyim siz gene kabul etmeyeceksiniz. İyisi mi gelin bu sorunu kolay yanından çözümleyelim. Yani, sorunu şu biçimde ortaya koyalım. Bana göre "çekimli" veya "kaynaşık" düzenli diller ile, bu dilleri konuşan kimselerin toplumsal ve ekonomik bakımdan ilerleme aşamaları arasında muhakkak ki bir bağlantı var. Bilmem siz ne dersiniz?

Thompson - Bakıyorum, daha önceki sözlerinizde ileri sürdüğünüz şeyleri şimdi daha başka bir kalıp içinde sunuyorsunuz. Yaptığınız yanlışlık nerede, biliyor musunuz sayın profesör Taylor? Siz bir dil ile bu dili konuşan kimselerin yaşama düzenini birbirine karıştırıyorsunuz. Başka yaşama düzenleri hakkında daha önceden varılmış yargılarınız olduğu için, bu gibi başka düzenlerde konuşulan diller de düzenlerin yanında suçlanıyor. Oysa belli bir topluluğun konuştuğu dil, o topluluk için o kadar rasgele bir şey ki, aynı topluluk başka bir dili de konuşmakta olabilirdi. Yani bütün iş bir rastlantı sorunu, o kadar. Bir topluluğun vücutlarına yaptırdıkları dövmelerin biçimi ne kadar rastlantılı ise o topluluğun konuştuğu dil de o kadar rastlantılı olarak gelip yerleşmiştir

oraya. Siz. Grekçe ile Latinceyi öne sürüyorsunuz. Evet bu dillerde sözcükler arasındaki bağlantılar, bu sözcüklerin sonuna takılan ekler ile, yani çekim yolu ile belirtilir. Ama Meksika'da yaşayan zavallı, fakir ve geri kalmış Pame dilinde Grekçe ile Latincede olduğundan çok daha karmaşık bir çekim düzeni bulunmaktadır. buna ne buyrulur? Çince size göre çekimli bir dil değildir, yani burada sözcükler "kaynaşık" değil. "ayrışık" bir düzen gösterirler: sözcük sonlarında ek bulunmaz. Ama çok daha eskiden Çince de Grekçe ve Latince gibi çekimli bir dildi. Buna ne dersiniz? Ama ne var ki zaman aşımı ile bu çekim ekleri kaybolmuş bugün. Sözcükler bir bir kalmış ama, bugün yeni baştan birleşik sözcükler ve cümleler yapılıyor. Eğer bu iş daha da ilerlerse sözcükler arasındaki bağları belirtmek için yeni baştan ekler gerekecek, yani Çince bir kere daha çekimli bir dil olacak. Demek oluyor ki bir dilin çekimli olması veya olmaması mutlak ve kesin bir hal değildir. Bütün iş, bir dilde kullanılan sözcükler yardımı ile o dili konuşanların kendi dertlerini anlatıp anlatamayışlarıdır. Göründüğüne göre her dil kendi durumuna göre en iyi anlatım gücünü kazanacak biçimde yollar geliştirmiş. Bu bakımdan her dilde edebiyat yapılabilir; ama ne var ki, bu edebiyat yapabilme yeteneği dilde gizli halde de kalabilir. Bütün iş, bu edebiyatı yapabilecek sanatçıların dildeki yeteneklerden yararlanma yollarını arayıp bulmalarıdır.

Taylor - Sizin ileri sürdüğünüz bu gibi tutumlar göz önüne alınacak olursa dil konularında yüzyıllardır süregelen davranışı da yeni baştan gözden geçirip değiştirmek gerekecek. Eğer sizinkiler gibi devrimci düşünceler kabul edilirse o zaman dil konusundaki felsefemiz gramer yönünden kargaşa içinde kalır.

Thompson - Gerçeklerden niçin bu kadar korkuyorsunuz anlamıyorum. Gerçekler bazı kere devrimci de olabilir. ama kutsal kabul edilen sahteliklerden daha iyi değil midir gerçekler?

Taylor - Evet, belki de haklısınız. Ama ne olursa olsun bu akşamki tartışma için teşekkürler. Dilbilim alanındaki gelişmeler ve tutumlar hakkındaki açıklamalarınız çok yararlı oldu doğrusu. Ama bir bakıma da tartışmanın genel havası olumsuz geçti. Yani siz boyuna savundunuz, ama istediklerinizi rahatça söyleyemediniz. Herhalde tanıtımsalcılık yöntemi dilbilim alanına ne gibi yenilikler getirmiştir, bunları anlatabilmek için fırsat bekliyordunuz. Onun için sizden rica edeceğim, gelecek hafta da benim konuğum olun. O zaman genel tartışmalardan kaçınırız; siz de tanıtımsal dilbilimin gerek tutumu, gerekse çalışma yöntemi hakkında istediklerinizi bize açıklama fırsatını bulursunuz.

MODERN DİLBİLİM KONUSUNDA DİLBİLİMCİNİN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Taylor - Azizim Thompson, doğrusunu söylemek gerekirse geçen hafta oldukça haksızlık ettik. Size biraz olsun fırsat tanımalıydık. Elbette siz de kendi bilim dalınızdaki yöntemleri ve işlemleri anlatmak isterdiniz. Ayrıca, tanıtımsal dilbilim bakımından yeni bulgular ortaya çıkmış olsa gerek.

Miller - Biliyor musunuz Thompson, her şeye rağmen bize yeterince malzeme sağladınız. Öyle ki artık bizler de sizin çalışmalarınıza ilgi duymaya başladık.

Thompson - Oldu olacak ben de olumlu duygularımı size bildireyim. Gerçekten benim her söylediğim şeye sizin karşı çıkmanız çok iyi oldu; ben kendi payıma bundan büyük bir kıvanç duydum.

Taylor - Eh, siz de bizimkilere karşı çıkmadınız değil hani. Neyse, şimdi konuya geçelim. İlk önce şunu öğrenmek istiyorum. Acaba bir yerli dilini nasıl yazıya dökersiniz? Yani uçaktan paraşütle bir yere atlamış olsanız ne yaparsınız? Diyelim ki Yeni Gine'nin tam ortasında bir köyün yakınına iniş yaptınız. Ne olacak o zaman? Köylüler ile nasıl anlaşacaksınız?

Thompson - İlk bakışta pek umut var gibi görülmüyor bu söylediğiniz durumda. Herhalde bu yamyamcıklar oturup bizi çiğ çiğ yerler. Ama şaka bir tarafa, durum bu kadar kötü olmuyor gerçekte. İşbirliğinin sağlanmasında yerlilerin bize karşı gösterecekleri davranış çok önemli. Bu gibi durumlarda yapılacak şeylerden ilki "bir-dilli yaklaşım" denilen yöntemi uygulamaktır.

Miller - Yani karşınızdakinin dilini bilmeden kendi anadiliniz ile işi idare etmek mi bu yaklaşım? Herhalde defterinizi çıkarıp bu yerlilerin söylediklerini birer birer yazıyorsunuz.

Thompson - Evet, esasında böyle oluyor ama, işin bir de tehlikeli yanı var. Eğer yerliler sizin yazdığınız şeylerden kuşkuya kapılırlarsa iş kötü demektir. Çünkü bu gibi durumlarda yerliler yazıdan korkarlar. Yazı yazılırken kendi ruhlarının tutsaklaşacağından çekinirler; sanki

büyü yapılıyormuş gibi gelir onlara. Ama yazmak gene de en iyi yol: çünkü o zaman insan yazdıklarını daha kolay belleyebilir. Ayrıca daha önce yazdıklarını da bulup yeni yazdıkları ile karşılaştırabilir.

Taylor - Belki de en akıllıcası ilkin o yerli dilinde "bu ne?" demesini öğrenmek olur, değil mi?

Thompson - Çok doğru ama bunu elde etmek o kadar kolay olmuyor. Yalnız ne var ki, eninde sonunda yerlilerden birisi sizin elinizdekiler ile veya yaptıklarınız ile ilgilenip "bu ne?" gibi bir şey soruyor. Ama çoğu kere şöyle bir gülerek veya gülümseyerek işe başlamak iyi şey. Çünkü gülümseme denen şey, eğer fazlaya kaçırılmazsa hemen hemen bütün yaşama düzenlerinde iyi anlama geliyor. Bir de şöyle bir dostça tutum takınmak gerekiyor. Ondan sonra artık istediğiniz dilde konuşun, pek önemi yok. İngilizce, Türkçe veya herhangi bir dil bu başlangıç evresinde hep aynı gibi. Bütün iş, sizin konuşmak isteğinde olduğunuzu yerlilerin anlaması. Ondan sonra artık 'işaret etme' evresi geliyor. Parmak veya çene ile bazı şeyleri gösteriyorsunuz; yerliler de bu gösterdiklerinize karşı çoğu kere o şeylerin adını söylüyorlar. Böylece birinci ölçüde önemli isimleri elde etmiş oluyorsunuz.

Miller - Evet anlıyorum. Çevredeki şeyleri gösterirken kendi dilinizde bunun adını söylüyorsunuz. Peki yerlilerin buna verdiği cevabın sizin istediğiniz cevap olduğunu nasıl anlıyorsunuz?

Thompson - Bakın orası pek kesinlikle anlaşılmıyor. Sözgelimi bir durumu hatırlıyorum. Parmakla bir şey gösteriliyordu; yerlinin de gösterilen şeyin adını söylemesi bekleniyordu. Oysa yerli bu parmak işaretini yanlış anladı ve o nesnenin adını söyleyeceği yerde "parmağının ucu" demekte diretti. Bu gibi durumlarda dikkat etmek gerekir; eğer yerliler birden fazla nesne gösterildiği zaman hep aynı şeyi söylüyorlarsa o zaman ortada bir yanlışlık var demektir. Eğer o nesnelerin ismi doğru verilmişse o zaman bunları taklit ederek söylemek çok faydalı oluyor. Kendi dillerindeki sözcüklerin başkaları tarafından sesletildiğini duyan yerliler bu duruma çok kıvanıyorlar, insana daha bir yakınlık gösteriyorlar.

Taylor - Bu anlattığınız yöntem, kuramsal bakımdan çok güzel. Ama bunları hep başınızdan geçmiş gibi anlatıyorsunuz. Gerçekten durum böyle mi oluyor, yoksa siz böyle olması gerekir diye mi bunları söylüyorsunuz?

Thompson - Bunların hepsi benim başımdan geçmiş değil elbette. Ama benim de bazı yaşantılarını olmadı değil. Ama genellikle bu anlattıklarım öbür dilbilimci arkadaşlarının karşılaştıkları durumlar. Bu ar-

kadaşlar hiç bilinmeyen dil bölgelerine gittikleri zaman aşağı yukarı buna benzer durumlar ve sorunlar ile karşılaşmışlar. Ama benim de bu gibi durumlara düştüğüm oldu. Bir keresinde bir yerli ile konuşmam gerekiyordu. Bu gibi yerliler, dilbilimcilere kendi dilleri hakkında bilgi verdikleri için kendilerine "bildirmen" adı verilmektedir. İşte böyle bir bildirmen ile karşılaştığım zaman ikimiz de kendi dillerimizde konuşmaya karar vermiştik. Belki o bildirmen İngilizce biliyordu ama ben onun dilini hiç bilmiyordum. Bu yolda bir saat kadar birlikte çalıştık. Ben yalnızca mimikler ve hareketler kullanıyordum. Öğrenmek istediğim sözcüklerin anlamına uygun biçimde taklitler yapıyordum. Evet, dediğim gibi, bir saat sonunda bu dil hakkında oldukça yeterli sayılacak malzeme toplamış oldum. Ondan sonra bunları karşılaştırarak o dilin şöyle bir gramer çatısını ortaya çıkardım. Dilin başlıca özellikleri artık belli olduğu için bundan sonra nasıl bir çalışma yolu tutulacağı kesinleşmiş gibiydi.

Taylor - Anlattığınız biçimde bir şeyin mümkün olduğunu kabul ediyorum. Çünkü misyonerlerin böyle çalıştıklarını okumuştum. Ama benim ilgimi çeken şey, dilbilimci ile yerli bildirmenin aynı dili bildikleri zaman nasıl bir yol tutulduğu.

Thompson - Bu da bir-dilli yaklaşım yönteminden pek başka olmuyor; hiç değilse ilk başlarda. Bir-dilli yöntemde bir sürü ayrıntının hemen o anda bellenmesi gerekiyor; sonra dil pek bilinmediği için ayrıştırma yapmak da çok zor oluyor. Çalışma koşullarının güçlüğü de caba. Kestirebileceğiniz gibi, insan çoğu kere istediği biçimde de çalışamıyor. Ama ne var biliyor musunuz, bir-dilli yöntemde bile insan ilk başlarda o kadar büyük bir hızla sözcük öğreniyor ki. Eğer öğrenmek istediğiniz sözcükler, yaşamınızı sürdürmek için gerekli ise o zaman daha da hızlı oluyor bu iş. Bir keresinde Tarahumara dilini kullanarak yiyecek satın almam gerekmişti. Bugün bile şaşıyorum, nasıl oldu da o kadar kısa bir sürede bütün gerekli sözcükleri öğrenip istediklerimi satın alabildim?

Miller - Şimdi gene olağan çalışma işlemine dönelim. Hatırlıyorum, Sizinle konuştuğumuz ilk günde bana dil ayrıştırmasının nasıl yapılacağından söz etmiştiniz. İsterseniz bu noktayı biraz daha ayrıntılı olarak anlatın. Kusura bakmayın, sözünüzü hep kesip duruyorum.

Thompson - Rica ederim, ne demek. Şimdi size ne gibi bir yol tuttuğumuzu söyleyeyim. Bir dilin yapışım anlamak için, çoğu kere beş evrede sona eren bir yol kullanırız. Bunlardan birincisinde yerli bildirmene, yalın ve kolay şeylerin isimlerini sorarız. Yani, "ağaç", "at", "nehir", "gök" filan nasıl denir diye. Bunları saptadıktan sonra da iyelik i-

lişkisine geçeriz: bakarız. acaba bu sözcükler herhangi bir kimseye ait oldukları zaman nasıl söyleniyorlar. Onun için. "benim ağacım", "benim atım" filan gibi karışımları elde etmeye çalışırız. Ama bu işi fazla ileri götürmemek gerekir, çünkü o zaman "benim güneşim" gibi sözleri de sorabiliriz ki gülünç kaçar iş.

Miller - Evet bu yol hakkında daha önce de bir şeyler söylemiştiniz. Herhalde bu iyelik ilişkisini yeni biçimler elde etmek için soruyorsunuz değil mi? Nasıl olsa isimleri bir kere saptamış bulunuyorsunuz.

Thompson - Evet öyle. Ondan sonra üçüncü evre gelir. Burada da fiil hareketlerinin sözcüklerini anlamaya çalışırız. Sözgelimi "ben yürüyorum", "sen yürüyorsun" gibi şeyleri sorunca ortaya fiil ekleri ile birlikte kişi zamirleri de çıkar. Böylece bir adım daha ilerlemiş oluruz.

Taylor - Peki aklınıza gelen bütün fiillerin bütün çekimlerini elde etmeye çalışmaz mısınız?

Thompson - Kesinlikle hayır diyebilirim. Çünkü böyle yapacak olursak yalnızca zaman ve güç harcamış oluruz. Dili biraz daha öğrendikten sonra ve öğrendiklerimizi denetledikten sonra aradaki boşlukları doldurmak daha doğru olur. Onun için dördüncü evreye geçeriz. Burada. bildirmenden bütün cümleler yapmasını isteriz. Yani. "adam köpeği öldürdü", "köpek çocuğu ısırdı" gibi şeyler. Mümkün olursa bu cümlelerin bir bir söylenmeyip belli bir hikaye içerisinde belirtilmesine çalışırız.

Taylor - Peki bunun yerine o yerli bildirmen size bir hikayeyi kendi istediği gibi anlatsa olmaz mı?

Thompson - Bizim de yapmak istediğimiz şey zaten bu. Ama ne var ki cümleleri önceden bir bir bilmemiz daha iyi oluyor. Bir bakıma bu evre bizi son aşamaya hazırlıyor; yani bu son aşamada bize söylenen şeyleri artık oturup doğrudan doğruya yazabiliyoruz.

Taylor - Peki niye bir ses-alma makinesi filan kullanmıyorsunuz; o zaman önce sesleri banda alır sonra da rahatça oturup yazıya geçirirsiniz?

Thompson - İlk bakışta çok mantıklı gibi görünüyor bu yol; ama gerçekte teyp gibi araçlar pek yararlı olmuyor nedense. Özellikle ilk başlarda insan o dili bir yandan öğrenmeye çalışırken yalnızca makineden dinlemekle gerekli çalışmaları yapamıyor. Seslerin bu biçimde özel harfler kullanılarak kağıda geçirilmesine ***çevri-yazı*** adını vermekteyiz. Dediğim gibi, sesleri yazıya çevirebilmek için hiç değilse ilk başlarda doğrudan doğruya yerli bildirmen veya konuşucu ile karşı karşıya çalışmak daha yararlı sonuçlar veriyor.

Taylor - Acaba makinenin hızını azaltmak mümkün değil mi?

Thompson - Şimdiki durumda pek mümkün değil. Bildiğiniz gibi bir ses kaydının hızını çoğaltınca alınan ses incecik çıkmaya başlar. Bunun tersine azaltınca da iyice kalınlaşır. Ses tonunu aynı tutarak bir azaltma mümkün olursa dediğiniz yol denenebilir. Ama bu konudaki çalışmalar şimdilik pek doyurucu durumda değil. Hızı azaltınca ister istemez sesler de anlaşılmaz hale geliyor.

Taylor - Herhalde öyle oluyordur. Zaten benim bu teknik konularda fazla bir bilgim yok. Şimdi isterseniz bir dili oturup yazına konusuna geçelim. Yani, bir dile ait "metin" denilince ne anlaşılıyor?

Thompson - Genel olarak "metin" sözü ile bir yerlinin söylediği herhangi bir şey anlaşılmaktadır. Ama eğer yerli bir soruya cevap olarak bir şey söylerse bunu metin saymıyoruz. Sözgelimi "bir insan hastalıktan kalkınca ne dersiniz?" diye sorulsa bunun cevabı metin sayılmıyor. Ama aynı cevabı bir yerde kendiliğinden anlatırsa o zaman metin sayılıyor.

Miller - Gündelik konuşmada geçen sözleri metin sayıyor musunuz?

Thompson - Elbette. Esasında gündelik konuşmadaki sözler belki de en iyi örnekleri oluyor. Çünkü gündelik konuşma bildiğiniz gibi, yaşayan dili kullanıldığı biçimde ortaya seriyor.

Miller - Bu gibi metinleri yazıya geçirirken herhalde bir çeşit steno yazısı kullanıyorsunuz, değil mi?

Thompson - Hayır, steno yazısı bu konuda yararlı değil, tersine zararlı. Çünkü steno yazısında, bildiğiniz gibi, birçok noktalar çoğu kere not edilmez. Dilin genel yapısından bu eksik noktalar kolaylıkla bütünlenebildiği için yazılmaları gerekli sayılmaz. Yerli dillerinde steno yazısı kullanmak bu bakımdan doğru değil. Çünkü dili bilimsel bir biçimde ayrıştırmak için bütün ayrıntıları elden geldiğince saptamak gerekmektedir. Steno yazısı ile, bu ayrıntıların çoğu bir yana bırakılınca ortaya baştaki konuşmanın yalnızca iskeleti çıkıyor. Daha sonra bir şeyi denetlemek için yerliye bu steno yazısını okuttuğumuz zaman ilk başta dikkatimizi çeken özelliklerin bu kez kaybolmuş olduklarını görüyoruz.

Miller - İlk önce ne gibi metinler topluyorsunuz?

Thompson - Hikaye gibi şeyleri büyüklerden öğrenmek kolay oluyor; özellikle yaşlılardan. Bu ihtiyarlar araştırmayı yapan kimsenin ilgisini görünce bayağı coşkunluğa kapılıyorlar. Üstelik ellerine bir şey de sıkıştırırsanız dilleri çözülüyor; gençliklerinden beri duymuş oldukları hikayeleri anlatıyorlar veya daha önce anlattıklarını bir daha söylüyorlar.

Taylor - Bir dilin yazılı metnini elde edince ne yaptığınızı da öğrenmek istiyorum ama, ilk önce şu noktayı biraz daha kurcalayacağım. Söylediğinize göre bu yerli dillerindeki sözcükleri hiç zorluk çekmeden yazıyorsunuz. İşte burası bana biraz tuhaf geliyor. Çünkü kendi başımdan buna benzer bir durum geçmişti de oradan biliyorum. Seneler önce Mısır'a bir gezi yapmıştım. Oradaki Habeşlerden Koptça bazı sözcükler toplamaya çalışıyordum. Elime geçen bir elyazmasında bulunan sözcükler ile bunları karşılaştırmak istedim. Ama gördüm ki bu yazma işi o kadar kolay olmuyordu. Çünkü yerlilerin bu sözcükleri sesletme biçimleri elyazmasındakilere hiç de benzemiyordu; onun için bu sesleri ne gibi harf birimleri ile saptayayım diye epey zorluk çekiyordum. Bazı kereler daha da tuhaf bir şey oluyordu. Aynı yerli, aynı sözcükleri bir daha söylediği zaman bazen başka sesler kullanıyordu. Düşünün bir kere, bütün bu zorluğu, yazısı bulunan bir dilde çekiyordum. Bir de sizin şu yerli dillerini düşünüyordum da, aklım alnuyor. Yazmış olduğunuz şeylerin doğru olup olmadığını nasıl anlıyorsunuz?

Thompson - Sizin başınızdan geçenler çok olağan şeyler. Bu gibi zorluklar da gösteriyor ki bilinmeyen dillerin ses örgüsünü saptarken o dile özgü ses özelliklerini ortaya çıkarabilmek için belli bir yol, belli bir işlem gerekiyor. İşte bu işleme teknik adı ile ***fonemik*** denmektedir. Yani "ses bilgisi" anlamına gelen "fonetik" gibi bir şey; yalnız biraz ayrıca. Şimdi ayrıntılara girersek uzun sürer. Eğer bu konuya çok ilgi duyuyorsanız profesör K. L. Pike'ın "Phonemics" adlı kitabını okursunuz. Bu eserde, sözünü ettiğim bütün sorunlar ince ayrıntıları ile ele alınmaktadır. Ama bu arada sizin karşılaştığınız durumu da açıklayalım. Evet, sizin o Koptça sözcükleri yazarken çektiğiniz güçlük herkesin başına geliyor. Buna ait şu gibi örnekleri verebiliriz: Komanç dilinde "surıkıse" diye bir sözcük bulunmaktadır. Anlamı (onlar) demek olan bu sözcük bir kaç türlü duyulabilmektedir. Bir kere şu /r/ sesi çoğu kere /d/ sesine benzemektedir. Bunun da nedeni şu. Bu ses söylenirken dilin üstünde bir oluk biçimlendirildiğinden bizim kulaklarımıza bu ses /r/ gibi gelmektedir. Ama öbür yandan biz İngilizcede /r/ sesini söylerken dilimizi sertçe damağa çarpmayız. Oysa bu yerliler bu /r/ sesini İspanyolcadaki /r/ gibi söylediklerinden, Türkçede de olduğu gibi dil uçlarını yukarıya bir kere vururlar. Biz Amerikalılar da bu vurma sesini duyunca bunu bazı kereler /d/ sesine benzetiriz. Çünkü İngilizcede /d/ sesi de bu biçimde hafif bir vuruşla çıkartılır. Şimdi /ı/ birimine gelince İngilizcede bu ses, biliyorsunuz yoktur. Öyle olunca yerliler bu sesi çıkardıkları her zaman bizler bunu en yakındaki sesler olarak duyma eğiliminde bulunuruz. Onun için aynı sesi bazı kereler /i/ bazı kereler /u/. bazı kereler de

/a/ olarak işitiriz. Anlaşılıyor değil mi? Bu güçlüğün nedeni bizim başka bir dil düzeni ile koşullanmış olmamız. Bu hep böyle oluyor. Anadilinin seslerine alışan bir kimse bir başka dilin seslerini de kendi anadili sesleri içerisinde duyuyor.

Miller - Yani şunu mu demek istiyorsunuz? Eğer bu ayrıştırmayı yapan kimse İngilizce yerine bir başka dili konuşsaydı aynı güçlükler ortaya çıkmazdı. öyle mi?

Thompson - Evet öyle. Eğer bu Komanç dilindeki ünlülere yakın ünlüleri kullanan bir dil varsa o dili konuşan kimse bu Komanç dilinin ünlülerini bir Amerikalıdan daha iyi duyabilir. İsterseniz Kenya'daki Akkoli dilini konuşan birisini alalım. Çünkü bu dilde birbirinden ayrı on bir tane ünlü bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkçede olduğu gibi /ı/ sesine benzer bir ses olup Komanççadaki ünlüye yakın düşmektedir. İşte yalnızca bu nokta alınacak olursa Akkoli dilini konuşan kimse pek zorluk çekmeyecek demektir.

Miller - Öyle ama aynı Akkoliceyi konuşan yerli başka noktalarda zorluk çekmez mi? Belki de bu başka noktalarda biz ondan daha rahat bir durumda bulunabiliriz.

Thompson - Haklısınız. Akkolice konuşan bir yerli Komanççadaki vurguyu belki de kaçıracaktır veya buradaki özelliğin yalnızca bir ses tonu sorunu olduğunu sanacaktır. Bunun nedeni de kendi dilinde bu gibi ses tonlarının iyice ayrılmamış olmasıdır. Yani Akkolice konuşan yerli Komanç dilinin ses yapısını kendi dilinin yapısına göre yorumlayacaktır. Buna karşılık /surıkıse/ sözcüğündeki birinci /ı/ sesi uzun olduğu halde bunu kaçırmayacaktır, çünkü kendi dilinde buna benzer uzun ünlüler bulunmaktadır.

Miller - Peki bütün bunlarla ne demek istiyorsunuz yani? Akkolice konuşan birisi İngilizce konuşan birisinden daha mı iyi bir dilbilimci olabilir?

Thompson - Hayır, böyle bir şey söylemedim. Yalnızca şurasını belirtmek istedim ki bir insanın anadilinde aldığı eğitim ve geçirdiği dil yaşantısı başka bir dilin ses özelliklerini incelerken işin içine karışıyor. Hepsi bu kadar.

Taylor - Peki o zaman "fonetik" denen ses-bilgisi dalının yararı ne oluyor? Ben de sanıyordum ki ses-bilgisi bir insanın başka dildeki sesleri incelemesine yardımcı olabilir; acaba yanılıyor muyum?

Thompson - Hayır yanılmıyorsunuz, gerçekten ses-bilgisinin yararı çok oluyor. Çünkü bu dalda insanın görgüsü artınca o kimse kendi di-

linde bulunmayan ses ayrımlarını da duyacak bir hale gelebiliyor. O zaman ses-bilgisi çalışan bir dilbilimci kendi anadilinin dar kalıplarından kendisini kurtarabilmeyi başarıyor. Ama şu var ki bir insan ne kadar isterse istesin kendi anadili işin içine belli bir oranda karışıyor. Özellikle yabancı bir dilin seslerini duyabilme işinde bu durum iyice ortaya çıkıyor. Ama yanlış anlaşılmasın: yapılan ayrıştırmaya bağlı olarak beliren sonuçların değeri hiç bir zaman düşmüyor. çünkü bu sonuçlar artık bilimsel bir çalışmanın ürünüdürler. Bu kişisel ve öznel şeyler ancak sesleri duymakta filan ortaya çıkıyor. Bu gibi öznelliğe örnek olarak çeşitli dil kurullarındaki çalışmalar gösterilebilir. Bu kurullarda çeşitli üyeler ayrı ayrı dil eğitimlerinden gelmiş oluyorlar bazı kereler. Eğer bir dilin yazımı veya yazılışı hakkında bir karara varılacaksa o zaman herkes kendi dilinin yön verdiği biçimde bir şey söylüyor. Yazıya yeni yeni geçirilecek bir dilin yazımı ve alfabesi hakkında bu kadar ayrı düşünceler ileri sürülmesi insanı gerçekten şaşırtıyor. Ama bütün üyeler bunu olumlu bir tutumla yapıyorlar: hatta belki de niçin böyle düşündüklerinin farkında bile değiller. Bütün bunların kökeni, hep anadilleri.

Taylor - Peki sizin söylediğiniz şu yeni ses-bilgisi dalı yani "fonemik", bu gibi öznel duyguların işe karışmasını engelliyebiliyor mu?

Thompson - Esasında bu fonemik, yani birim-ses bilgisi yöntemi bunu engellemek için ortaya sürülmüştür. Ama her zaman da başarıya ulaşılmıyor. Bunun nedeni de kullanılan yolların yanlışlığı değil: daha çok bu yolları kullananların kişisel duyguları. Çünkü bu birim-ses yöntemindeki işlemleri uygulayanlar gene insan. Böyle olunca eldeki yöntem ne derse desin insanlar gene kendi duygularına göre işlemde bulunma eğilimindeler.

Taylor - İsterseniz gene şu Komançça sözcüğe dönelim. Oradaki /ı/'ya benzer ses nasıl bir şey? İngilizcede yok değil mi?

Thompson - Esasında bu ses, "titreşimsiz" denilen bir ünlü türü. Bu bakımdan sanki nefes veriliyormuş duygusu geliyor insana. İngilizce konuşan birisi de çoğu kere bu sesi /h/ olarak yorumluyor. Çünkü İngilizcedeki /h/ sesi, Türkçedeki gibi, hiç bir yere takılmadan çıkan nefesin ta kendisidir. Dikkat edilince Komanççada bu türden başka ünlülerin de bulunduğu görülüyor. Hepsi de titreşimsiz bunların, yani ses telleri titreşmiyor söylenirken. Yapılan ayrıştırma sonunda da Komanççada altı tane titreşimsiz ünlü olduğu anlaşılıyor.

Taylor - Yani bu gibi /h/ sesine benzer ünlüler hece kurabiliyor mu? Biliyorsunuz ancak ünlüler hece kurabilir; ünsüzler ise yalnızca yardımcı olur bu işte.

Thompson - Evet bu gibi titreşimsiz ünlüler her ne kadar /h/ ünsüzüne benziyorlarsa da yalnızca ünlülerin bulunduğu noktalarda kullanılıyorlar. Yani yapı bakımından bunları ünlü olarak nitelemek gerekiyor.

Taylor - Bir sesin, /h/ gibi bir ünsüze benzediği halde ünlü olarak iş görmesini hiç duymamıştım.

Thompson - Ne yapalım ki oluyor böyle şeyler. Dilleri daha iyi tanıdıkça daha ilgi çekici şeyler buluyoruz. Bunlardan bir tanesi de aynı bir sesin hem ünlü hem de ünsüz olarak iş görmesi. Mayacadaki "t-kaaho" sözünde bulunan /t/ sesi çok hafif söylendiği halde gene de bir hece sayılmaktadır; bu bakımdan ünlü sayılması gerekir. Ama öte yandan da, kendisi ünsüz özellikleri gösterdiğinden ünsüz sayılmalıdır. Gördüğünüz gibi aynı ses iki öbeğe birden girebiliyor.

Taylor - Bunun gibi noktaları herhalde ilk başlarda hemen sezemiyorsunuz, değil mi?

Thompson - Hayır, zaten böyle bir şey kolay da olmuyor. Bir dildeki özelliklerden yukarıdaki gibi olanlarını ancak dil hakkında epey bir malzeme topladıktan sonra görebiliyoruz. Ama daha ilk başlarda bile göze çarpan bir özellik de yok değil. Buna "vara-gele" adı verilmektedir. Koptça ile karşılaştığınız zaman sizi şaşırtan olay da böyle bir özellik olsa gerek.

Taylor - Öyle olacak herhalde. Ama İngilizce konuşurken de böyle varageleler yapılıyor değil mi?

Thompson - Elbette. İsterseniz "hat" sözcüğünü alalım. Amerikan İngilizcesinde bu sözcüğün sonundaki /t/ sesi iki türlü söylenebilir. Birincisinde /t/ sesi ile birlikte hafif bir nefes de çıkar, yani /het-i/ gibi bir şey olur. İkincisinde ise hiç bir şey duyulmaz ve yalnızca /het/ sesleri çıkar. İşte /t/ sesinin bu iki çeşidi arasında bir değişme, bir vara-gele bulunmaktadır. Bu değişme sonunda anlamda bir başkalık ortaya çıkmadığından, bir vara-geleden söz edilmektedir. İngilizcede bu iki türlü /t/ sesi de kullanılabilir. Ama Mazatekçe konuşan birisi için bu başkalık bir anlam değişikliğini de birlikte getirir. Bu yüzden de, İngilizcede sözcük sonundaki /t/ sesinin tutulması veya bırakılması önemli olmadığı halde Mazatekçede bunun bir anlam değeri vardır; onun için iki türlü sesletme bu dilde dikkatle birbirlerinden ayrı tutulur.

Miller - Sesler yalnızca kendi başlarına böyle bir değişiklik göstermiyorlar, değil mi? Çoğu kere de yakınlarında bulunan seslerin etkisi ile değişiyorlar. Şu "hat" sözcüğünü alıp "had" ile yan yana koyalım. O zaman görürüz ki "had" sözcüğündeki /a/ sesi, herhalde daha sonra gelen /d/ sesinin etkisi ile olacak biraz daha uzunca söylenmektedir. Ama her iki sözcükteki /a/ sesleri de İngilizce konuşanlarca aynı ünlü imiş gibi yorumlanmaktadır. Acaba sizin gibi birim-ses bilimciler de bu gibi ayrılıkları önemli karşılıyorlar mı?

Thompson - Evet, karşılıyorlar; ama bu gibi ayrılıklar ne ölçüde önemli imiş veya değilmiş, bu nokta incelenen dilin yapışma bağlı kalmaktadır. İsterseniz bu noktayı biraz açıklayayım. İngilizcede "hat" ve "had" sözcüklerini görmüştük. Bunlardan "had" sözcüğündeki ünlü biraz daha uzun sesletilmektedir, çünkü sondaki /d/ sesi titreşimlidir. Eğer /t/ gibi titreşimsiz olursa o zaman ünlü de biraz kısalmaktadır. Demek oluyor ki bu ünlünün kısalığı veya uzunluğu, içinde bulunduğu hecenin veya burada sözcüğün diyelim, sonundaki ünsüzün titreşimli olup olmamasına bağlı kalıyor. Ünlünün bu değişmesine "vara-gele" yerine "koşullu değişme" adı verilmektedir; çünkü bu değişme çevredeki ses koşullarına bağlıdır. Böyle olunca, yani bir sesin nasıl değişeceği çevredeki ses koşullarına göre kestirilince o zaman bu gibi bir değişme anlamı ayırmamaktadır. Başka bir deyişle bu gibi ses ayrılıkları "birim-sessel" veya "ayırtlayıcı" değillerdir. Öbür yandan aynı bir ses ayrılığı bir başka dilde anlam ayırabilir; nitekim Eskimocada seslerin uzunluğu anlam ayırıcıdır. Türkçede de bunun böyle olduğu "adet" ve "âdet" sözcük çiftinden anlaşılabilir. Buna karşılık Eskimocada, dikkat edilirse en az beş altı tane ayrı ayrı ünlü duymak mümkündür. Ama bir Amerikalı kulağınca ayırt edilebilen bu altı kadar ünlü arasındaki başkalıklar anlam ayırmamaktadırlar. Gerçekte yalnızca üç tane ünlü birim-sesi ortada bulunmaktadır; bunlar da /i, a, u/ olarak saptanmışlardır. Yani bunlar birbirleri ile yer değiştirdikleri zaman başka anlamlı sözcükler ortaya çıkmaktadır.

Taylor - Eğer bir dilbilimci bütün bu ünlü ayrımlarını duyabiliyorsa aralarındaki başkalıkları nasıl olur da bir yana bırakabilir? Herşeyden önce kulağına güvenmesi gerekmez mi?

Thompson - Gerekir esasında. Çünkü konuşma dediğimiz şey ağızdan çıkan veya kulağa çarpan ses dalgalarından başka bir şeye dayanmıyor. Ama ses dalgalarından oluşan bu sesli göstergeleri kullanırken insan ister istemez bunların yakınında bulunan göstergelerden de etkileniyor. Gene Eskimocayı alalım. Bu dilde bulunan arka ünsüzler iki di-

zi halindedir. Bir parçası damağın ön veya sert yerinde çıkar; öbür parçası da arka veya yumuşak yerinde. Türkçede "kâr", "kar" sözcüklerindeki /k/ sesleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Eğer /i/, /u/ ünlüleri arka damakta bulunan ünsüzlerin yanında sesletilirse o zaman bunlar /ı/, /o/ biçimlerine dönüşmektedirler.

Taylor - Madem ki /ı/ ve /o/ gibi sesletiliyorlarmış o halde niçin /ı/ ve /o/ demiyorsunuz bunlara?

Thompson - Çünkü /i-ı/ arasındaki olsun, /u-o/ arasındaki olsun bu gibi ayrımlar anlam bakımından bir başkalık yaratmıyorlar. Yani /i/ ile /u/ seslerinin öbürlerine nasıl ve ne zaman dönüşeceği, dilin ses-örgüsü bakımdan belirlenmiş.

Taylor - Doğrusu anlayamadım iyice.

Thompson - İngilizcedeki "kill" ve "call" sözcüklerini alalım. Her ikisinin başında bulunan /k/ sesleri nitelik bakımından birbirlerinden ayrıdır. Ama İngilizce konuşana sorsanız bu ayrılığın farkında bile değildir; her iki türlü /k/ sesini bir tek ses olarak duyar. Eğer bu konuda diretirseniz belki o zaman farkına varır; ama aradaki bu ayrılığın daha sonra gelen /i/ ve /o/ seslerine bağlı olduğunu söyler. Oysa bu iki türlü /k/ sesi Türkçede ayrıdır. Demin söylemiş olduğum "kâr" ve "kar" sözcüklerini alalım. Birincisindeki /k/ sesi damağın ön tarafında, ikincisindeki de arka tarafında çıkmaktadır. Bu iki ses yalnızca ses niteliği bakımından ayrı olmakla kalmazlar ayrıca Türkçede anlam ayrılığı da yaratırlar. Eskimocada da durum böyledir. Şimdi bu sözcüğe bakalım: "ikaliaktuk". Bunun anlamı "ikisi balığa çıktı" demek. Ama sondaki /k/ sesi damağın önü yerine arka tarafında çıkarılırsa o zaman aynı sözcük bu kez "o balığa çıktı" anlamına gelir.

Taylor - Böyle açıklanınca durum anlaşılıyor. Ama kabul edin ki gene de bir hayli karmaşık bu iş.

Thompson - Biliyorum. Zaten ben de oldukça zor olan bu konuyu yeterince açıklayabildiğimi söylemiyorum.

Taylor - Başka dillerde de buna benzer şeyler oluyor mu? Yani ünlüler ile ünsüzler arasında böyle koşullu değişmeler görülüyor mu? Görülüyorsa bu gibi olaylar ne ölçüde yaygın?

Thompson - Arka ünsüzlerin kapalı ünlülere olan etkisi oldukça yaygın bir şey. Peru'daki Keçua dilindeki durum hemen hemen Eskimocadakinin aynısı. Guatamala'daki Maya dillerinin bazılarında da buna benzer durumlar var; ama bu dillerde en az beş tane ayrı ünlü birim-sesi bulunuyor. Eskimocada biliyorsunuz yalnızca üç taneydi.

Keçua dilinin Kuko lehçesinde ise iki dizi arka ünsüz var, bir de üç tane ünlü birim-sesi. Eskimocada olduğu gibi koşullu değişmeler de görülmekte bir yandan.

Taylor - Bu gibi benzerliklere bakarak bu diller arasında bir akrabalık bağlantısı olduğu ileri sürülebilir mi?

Thompson - Hayır sürülemez. Üstelik daha birçok benzerlikler de olduğu halde. Gerçekten hem Eskimocada, hem Keçuacada sözcük köklerinden sonra, Türkçedeki gibi son-ekler getirilerek türetilmiş sözcükler yapılır. Hatta ve hatta zamirlerin sonuna getirilen eklerin yerleri ve zamirler ile olan karışımları bile benzerlik göstermektedir.

Taylor - Ama bu kadar benzerlik yeterli değil mi? Niçin bu dillerin ortak bir kaynaktan çıktığını kabul etmiyorsunuz? Eldeki benzerlikler yeterli kanıtlar sayılamaz mı?

Thompson - Dillerin yapılarına ait bu gibi benzerlikler çoğu kere rastlantılıdırlar da ondan. Çok ilgi çekici olmalarına rağmen bu gibi benzerlikler çeşitli diller arasındaki akrabalığı göstermezler. Arada bir bağlantılık, bir akrabalık olduğunu söylemek için benzer anlamlı sözcüklerin sesleri arasındaki başabaşlıklara, koşutluklara bakmak gerekir. Böyle bir şey yoksa rasgele benzerlikler hiç bir şeyi kanıtlamaz.

Miller - Peki bütün birim-ses sorunlarınızı, demin söylemiş olduğunuz "varagele değişme" ve "koşullu değişme" gibi işlemler yolu ile çözebiliyor musunuz? Eğer öyleyse sizin şu birim-ses bilim dalı çok zor bir şey olmasa gerek.

Thompson - Sorunların büyük bir parçası bu biçimde iki işlem ile çözülebilmektedir. Ama başka durumlar da ortaya çıkıyor elbette. Bunlarda seslerin ayrıca dağılımlarına ve anlam ayırmalarına da bakmak gerekiyor.

Miller - Dağılım demekle neyi belirtmek istiyorsunuz? Yani bir şeyin ortaya çıkış veya görünüş durumu mu?

Thompson - Bütünüyle öyle değil. Daha çok ortaya çıkış veya görünüş noktalarını söylemek istiyoruz. Komanç dilinde "o şey iyidir" anlamına gelen bir sözcük vardır: "tsatiu". Şimdi bu sözcüğün başındaki sese bakalım. Bu ses esasında bir çift-ünsüzdür. Yani duraklı bir /t/ sesi ile sürekli, sürtünücü bir /s/ sesinden oluşmuştur. Öte yandan Komanç dilinde ayrı ayrı bir /t/ ve bir de /s/ sesi bulunmaktadır. Şimdi ortaya şöyle bir soru çıkıyor. Acaba sözcüğün başında bulunan ses, iki ayrı birim-sesten mi kuruludur, yoksa kendi başına bir birlik olarak tek bir birim-ses midir?

Taylor - Ne gibi bir ayrılık yaratır bu. Allahınızı severseniz? Doğrusu anlamıyorum, kendinizi bu gibi ayrıntılar ile niçin yorup üzüyorsunuz?

Thompson - Evet, söylediklerinizi bir bakıma doğru. Gerçekten bu gibi şeyler ile uğraşmak bir yerde saçmalık. Ama bu gibi noktalarda kararlara varmak hem kuramsal hem de uygulamalı yönlerden önemli olabilir. Bir kere bu /ts/ sesinin, dildeki öbür özelliklere ve seslere olan bağlantısına bakmalıyız. Eğer /ts/ sesini şu veya bu biçimde yorumlamakla dilin yapısı hakkındaki sözlerimiz de değişecekse bu noktayı açıklığa kavuşturmalıyız. Uygulama bakımından da ayrı yorumların önemi olabilir. Çünkü Komanç dilinin yapısını tanıttığımız zaman baştaki /ts/ sesinin bir mi, yoksa iki mi olduğuna göre bir tanımlama daha üstünlük sağlayabilir ve okumayı kolaylaştırabilir.

Taylor - Peki Komançça bakımından bu sorunun çözümü ne olmaktadır?

Thompson - Komanç dilindeki öbür seslerin dağılımına bakmak gerekmektedir. Genel yapıya göre bu /ts/ karışımı tek bir birim olarak iş görmektedir, çünkü bu dilde hecelerin başında yalnızca bir tek ünsüz birim-sesi bulunabilmektedir. Demek oluyor ki dilin ses-örgüsü veya düzeni bu /ts/ ses karışımını tek bir ünsüz birim-sesi olarak yorumlamamızı gerektiriyor.

Taylor - Peki bu sesi nasıl yazıyorsunuz?

Thompson - Yazı yanı hiç önemli değil, nasıl yazarsanız yazın. Bazı kimseler bu iş için "ç" harfini kullanıyorlar.

Taylor - Bir dildeki birim-seslerin yazılması böylesine bir rastlantıya nasıl bırakılabilir? Zavallı Komanç yerlilerini düşünün. Kendi dillerini bir okumaya kalkışsalar, nelerle karşılaşırlar kim bilir.

Thompson - Esasında iki sorun birden ortaya attınız. Kuramsal bakımdan ele alınacak olursa bir birim-sesin, yazı ile ne biçimde gösterileceği hiç önemli değil. Bu /ts/ sesini "ç" ile gösterebileceğiniz gibi bir ev resmi, bir köpek resmi çizerek de gösterebilirsiniz. Bütün iş, uygulayacağınız yazı düzeni içinde tutarlı olmaktır. Yani bir yerde neyle gösterirseniz gösterin, artık her yerde de aynı göstergeleri, harfleri veya simgeleri kullanmalısınız. Bunun dışında hangi simgeyi veya göstergeyi seçersek seçelim pek önemi kalmaz: çünkü birim-sesleri gösteren harflerin seçimi rasgeledir ve insanın isteğine, eğilimine bağlıdır.

Taylor - Ne demek yani? Eski Mısır hiyerogliflerinde olduğu gibi resimler ile mi yazı yazacağız? Demek oluyor ki siz böylelikle tüm bir kargaşa ve özgürlükten yana olma durumundasınız. Mısır Hiyeroglifle-

rinde sözcüğün sesi ne olursa olsun ortada bir resim bulunmaktaydı: kartal veya yılan filan gibi şeylerin resimleri. Ama o zamandan bu yana çok şeyler değişti. Artık böyle bir "resim-yazısı" yerine "alfabe" yani "abece" kullanıyoruz.

Thompson - Evet haksız sayılmazsınız. Çünkü işin kuramsal yönü ile uygulamalı yönleri birbirlerinden ayrı şeyler. Ben kuramsal yönden işi ele aldım. Bu açıdan bakılırsa Komanççadaki ses için hangi harf veya simge kullanılırsa kullanılsın pek bir ayrılık yaratmaz. Ama dediğim gibi bu simgenin hep aynı tutarlılıkla kullanılması gerekir. Çünkü sözü geçen birim-ses bu dilde hep aynı biçimde kullanılan bir başlı başına birliktir, birimdir. Böyle bir birim olarak kullanıldığı için de gene aynı bir simge ile gösterilmesi gerekir. İşin uygulaması yönünden ise siz haklısınız. Çünkü Komançların birçoğu iki-dillidir: hem kendi dillerini hem de İngilizceyi bilirler. Onun için İngilizceden alışkın oldukları harfleri kullanmak akıllıca bir tutum olur. Adı geçen birim-ses her ne kadar bir tek birim halinde iş görmekteyse de sırf İngilizcedeki harflerden yararlanmak için bu sesi "ts" harfleri ile göstermek daha doğru olur.

Miller - Demek oluyor ki birim-ses bilimciler de göklerden yere inip biraz da uygulamalı sorunlar ile uğraşabiliyorlar. Ben ise birim-ses bilim hakkında okuduklarımdan, daha başka bir kamya kapılmıştım. Yani ben sanıyordum ki birim-ses bilimciler hiç bir zaman uygulama ile ilgilenmezler: eğer böyle bir ilgi gösterirlerse o zaman da kuramsal dilbilimciler onları aforoz ederler.

Thompson - Yok canım, durum hiç de sizin dediğiniz kadar bağlayıcı değil. Yalnız ne var, ilk önce sağlam bir kuramsal ayrıştırma yapılabilmeli. Artık ondan sonrası eldeki koşullara bağlı. Yani durumlara göre ne gibi değişiklikler gerekiyorsa yapılabilir.

Taylor - Komanç dilindeki örnek yeteri kadar açık görünüyor. Bana kalırsa bu kadar açık-seçik olmayan durumlarla da karşılaşıyorsunuzdur. Buna benzer biçimde, seslerin dağılımı bakımından çelişmeli durumlar gerçekten çıkıyor mu?

Thompson - Çıkmaz olur mu hiç? İngilizcedeki "whale" yani (balina) sözcüğünü alalım. Amerikan İngilizcesinde bu sözcük başındaki /w/ sesi biraz fazla nefesle çıkartılır. Oysa "wail" sözcüğünde bu nefes olmadığından /w/ sesinin titreşimli olduğu daha kolay anlaşılır. Yani birinci /W/ diyebileceğimiz ses ile ikincisi olan /w/ arasında bir nefes/titreşim karşıtlığı vardır. Bir bakıma "whale" sözcüğündeki /W/ sesi tek bir birim-sesten kuruludur; ama başka bir açıdan ise /hw/ gibi iki birim-sesten kurulu olarak da düşünülebilir. O zaman, İngilizcede sözcük ba-

şında bulunan /sw/ konson kümesi ile birlikte aynı öbeğe sokulur. Yani "whale-swell" veya /hweyl-swel/ gibi. Şimdi burada ne olmaktadır? Bir kere ses bakımından karmaşık bir birim olan baştaki ses, sözcük başındaki ünsüz kümeleri yapısına bağlandığı için iki ayrı birim-sesmiş gibi düşünülmektedir. Bu iki birim-ses /h/ ve /w/ İngilizcede zaten bulunmaktadır. Böylece "whale" sözcüğü başında bulunan nefesli /W/ ünsüzü öbür ünsüz kümeleri ile olan ilgiye dayanılarak tek bir birim-ses yerine iki birim-ses gibi sayılmaktadır.

Taylor - Dikkat ediyorum bütün söylediklerinizde hafif bir duraksama, bir çekingenlik var. Sanki söylediklerinize kendiniz de pek güvenmiyormuşsunuz gibi. Peki bütün bu yargılarınızda size yardımcı olarak bazı ölçüler kullanmıyor musunuz?

Thompson - Doğrusunu söylemek gerekirse kesin ölçülerimiz yok. Şimdiye kadar hiç kimse çıkıp da şu iki ses, şu kadar oranda birbirlerine benzerse aynı birim-sese sokulur diye bir şey ileri sürmedi. Seslerin dağılımlarına, yani sözcük ve cümle içinde bulundukları yere gelince bu da çok zor bir nokta. Öyle rasgele yargılara varmak da hiç kolay değil.

Taylor - Bana kalırsa ilk önce bazı kurallar ve ilkeler üzerinde anlaşmaya varmalısınız. Ancak ondan sonra ses-örgülerini ortaya çıkarıp tanıtabilirsiniz. Sizin bu biçimde kurduğunuz kuleler iskambil kağıtları gibi yıkılmak tehlikesinde.

Thompson - Bir bakıma öyle ama, bu iskambilden kuleler bir yerde de çok yararlı ve gerekli şeyler. Çeşitli yönlerden esen rüzgarlar ve çarpan dalgalar bu esnek kuleleri pek aşındırmıyor. Sonra bir de şu var, profesör, Taylor. Sizin istediğiniz biçimde kesin ölçülerin gereksinmesini duyanlar yalnızca tanıtımsal dilbilimciler değil ki. Botanikçiler de, zoologlar da bazı varlıkları öbeklere ayırırken kararsızlık içinde kalıyorlar.

Taylor - Peki, diyelim ki birim-ses bilimde kullandığınız ölçüler ve işlemler yeteri kadarınca güvenilir şeyler. Hiç değilse şimdilik böyle kabul edelim. Ama benim asıl istediğim şey, sizin bu gibi genel sözleri bırakıp doğrudan doğruya örneklere geçmeniz. Siz şimdi bir dili ele alıp da kullandığınız işlemleri bu dil malzemesini inceleyerek bize gösterebilir misiniz?

Thompson - Sizin bu istediğiniz şeyi göstermek oldukça güç bir şey. Çünkü bir sürü ayrıntıya girmek gerekiyor. Bizimki gibi, uzmanca olmayan bir konuşmanın sınırları içerisinde bunları anlatabilmek epey bir iş. Ama neyse, bir deneyelim. İsterseniz size bir dil malzemesini inceleme sırasında çıkan sorunları ve elde edilen sonuçları ana hatları ile

göstereyim. Bununla ilgili olarak size Eskimoca. Komançça ve bir de Bantu dillerinden olan Kizinzaca üzerinde örnekler vereceğim.

Miller - Buyurun şu kağıtları alın: kalem de işte. Göstermek istediğiniz dil biçimlerini yazın; böylesi daha rahat olur herhalde.

Thompson - Peki, yazıyorum işte. Alaska'daki Barrow denilen yerden gelen bir Eskimodan elde ettiğimiz biçimlerden bir kaç tanesi.

iglu	«ev»
iglu ga	«ev im»
iglu t	«ev ler»
iglu ni	«ev ler de»
iglu tin	«senin ev ler in»
iglu tin ni	«senin ev ler in de»
.....	.....

Taylor - Böyle bir çekimde birçok eksikler var ama.

Thompson - Zaten bu çekimi tam olarak vermedim ki. Bir tek "ev" sözcüğü. çeşitli kişilere göre: tekil. ikil veya çoğul olduğuna göre: sekiz tane isim haline göre: ve bir de sözcük sonlarına gelen çeşitli türetme eklerine göre ayrı ayrı biçimler göstermektedir. Biliyorsunuz bu "iglu" sözcüğü İngilizceye de. Türkçeye de (buzdan ev) anlamı ile geçmiştir. İşte bu isim ayrıca fiil haline de sokulabilir. O zaman yüzlerce fiil eki alarak gittikçe karmaşıklaşan bir fiil sözcüğü ortaya çıkmış olur.

Miller - Gördüğüme göre bu dilin yapısında belli bir düzen var. Yanılmıyorsam, sözcük sonuna takılan eklerin bir sıraya göre art arda dizildikleri görülebiliyor.

Thompson - Yanılmıyorsunuz: öyle oluyor. İsimden yapılan deyimlerde ilk önce türetme ekleri geliyor: sözgelimi (önceki) anlamına gelen "-ina" eki ile, "-ka" veya "-kaa" gibi iyelik yokluğunu bildiren ekler bu türden şeyler. Ondan sonra sayı bildiren ekler, daha sonra da iyeliği gösteren zamir ekleri geliyor. En sonda da ismin hallerini belirten ekler yer alıyor.

Taylor - Bütünü ile ele alınırsa bu düzen çok zor bir şey olmasa gerek.

Thompson - Genellikle bu söz doğru ama bazı durumlarda son-ekler birbirleri içine öylesine giriyorlar ki sözcüğe bakınca içindeki parçaları birbirinden ayırmak mümkün olmuyor.

Taylor - Acaba şöyle bir şey söylesem yanlış olur mu? Tanıtımsal dilbilimciler ilk önce bu gibi sözcüklerde kullanılan parçaları saptıyorlar, ondan sonra da bu parçaların sözcük köküne nasıl eklendiklerini anlatıp tanıtıyorlar. Bilmem doğru oldu mu? İsterseniz Türkçeyi ele alalım. Burada "gör-üş-tür-ül-e-bil-iyor" gibi bir sözcükte, "gör-" kökünün ardına "-üş", "-tür-" gibi çeşitli anlam değişiklikleri yaratan ekler geliyor. Tanıtımsal dilbilimcilerin yaptıkları şey de bunları saptamak galiba?

Thompson - Evet öyle. İlk önce bir sözcükte bulunan ve adlarına "kurucu" denilen parçaları bir kenara ayırıp saptamak. Ondan sonra da bu kurucu parçaların birer birer veya toplu halde birleşerek dil yapısını nasıl oluşturduklarını belirtmek. Türkçe "gör-üş-tür-ül-e-bil-iyor" sözcüğünde çeşitli birimcikler var gibidir. Sondaki "-iyor" parçası alınınca geriye gene bir şeyler kalır. Ondan sonra "-bil" parçası da alınabilir ve böylece sürüp gider. Sanki bir soğanın kabukları soyuluyormuş gibi her seferinde yeni bir kat ortaya çıkar. Ama bunun tersi de yapılabilir, yani sözcük yerine kök ile başlanarak çeşitli ekler, ardına takılır.

Miller - Ama her sözcükte bütün katlar bu biçimde bulunmayabilir?

Thompson - Evet doğru. Eskimocadaki "ev" sözcüğü bu bakımdan yalın bir kök sayılır. Ama Türkçedeki "gör-" fiil kökü çok daha fazla karışımlara uygundur. Bazı ekler kullanılmasa bile bunların kullanılabilmesi eğer mümkünse bu noktayı gene de belirtmek gerekir. Eklerden hangileri, daha çok hangileri ile birlikte veya birbirlerinden sonra görünüyorsa bu noktayı da tanıtım sırasında bildirmeniz doğru olur. Bütün bunlar bitince dildeki bütün bu kurucu parçaların dağılımını, yani göründüğü yerleri saptamış oluruz. Ama bu dağılımı belirtirken dağınık kalmamaya çalışırız ve bunların oluşturmuş olduğu bir dil düzenini göz önüne sermeye savaşırız.

Taylor - Peki yazdığınız biçimlerin veya parçaların bir bir sözcük mü, yoksa sözcük karışımı mı olduğunu nasıl anlıyorsunuz? Bu kurucu parçacıklara gelince herhalde bunları ayırmak güç olmasa gerek. Anlamları da bir hayli açık-seçik gibi.

Thompson - Size vermiş olduğum örneklere dayanarak böyle konuşuyorsunuz. Oysa öyle durumlar oluyor ki bunları ayrıştırmak çok güçleşiyor. Göstermiş olduğum biçimlerin niçin birer sözcük halinde verildiklerine gelince bunun nedeni de, bu biçimlerden her birisinin tek bir birim olarak sesletilmesi. Türkçedeki "-üş" veya "-tür" ekleri bir başlarına söylendikleri zaman hiç bir anlama gelmezler. Dil yapısı bakımın-

dan bu gibi ekler İngilizcedeki üçüncü kişiyi gösteren "s" ekine benzerler; yani "runs" daki "-s" gibi.

Taylor - Nasıl oluyorlar da Eskimoca konuşanlar kendi sözcüklerindeki parçacıkların farkına varamıyorlar?

Thompson - Esasında bu durum bütün diller için geçerli. Türkçede de bir insan "delikanlılık" dediği zaman bu sözcüğün parçalarını her defasında düşünüyor mu ki? Oysa "deli-kan-lı-lık" diye dört tane parçacık var bu sözcüğün içinde. Aynı biçimde İngilizcede de "un-friend-li-ness" sözcüğü dört parçalı olduğu halde İngilizce konuşan kimse bunu bir sözcüklük bir birimmiş gibi söylüyor.

Taylor - Bir sözcüğü böylesine bir ayrıştırmada güçlük çekme bana kalırsa biraz da zeka eksikliğine bağlı. Ama siz gene arada böyle bir bağ olmadığını söyleyeceksiniz sanıyorum.

Thompson - İyi bildiniz. İngilizce konuşan birisi "receive" sözcüğündeki "-ceive" parçacığı ile "reception" sözcüğündeki "-cep-" parçacığını birbiri ile ilgili görmeyip ayrı sandığı için ayrıştırma yeteneği ve zeka bakımından niye aşağı sayılsın? Eskimolar da, dediğim gibi zeka bakımından bizden hiç aşağı değiller. Ayrıca başkalarından da geri sayılmazlar. En az başka topluluklardaki insanlar kadar ayrıştırma yetenekleri bulunmaktadır. Öyle olmasaydı bu insanlar çevrelerindeki güç doğa koşullarına uyabilirler miydi ve bu koşullar karşısında gerekli davranışları kazanabilirler miydi?

Taylor - Evet, belki de haklısınız. Geçen haftaki tartışmamıza sürüklenmek istemiyorum. Şimdi şu sözcüğün parçalanmasına dönelim. Bu parçacıkların nasıl ayrılacağı noktasında bir ölçü var mı elde? Yoksa yalnızca o dili konuşanın anlayışına mı dayanıyorsunuz?

Thompson - Elbette bazı nesnel ölçüler kullanmaya çalışıyoruz; yalnızca konuşucunun kişisel ve öznel duygularına bırakmıyoruz işi. Bu ölçülerden bir tanesi "vurgu" denilen nefes çarpması. Türkçede "İs-tanbul" derken ikinci hece kuvvetle söylenir; "An-ka-ra" derken de birincisi. İspanyolcada ise sözcüklerdeki son heceden bir önceki üzerinde vurgu bulunmaktadır. Böylelikle bu hecelerin art arda gelişlerine göre sözcüklerin uzunlukları ve birbirlerinden ayrılıkları kestirilir. Bohemya dilinde de aynı biçimde vurgudan yararlanılır, ama bu dilde hecenin yeri sözcük başıdır. Bundan başka ses melodisinin bittiği veya askıda kaldığı yerler vardır; bunlar da cümleciklerin ve çoğu halde de sözcüklerin sonlarını bildirdiği için yararlıdırlar. Sonra bir takım dillerde ancak bazı ses karışımları yapılabilir; uygun olmayan bir karışım ise iki ayrı sözcüğün uçlarının birleşmesi ile ortaya çıkmış demektir. Bir de Ural-Altay dille-

rindeki gibi "ünlü uyumu" vardır. Birdenbire bir uyumsuzluk çıkarsa sözcüğün bittiğinden kuşkulanılabilir. Bu ölçülerin ve işlemlerin ayrıntılarına burada girmek istemiyorum, çünkü çok karışık olacak.

Taylor - Eh, madem ki bu sorunu çözecek yolları siz dilbilimciler bulmuşsunuz, artık söylenecek şey yok bizim için. Şimdi sizden istediğimiz, Eskimocada bulunduğunu söylediğiniz karışık sözcüklerin çekimlerinden bize örnekler vermeniz. Lütfen yazar mısınız şunları?

Thompson - Elbette. Ama hepsini yazacak olsam çok uzun sürer. Onun için yalnızca kısa bir örnek vereceğim. Amaç sizi bu konuda biraz aydınlatmak, dilin yapısını biraz tanıtmak. Buyurun işte, yazıyorum:

nigizuna	«ben yiyorum»
niginazuna	«ben yedim»
nigizuguk	«biz ikimiz yiyoruz»
nigianikama	«ben yedikten sonra»
nigikayaktuna	«ben nerdeyse yiyordum»
nigipkaguminagikpin	«ben sana yedirebilirim»
niginaignianitçuna	«ben yemeyi kesmeyeceğim»
.....	.....

Miller - Eğer böyle sürdürürseniz saatler boyu aynı fiilin çekimini bitiremezsiniz herhalde.

Thompson - Yok canım, o kadar da değil artık. Ama ne var biliyor musunuz, gerçekten insan bir fiil hareketinin bütün yönlerini verecek olsa ve özne ile nesne arasındaki bağlantıları tam olarak bildirmeye kalksa gerçekten binlerce biçimden kurulu bir çekim dizini elde edebilir. Benim size verdiğim ise yalnızca bir başlangıçtı.

Taylor - Bana kalırsa bu gibi bir dilin yapısını incelemek için belli bir yol, bir yöntem gerekmektedir. Yoksa klasik dillerin inceleme biçimleri bu gibi bir dili tanıtmaya yetmez gibime geliyor. Hiç değilse çok zor olur diyebilirim.

Miller - Belli bir yol, belli bir yöntem kullanmak iyi bir tutum olur. Ama böylesine karışık bir dilin ayrıntılarını bulup çıkarmak benim gücümün ötesinde bir şey. Hadi diyelim ki elinizdeki sözcükleri alıp bunları kat kat ayıklıyorsunuz. Hani şu "ikili-parçacıklar" dediğiniz biçimde ikiye ayırıp, sonra her birini yeniden ikiye bölüyorsunuz. Ama iş bununla bitmiyor ki. Her şeyden önce eldeki malzemeyi oturup şöyle bir öbeklemek gerekiyor. Bir çeki düzen vermeden inceleme yapılamaz

herhalde, değil mi? Daha doğrusu inceleme sırasında bu ayrıntılar gözden kaçar.

Thompson - Sözünü ettiğiniz sorun gerçekten karşımıza çıkıyor. Onun için oldukça geniş bir not alma yolunu kullanıyoruz. Her birimi ayrı fişlere yazıp, uygun başlıklar altında topluyoruz.

Taylor - Ama malzemenin ne olduğunu bilmeden nasıl başlık koyabilirsiniz?

Thompson - Haklısınız. Ama şu var ki insan bir dili inceledikçe kendisini ortaya çıkan değişikliklere uyduruyor. Yeni yeni şeyler bulundukça biz de elimizdeki fiş topluluğunda gerekli düzenlemeleri yapıyoruz. Böylece yavaş yavaş eldeki fişler ile dilin gerçek yapısı arasında bir uygunluk sağlanmış oluyor. Şu Eskimoca biçimleri örnek gösterebiliriz. Bunlarda ilk görüşte çıkardığımız sözcük parçacıklarını ayrı ayrı fişlere yazıyoruz. Sonra "morfem" veya "birim-söz" denilen bu parçacıkların her birisinin yanma bunların nerelerde göründüğünü, başka hangi birim-sözlerden önce veya sonra geldiğini ve sözcük kökü ile ne gibi bir bağlantıda bulunduğunu işliyoruz. Bütün bunlar bitince ortaya bir iskelet çıkıyor kendiliğinden. Bakıyoruz ki bazı birim-sözlerin bulundukları yerler, bunların yandakiler ile olan bağlantıları ve bir de anlamları belirli bir düzen gösteriyor. İşte ondan sonra bu bilgilere dayanarak dilin yapısını anlatıp tanıtmaya girişiyoruz.

Taylor - Bu kadar geniş bir malzeme yığınını fişleyip öbeklemek insanın tek başına başarabileceği şey değil.

Thompson - Evet öyle. Bu gibi ayrıntılar yönünden ele alınacak olunursa hiç bir şey bir dil tanıtımı kadar geniş değil bence.

Taylor - Bilmiyorum sizden çok şey mi istiyorum? Çünkü kullandığımız işlemleri ayrıntılı olarak anlatmanızı istemek haksızlık olacak. Ama zarar yok, çünkü artık bu işlemler hakkında az da olsa bir düşüncem oldu. Şimdi sormak istediğim şey şu: acaba bir yerli dilinde söylenen tüm bir metini nasıl ayrıştırıyorsunuz? Hadi diyelim ki o dilin ses yapısı ile sözcük yapısı hakkında bir şeyler öğrendiniz: ama bir hikayede geçen koca bir cümleyi nasıl işleyeceksiniz?

Thompson - Yok canım, bu iş o kadar da zor değil. Siz sanıyorsunuz ki biz önce dilin ses yapısı ve sözcük yapısı yanlarını işliyoruz, sonra da cümle yapısı denen bölümüne geçiyoruz. Hayır, böyle bir şey yok. Aynı sürede hepsini birden ele alıyoruz. Hangisi daha öne geçerse öbür parçalara yardımcı oluyor. İsterseniz daha önce başladığımız Komançça cümleyi alalım. Hikayede geçen cümle şuydu: "surıkıse pıpuiha

kyahtoieti humatu uvih hi eyu". Sözcük parçalarına göre bu cümlenin çevirisi şu: "o onun-kendi-göz ile-onun-el-alır-dışarı ağaç-üzerinde-içinde-o-ıyor-at". Yani masaldaki bu cümlenin genel anlamı şu demek oluyor: "o kendi gözünü eli ile çıkarıp ağacın tepesine doğru fırlattı".

Miller - Aman ne kadar korkunç bir şey! İnsanın kendi kendine işkence etmesinin gereği var mı böyle? Peki bu cümle nerede geçiyor?

Thompson - Çok sevilen bir Komanç masalında. Burada söz konusu olanlar bir tilki ile bir çakal. Tilkinin bir becerisi var: gözünü çıkarıp bir söğüt ağacının tepesine fırlatıyor; ondan sonra da büyülü sözcükler mırıldanarak gözünün dönüp yerine girmesini sağlıyor. Esasında tilkinin yaptığı şey büyücülükten başka şey değil: amacı ise çakalın başını yemek. Daha doğrusu çakal kendi kendine zarar veriyor. Çünkü tilkinin büyü hakkında yaptığı bütün işlemleri olduğu gibi yerine getirmiyor, tilkinin sözlerine aldırmıyor, gözünü yitiriyor ve böylece sürüyor masal.

Miller - Ne tuhaf! Bütün masallarda, hikayelerde bulunan kötü adam demek burada da cezasını buluyor. Şimdi isterseniz metine geçelim. Önce bize anlatın bakalım. Böyle bir cümleyi veya deyimi nasıl ayrıştırıyorsunuz? Sonra da bize cümledeki çeşitli parçacıkların anlamını ve görevini açıklayın.

Thompson - Bu gibi bir metini ayrıştırırken üç yoldan ilerlemekteyiz. Birincisi, o dil hakkında daha önce bildiklerimiz. Kolayca anlaşılır ki bu gibi durumlarda adı geçen dil hakkında daha önceden de bir şeyler bilinmektedir. Mutlaka sıfırdan başlamak gerekmiyor. Onun için böyle bir metinde hiç değilse bazı parçacıkları tanımak mümkün oluyor. İkincisi, bildiğimiz parçacıkları ya aynı metinde veya benzer metinlerde de arayıp bulmak. Bunu da yapmak kolay olmuyor elbette. Çok iyi kurulmuş bir fişleme düzeni ile keskin bir gözlem gücü ve bir de kuvvetli bellek gerekmektedir. Üçüncüsü ise yerli bildirmenden, eldeki parçacıklara veya cümleciklere benzer biçimler söylemesini istemek, O zaman, bilinen parçacıkları tanıyıp saptamak daha bir kolaylaşıyor.

Taylor - Demin dikkat ettim. Sizin verniş olduğunuz biçimlerden iki tanesi birbirine epey benziyordu. Birisi uzun /ı/ ile "surîkıse", öbürü ise kısa bir /ı/ ile "surıkıse". Bunlardan birincisi (o) demek, ikincisi ise (onlar). Herhalde bu iki biçim arasında bir bağlantı var, değil mi?

Thompson - Evet var. Zaten bizim bulmak istediğimiz şey, sizin de anladığınız bu bağlantı türünden şeyler. Yani dildeki biçimlere ait olan ve adına "biçimsel" denilen bağlantılar. Bundan başka metinlere de bakacak olursak veya daha öncekileri hatırlarsak o zaman "surı" parçacığının da gene (o) anlamına geldiğini görürüz.

Taylor - O zaman "-kıse" parçacığı ne anlama geliyor? Madem ki "surı" ve "surıkıse" birbirleri ile eş-anlamlı şeyler, o halde "kıse" parçacığının gereği yok gibi.

Thompson - Bir dakka, bir dakka. İki şeyi birden sordunuz. Önce birincisine cevap vereyim. Şurasını açığa vurmam gerekiyor ki anlam bakımından aradaki ayrılık pek kesin değil, oldukça da kaypak. Üstelik bildirmen bu iki biçimin aynı anlama geldiğinde dayatınca işler karışıyor. Dahası var: yeteri kadar genişlikte metin incelenince görülüyor ki bu "kıse" biçimi birçok değişik türde sözcüklere ve deyimlere ekleniyor. Yani kendinden önce gelen sözcüğe katılıp da onu güçlendiren bir parça, yalnızca.

Miller - Peki niçin bunu kendi başına bir sözcük saymıyorsunuz?

Thompson - Bir kere bu parça kendi başına sesletilmiyor. Sonra hiç bir cümleciğin başında da görülmüyor. Zaten hiç bir Komançça sözcük, titreşimsiz bir ünlü ile başlamaz. Bu yüzden de bu parçacığı ses-örgüsü bakımdan bir önceki sözcüğün parçası saymak gerektir. Türkçede "peki" deyince sondaki "i" tek başına bir anlam taşımaz, ama "pek" ile kullanılmakla birlikte gene de ayrı bir şeydir. Bu Komançça sözcükte de böyle. Yani "kıse" parçacığı kendi başına bir yapıya sahip olduğu halde kendiliden önceki sözcüğe bir bakıma "yaslanarak" anlam kazanmaktadır.

Taylor - Evet, Grekçede "enklitik" denilen şeylere benziyor bu. Biliyorsunuz bu gibi parçacıkların sesletilme biçimi kendinden önce gelen sözcüklere bağlıydı Eski Grekçede.

Thompson - Evet, aynı buna benziyor Komanççadaki şey de.

Miller - O zaman "surı" kökü de kendiliğinden ortaya çıkıyor. İsterseniz bu noktayı yeteri kadar açıklanmış sayıp başka şeye geçelim, olur mu?

Thompson - Pek o kadar açıklanmış değil bu nokta. Çünkü cümlenin ve sözcüğün yapısı göründüğünden daha karmaşıkça. Ama insan biraz inceleyince ortadaki ayrılıkları görebiliyor. Eğer yerli bildirmen daha fazla sıkıştırılırsa veya eldeki metinler daha dikkatle incelenirse o zaman "surı" biçiminin iki anlama birden geldiği görülüyor: gözden ırak olan (o) ve bir de sıradan (o). Eğer üçüncü tekil şey veya kişi yakında ise ve gözle görülecek uzaklıktaysa o zaman "sıtı" biçimi kullanılıyor: daha da uzakta olunca "sorı" deniyor. Üçüncü tekil kişi zamirinin kökü esasında yalnızca "-tı" olarak kabul edilebilir. Yalnız bazı kereler "-tı" yerine "-rı" da kullanılıyor. Kullanılış yerleri ise şöyle: eğer /i/ sesi gibi

kapalı bir ön-ünlü varsa ondan sonra "sıtı" örneğindeki gibi "-tı" kökü geliyor. Başka ünlülerden sonra da "-tı" kökü görülüyor. Böylece eldeki "si-", "so-" ve "su-" parçacıkları başka karışımları da ortaya çıkarıyor. Bunlardan bir tanesi "sıkıse" yani (işte burada); öbürleri ise şunlar; "sokıse", yani (gözle görünecek biçimde, işte şurada); ve "sukıse" yani (gözle görülmeyecek biçimde, işte orada).

Miller - Herhalde buradaki "-kıse" daha önceki parçacığın ta kendisi, değil mi?

Thompson - Evet öyle, hakkınız var.

Taylor - Bu dildeki zamir düzeninde belirtilen incecik ayrımlara doğrusu hayran kaldım diyebilirim.

Thompson - Bunun gereği yok, sayın Taylor. Çünkü bu gibi ince ayrımlar her dilde var; yalnız hepsinin incelik gösterdiği yerler ayrı ayrı. Yerli dillerine gelince onlar da bu işte geri kalmıyorlar, hepsi o kadar. İsterseniz şimdi öbür sözcüğe geçelim. Şu "pıpuiha" biçimi, (kendi gözü) demek. Burada da bir incelik var gene. Çünkü baştaki "pı-" parçacığı, adı geçen gözün konuşan kimseye veya cümledeki özneye ait olduğunu belirtiyor. Eğer bu göz başkasının olsaydı o zaman "pı-" yerine "ma-" denecekti. Sondaki "-ha" ise bütün sözcüğün cümledeki fiilin nesnesi olduğunu gösteriyor.

Taylor - Benim şaştığım nokta, bu gibi dillerin nasıl olup da bu kadar çok anlamı bir tek sözcük içine sıkıştırabildikleri.

Thompson - O zaman bir sonraki sözcük sizi daha da çok şaşırtacak demektir. Baştaki "kyah-" parçacığı sözü edilen hareketin eller veya parmaklar ile yapıldığını göstermektedir. Eğer bu iş bir sopa ile yapılsaydı o zaman "wı-" kökü kullanılacaktı. Aynı biçimde, ayaklardan yararlanılsaydı o zaman da "tah-" kökü görülecekti. Esas fiil kökü ise, (çıkmak) anlamına gelen "toi"dir. Daha sonra gelen "-e" eki yapılan işin yeniden yeniye veya sık sık yapılan bir şey olduğunu göstermekledir. En sondaki "-tı" ise yapılan bu hareketin cümledeki esas hareket ile aynı zamanda ortaya çıktığını göstermektedir.

Taylor - Doğrusu iyice ilgi çekici bir şey bu.

Thompson - Pek de değil; çünkü buna benzer şeyler daha birçok dillerde bulunmakta.

Taylor - Peki, devam edin lütfen.

Thompson - Hay hay. Daha sonra gelen "humatu" sözcüğünde (ağaç) anlamına gelen bir isim kökü var: "hu-". Esas vurguyu taşıyan bu heceden sonra da iki tane zayıf vurgulu parçacık geliyor. Hızlı konuşul-

duğu zaman bu zayıf vurgular da ortadan kalkıyor. Birinci parçacık olan "-ma-" birçok çevrelerde (üzerinde) anlamına geldiği halde buradaki çevrede daha çok (yukarıya) gibi bir anlamı belirtiyor. İkinci parçacık "-tu" ise "içine, içinde" gibi çevrilebilir. Son sözcük olan "uvihhieyu" başta bulunan "u-" yani (göz) demek olan cümle nesnesinin yerine geçiyor. Bundan sonra "vihhi-" fiil kökü geliyor. Sonra gelen "-e" bu "atma" hareketinin yinelendiğini veya sık sık yapıldığını gösteriyor; tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu gibi. En sondaki "-yu" ise hareketin geçmiş zamanda ve sürekli olarak ortaya çıktığını gösteriyor.

Taylor - Demek oluyor ki işlediği malzeme bakımından tanıtımsal dilbilim bu karmaşık birlikleri alıp önce parçalarına ayırıyor, sonra da bu parçaların görevlerini tanımlayıp belirtiyor.

Thompson - Bir ölçüye kadar öyle ama bütünü ile değil. Bir kere bu gibi parçacıkların görevini tanıtırken bunları bir bir almamız yetmez, bütün bir dil yapısını da göz önünde tutmamız doğru olur. Sonra bir de cümle yapısı sorunu var ortada. Bu bölümde de cümle içindeki çeşitli parçalar inceleniyor. Yani, özne takımı, nesne takımı, yüklem takımı gibi parçaların birbirleri ile olan ilgileri ele alınıyor. Sonra isimleri ve fiilleri niteleyip bunların anlamlarını değiştiren sözcüklerin durumu saptanıyor. Daha sonra da cümle içindeki çeşitli takımların birbirleri ile ne gibi ses melodileri ile bağlandığına bakılıyor ve böylece gidiyor. Bu konular gerçekten çok karmaşık ve teknik şeyler. Şimdiki konuşma çerçevesi içerisinde anlatılacak türden değil. Onun için bu gibi dillerin sözdizimlerini yani cümle yapılarını inceleyen bazı gramerlere göz gezdirmeniz gerekiyor.

Taylor - Benim şimdi soracağım şeyin, yalnızca biçimlere bakan "biçimsel" yöntem ile doğrudan doğruya ilgisi yok. Ama gene de şunu öğrenmek istiyorum. Bana öyle geliyor ki demin söylediğiniz masal gibi şeyler ile bu insanların duygu dünyaları ve dünya-görüşleri arasında yakın bir bağlılık var. Acaba bu gibi masalları, hikayeleri ve destanları inceleyerek yerlilerin hayata bakış açılarını veya dünya-görüşlerini anlamak mümkün değil mi?

Thompson - Mümkün olsa gerek. Bu noktada çok haklısınız. Bazen bir masal bir kaç dakika içerisinde, bir topluluğun yapısı hakkında uzun bir topluınbilim eserinden daha çok şeyler anlatabilir. Sözgelimi Yukatanların sık sık anlattıkları bir masal vardır. Belki bu masal Avrupalılardan geçmiştir, orasını bilemem. Ama boyuna yinelendiğine göre herhalde bu masalda verilen ahlak dersini Maya Kızılderilileri kabul

etmiş olsalar gerek. İki kadın hakkındaki bu masalda Mayaların hayata karşı tutumları iyice belli olmaktadır.

Miller - Bu masalı şöyle bir özetleyebilir misiniz?

Thompson - Özür dilerim, masal hakkında fikir vermeden masalı tartışmaya başladım. Evet size konuyu şöyle özetleyebilirim:

«Bir varmış bir yokmuş, bir köyde iki genç kadın yaşarmış. Bunlardan birine «İyi Kadın» denirmiş. Çünkü bu kadının ahlakı çok iyiymiş, herkes kendisine saygı duyarmış. Ama bu kadın kimseyi sevmeden yaşamış. Hiçbir kimseye ne iyilik etmiş, ne de kötülük. Kadın ölünce ruhu cennete gidecek sanırmış herkes.

Öbür kadına ise «Çok Kötü Kadın» denirmiş. Çünkü bu kadın hiç de iyi bir hayat sürmezmiş. Ama ne var ki bu kadın insanları severmiş. Kimin başı darda kalsa yardımına koşarmış. Hayvan bile olsa derdine çare bulurmuş. Ama bu kötü kadın ölünce nedense vücudundan güzel kokular saçılmış. Cenazesi etrafına herkes dolmuş; hayatı boyunca iyilik yaptığı kimseler ölüsüne saygı göstermiş.

«İyi Kadın» da ölünce daha iyi bir tören yapılacak sanılırmış. Ama gel gör ki vücudundan pis bir koku yayılmaya başlamış. Öbür dünyaya gittiği zaman da şöyle bir yargı giymiş: Dünyanın sonuna kadar erkekleri kendisine çekecek, ama erkekler kendisine sarılmaya yanaşınca hemen dikenli bir kaynana diline dönüşerek onları aldatacak.»

Taylor - İngilteredeki Viktorya dönemi ahlak anlayışının bambaşka bir yorumlanışı bu.

Miller - Size öyle mi geliyor Taylor? Bana kalırsa bu masal Latin Amerika ahlak anlayışına daha uygun düşüyor.

Thompson - Gerçekten de öyle olsa gerek. Çünkü biliyorsunuz şöyle bir söz vardır bu halk masalları hakkında: "masallar, onları anlatan toplulukların ruhlarına ayna tutarlar". Herhalde pek yanlış olmasa gerek.

Taylor - Hatırlıyorum bu akşam ilk başlarda Bantu dillerinden de örnek vereceğinizi söylemiştiniz. Sonra cümle yapısına da pek dokunmadınız henüz. Acaba her ikisini birleştirebilir misiniz? Yani hem cümlede sözdizimini anlatıp hem de bir Afrika dilinden örnekler verebilir misiniz? Afrika'daki dillerde de Amerika kıtasındakilerde olduğu gibi bir karmaşıklık, bir ayrıntılı incelik var mı?

Thompson - Elbette ki var. Size bunları belirtmeyi çok isterim; ama bu dillerin cümle yapısına ait çok şey söylemek pek mümkün değil, çünkü gösterdikleri yapılar çok karmaşık. Üstelik Afrika dilleri diye bir

şeyden genel olarak söz açmak da pek doğru değil; çünkü Afrika'da diller arasında pek büyük ayrılıklar bulunmakta. Ama Amerika kıtasındaki kadar dil ailesi yok Afrika'da; onun için de çok büyük ayrılıklar görülmüyor. Dil bilginleri bu Afrika dillerini başlıca şu dört öbekte toplamış durumdalar: Buşman-Hotanto, Bantu, Sudan ve bir de Hamitik-Semitik dil aileleri. Bunlardan Bantu dilleri oldukça benzer bir öbek oluşturdukları halde Sudan dilleri birbirlerinden çok ayrıdır; onun için bunları tek bir aile içinde toplamak belki de doğru değildir. İsterseniz şimdi Bantu dillerinden tipik bir örneğe bakalım. Bu dillerden biri olan Kizinzaca bir cümleyi alıp ayrıştırmaya uğratabiliriz. Bu cümle "Tavşan ile Timsah" isimli bir masaldan alınmıştır.

Miller - Burada sözünüzü keseceğim. Acaba bu Afrika masalları ile Amerika'daki zencilerin anlattığı tavşan masalları arasında bir bağlantı var mı?

Thompson - Olduğu muhakkak. Hemen hemen bütün tavşan masalları Amerika'nın güney eyaletlerindeki zenciler tarafından söylenmektedir. Bunların hepsi de geriye doğru götürülürse Afrika'dan gelen zenci esirlere kadar dayanabilir.

Miller - İnanılacak şey değil. Zencilerin tavşan masalları gibi Amerikaya özgü sayılan şeylerin bile Afrika'dan gelmesi çok tuhaf.

Thompson - Bilmem ki? Belki de o kadar tuhaf sayılmamalı. Neyse şimdi Kizinzaca cümleye geçelim:

ninkuta ahamugongo gvange hazima

Bunun çevirisi şöyle:

«Seni. iyi bir yer olan sırtıma bindireceğim"

Taylor - Bakıyorum dört tane yalın sözcüğe gene bir sürü anlam yüklediniz.

Thompson - Belki de bu sözcükler göründükleri kadar yalın değillerdir, değil mi? Bu cümlenin yapısını veya söz-dizimini anlamak için ilk önce bu dört sözcükte geçen birim-sözlerden her birisinin görevini saptamamız gerekiyor. Ancak ondan sonra bu cümledeki parçacıkların birbirleri ile nasıl kaynaştıklarını anlayabiliriz. Birinci sözcükteki "ni-", yakın geleceği gösteren bir ön-ek dir; "-n-", fiil öznesine ait birinci tekil kişiyi gösterir; "-ku-", fiil nesnesinin ikinci tekil kişisini belirtir; "-ta" ise (koymak) fiilinin köküdür. İkinci sözcükte "a-" ön-eki bazı kereler "e" veya "o" olarak da görünür; bu değişme daha sonra gelen ünlünün özelliğine bağlıdır. Bu ön-ek daha sonra gelen sözcüğün bir "isim" söz-

cüğü olduğunu belirtir; "-ha-" parçacığı (-de), (-da) anlamına gelen yer halini bildirir; "-mu-" ise bir öbeğe ait ön-ek olup "-gongo" yani (siyah) ismi ile birlikte görünür. Bütün isimler öbeklere ayrılmıştır ve her birisi ile birlikte tekil veya çoğul bir öbek eki bulunur. Üçüncü sözcükte bulunan "gv-" parçacığı daha sonra gelen iyelik kökü "-ange" ile daha önce gelen "mugongo" ismi arasındaki uygunluğu sağlar. Burada bir noktaya dikkatinizi çekerim. Şu "gv-" parçacığı bütün olarak "hamugongo" ile değil de yalnızca "mugongo" parçacığı ile ilgiyi ve uygunluğu göstermektedir. Çünkü sondaki dördüncü sözcükte bulunan "ha-" ön-eki zaten bu "hamugongo" ile "-zima" arasındaki bağlantıyı belirtmeye yaramaktadır. Görülen "-zima" parçacığının anlamı ise (iyi) demek olup kendisi de bir sıfat köküdür.

Miller - Anladığıma göre "-ın" parçacığı, Türkçeye çevirideki "sırt-" ismini niteliyor; "iyi" de "yer" sözcüğünü. Acaba doğru mu anlamışım?

Thompson - Evet doğru anlamışsınız.

Miller - O zaman sizin daha önce sözünü etmiş olduğunuz "ikili-parçacıklar" denilen cümle parçaları, sözcük sınırları ile pek uygun düşmüyor demektir.

Thompson - Hayır düşmüyor.

Taylor - Böyle bir şey nasıl olabilir?

Thompson - Oluyor işte. İngilizcede yok mu acaba böyle bir şey? Sözgelimi "the king of England's hat" cümlesini alalım. Buradaki cümleyi şöyle yazarsak aynı anlama gelir, biliyorsunuz:

the hat of the king of England

Şimdi bu cümleyi her seferinde ikiye ayırmak üzere ikili-parçacıklarına bölelim:

the hat	of the king of England
the hat/	of the king of England
the/hat	of/the king of England
the hat	of the king/of England
the hat	of the/king of/England
the hat	of the king of England

Gördüğünüz gibi cümle önce iki parçaya ayrılmakta; sonra ortaya çıkan her bir parça yeniden ikiye bölünmekte ve bir bir sözcükler elde edilinceye kadar bu parçalama sürdürülmektedir. Ama birinci cümle biçiminde bu yapılamaz:

the hat
king of England's

Gördüğünüz gibi cümleyi ikiye ayırmak mümkün değil bu sefer. Ayrıca. iyelik gösteren "-s" son-eki de olağan durumda yalnızca England sözcüğüne ait olacağı halde burada "king of England" gibi bir deyime ait olmaktadır. Görüyorsunuz ki ikili-parçacıklara ayırmak her zaman kolay olmuyor: bazı kereler de "the hat" sözcüğünde olduğu gibi tam ortadan ayırmak gerekiyor.

Taylor - Ben bu cümleyi sizin yaptığınız gibi ayrıştırmayı hiç düşünmemiştim. Böyle yapınca cümlenin yapısı kolayca meydana çıkıyor. hayret doğrusu. Peki şimdi de şu Kizincaca deyime geçelim. Bu cümleyi hangi parçacıklara ayıracaksınız? Eğer göstermeniz gerekirse nasıl bir şey çizersiniz?

Thompson - Bu cümleyi şu biçimde parçalara ayırıp göstermek mümkün.

ni n ku ta a ha mu gongo gv ange ha zima

Bunlar ikişer ikişer birleştirilebilir. ilk önce şöyle;

ni n (kuta) a ha (mugongo) (gvange) (hazima)

Daha sonra öbürleri de eklenebilir.

ni	(nkuta)	a	ha	(mugongo gvange)	hazima
	(ninkuta)	a		(hamugongo gvange)	hazima
	ninkuta	a		(hamu gongogvange hazima)	
	ninkuta			(ahamugongo gvange hazima)	
	ninkuta			ahamugongo gvange hazima	

Taylor - Peki nasıl oluyor da "hazima" yani (iyi) sözcüğünün. (sırt) yerine (sırttaki yer) kümesini nitelediğini bilebiliyorsunuz? Belki de bu nokta o kadar açık olarak belirtilmiyor. Sizin ileri sürdüğünüz "biçimsel" ayrılıklar da belki o kadar doğru değil.

Thompson - Evet ama eğer verilmek istenen anlam "benim iyi sırtımdaki" olsaydı o zaman Kizinzaca deyim şöyle olurdu: "ahamugongo gvange muzima". Çünkü son sözcükte bulunan, "mu-" son-eki "iyi" sıfatının "mugongo" sözcüğünü nitelediğini göstermektedir. Vermiş olduğum ikinci deyimin ayrıştırması ise daha başkadır.

Taylor - Eğer dediğiniz gibi. sözcük-yapısı ile cümle-yapısı arasında bu kadar birbirine geçme veya taşma varsa o zaman kendi ayrıştırmanızda böyle bir ayrım yapmanın ne gibi bir yararı oluyor?

Thompson - Esasında birçok dillerde bu iki bölüm arasındaki ayrım çok önemli olmuyor; ama başkalarında böyle bir ayrım gerekli bulunabilir. Öbür başkalarında böyle bir ayrım yersiz bile. Bu durum şu bakımdan ilgi çekici. Bir dilin ayrıştırması yapılırken bu dildeki biçimlerin gireceği öbekleri daha önceden saptamamız doğru olmaz. Aynı biçimde, tanıtımsal dilbilimde incelenecek dillerin biçimsel düzeninin ne olacağı konusunda ilk baştan yargılara varılmaz. Yapılacak şey tanıtılacak dil hakkındaki malzemeyi toplamak ve gerçekleri ortaya sermektir. Ondan sonra da dilin kendi yapısı nasıl bir şey gösteriyorsa, onu belirtmektir. Tanıtımsal dilbilim de kendi adını işte bu, olduğu gibi anlatıp tanıtmaktan almıştır.

Taylor.- Bu akşamki tartışmamızda açıklığa kavuşturduğumuz noktalar için çok teşekkürler. Düşüncelerinize bütünü ile katılamayacağım, ama çalışmalarınızı da büyük bir ilgi ile izleyeceğim sayın dostum.

DİLDEKİ SES DEĞİŞMELERİ ÜZERİNE SINIFTA YAPILAN BİR DERS

John - Ders dışında okumamız için bize kitaplar salık vermiştiniz, profesör Thompson; ama bunlarda bazı sorunlar ile karşılaştık. Sınıfta bunları görmediğimiz için de şaşırdık.

Thompson - Neymiş bakalım bunlar? Elbette, derslere yardımcı malzemenin de görüşülmesi gerekir.

John - Bir kere şu, dillerin kökü ve kaynağı sorunu. Bu konuda birçok varsayımlar var. Bunlar hakkında siz ne düşünüyorsunuz?

Thompson - Doğrusu bunları değerlendirmek çok güç. Bu gibi varsayımlar dillerdeki sözcüklerin çok az bir parçasını açıklamaktadırlar; geri kalan tüm sözcükler için ise işe yaramaz durumdalar. Bunlara çeşitli isimler verilmiştir alay olsun diye. Sözgelimi bir tanesine "hav-hav teorisi" denmektedir. Buna göre sözcükler, insanların doğadaki sesleri yankılaması sonunda ortaya çıkmışlardır. Eğer köpeğe "hav-hav" denebiliyorsa bunun nedeni köpeğin çıkardığı sesin yankılanmasındandır. Belki her dilde bu gibi ***yankı-sözcükler*** bulunmaktadır, ama bunların dışındaki sözcükler ne olacak? Türkçede "şırıl şırıl", "üfleme" filan gibi sözcükler bu biçimde açıklanabilir, ama bütün sözcükler bunlarla bitmiyor ki. Bu "hav-hav" varsayımından başkaları da var; sözgelimi, "pof-pof teorisi" diye alay edilen bir başka görüşe göre insanlardaki ses organları kendiliklerinden bazı sesler çıkarmışlar, bunlar da dilin sözcükleri olmuş. Bundan başka "ıngh-ıngh teorisi" ise sözcüklerin çeşitli çığlıklardan ve haykırışlardan çıktığını ileri sürmektedir. Görüyorsunuz ya hepsinin açıkladıkları sözcük sayısı çok az ve çok sınırlı.

Bill - Peki bu varsayımlar dilin ortaya çıkışını açıklıyorlar mı?

Thompson - Dediğim gibi, bu varsayımlar bazı dillerdeki bazı sözcüklerin çıkışını açıklıyorlar, ama sözcük dağarcıklarının büyük bir parçası hiç dokunulmadan kalıyor.

Mary - Acaba dünyada bu gibi sözcükleri kullanan ilkel kavimler bugün de yaşamakta mı?

Thompson - Esasında böyle kavimler yok ki? Ayrıca, bu varsayımlar, dediğim gibi, sözcüklerden ancak ufak bir parçayı açıklamaktadırlar.

Dick - Peki Jespersen'in varsayımına veya kuramına ne dersiniz? Hani şu "tra-la-la teorisi" diye alaylı ismi ile tanınan açıklama.

Thompson - Doğrusunu söylemek gerekirse bu varsayım öbürlerinden biraz daha akla yatkın geliyor. Buna göre ilk insanlar yaşama sevinci içinde çocuklar gibi anlaşılmaz sesler ile haykırıp durmuşlardı. Ondan sonra da bu sesler daha bir saydamlaşarak dil seslerine dönüşmüşlerdi; sonra da bu gibi ses kümeleri çeşitli nesnelere ve hareketlere bağlanma yoluyla sözcükleri oluşturmuştu. İşin bütün zorluğu, bu biçimde ileri sürülen koşullara yaklaşan hiç bir ilkel topluluğun ortada bulunmamasıdır. Onun için böyle bir şey olmuş mudur, bilemiyoruz. Bana biraz fazla zorlanmış gibi geliyor böyle bir sonuca varma. Dediğim gibi bütün bu varsayımlar belli bir oranda doğru olabilir. Ama ne var ki, bunları kanıtlayacak hiç bir belge elde bulunmamaktadır.

Bill - Geçenlerde bir şey okudum. Adamın birisi bütün dünya dillerinin bir tek dilden çıktığını ileri sürüyordu. Bu dil de, Afrika'da güney Sahara bölgesinde konuşulan dillerden birisi imiş. Böyle bir şeyi insan neye dayanarak ileri sürebiliyor? Bu gibi düşünceler nasıl oluyor da ortaya çıkabiliyor?

Thompson - Bunların hepsinin nedeni dilbilim hakkında bir şey bilmemek. Okuduğum bir kitabı hatırlıyorum. Eserin yazarı burada Aztek dilinin bir Hint-Avrupa dili olduğunu söylüyordu. Yaptığı şey birçoklarının yaptığından ayrı değildi. Biliyorsunuz insan bir şeyi kanıtlamak istiyorsa çoğu kere yalnızca kendi düşüncesine uygun noktaları seçer, gerisine gözlerini kapar. Eh, böyle bir yol tuttuktan sonra her şeyin her şey olabileceğini kanıtlamak zor olmasa gerek; ama ne var ki böyle bir savda ileri sürülen kanıtlar su katılmamış düzmecelik örnekleridir.

Dick - Ben de geçenlerde bir yazı okudum; antropoloji dergilerinden birisindeydi. Bu makaleye göre Güney Amerika'daki Kızılderililer Afrika'dan gelmişler. Bu noktayı kanıtlamaya çalışan yazar, kanıt olarak da bir kaç yüz sözcük vermişti. Bu sözcükler çeşitli Afrika dillerinden toplanmıştı; gerçekten de birçok Kızılderili dillerindeki sözcüklere benziyorlardı.

Thompson - Evet, o makaleyi ben de hatırlıyorum. Yazarın ileri sürdüğü kanıtların aksak yanı şu. Bir kere şunu çok iyi bilmeliydi ki çeşitli dillerden bu biçimde sözcük almak yanlıştır. Eğer bir tek Afrika dili ile bir tek Kızılderili dilini karşılaştırıp sözcük benzerlikleri bulsaydı hadi

neyse. Tam tersine, çeşitli Afrika dillerinden sözcük almış bu yazar. Bu Afrika dillerinden birçoğu apayrı dil ailelerinden; yani bunlar daha kendi aralarında bile bir bağlılık göstermiyorlar. Bunları alıp bir de çeşitli Kızılderili dillerine bağlamak saçma. Aynı biçimde. birçok Kızılderili dillerinin arasında hiç bir aile ve akrabalık bağı yoktur. Bunlar kendi aralarında bile bir yakınlık göstermezken Afrika dillerine bunları bağlamak çok geniş ölçüde yanlış bir hareket. Makalenin yazarı üstelik bu dillerin tarihçeleri boyunca oluşan değişmeleri de göz önüne almamış. Diller boyuna değişirler. Onun için Afrika'daki diller oradan Amerika'ya geçse bile bu kadar uzun sürede epey bir değişiklik gösterirlerdi ve ilk başlardaki benzerlik nasıl olsa kalmazdı. Yazar bu noktaya da dikkat etmemiş. Adı geçen makalede zaten dillerin kaynağı bulunmaya çalışılmıyordu; yalnızca, Afrika ve Güney Amerika dilleri arasında bazı karşılaştırmalar yapılmakla yetiniliyordu, ama bu da iyice bilim-dışı yollardan gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Dilin kaynağı konusuna gelince insanları bunun kadar ilgilendiren başka bir şey az bulunur diyebilirim. Bu gibi çalışmalara teknik adı ile "glotogonik" incelemeler deniyor.

Bill - Acaba bu konuda, ilkel denilen yerli dillerinden yararlanmak mümkün değil mi? Böylelikle dillerin tarih-öncesi veya yazı-öncesi denilen evrelerine inilerek o zamanki dillerin özellikleri yeniden kurulabilir.

Thompson - Böyle bir şey mümkün değil. Çünkü en ilkel sayılan toplulukların dilleri bile iyiden iyiye karmaşık ve gelişmiş dil yapılan gösteriyorlar. Bu diller birçok noktalarda en az, bizim uygar dediğimiz diller kadar ilerlemiş durumdalar. Ayrıca, bu dillerin daha eski evrelerine ait örnekler bugün için elimizde yok.

John - Peki dünyada niçin o kadar çok sayıda dil ailesi var? Bazı kimseler, oldukça inandırıcı noktalara dayanarak bu dil ailelerinin bir tek yerden çıkmış olduğunu söylemektedirler. Bu ikisini nasıl bağdaştıracağız? Bizim ders kitaplarında söylendiğine göre Asya-Afrika-Avrupa yarı dünyasında on dört ile otuz arasında dil ailesi bulunuyormuş. Bizim Amerika yarı-dünyasında ise en az elli kadar var. Birbirleri ile bağlanamayan bu kadar çok dil ailesi nasıl olup da ortaya çıkabilmiş?

Thompson - Bak bu çok iyi bir soru işte. Şimdi duruma bir bakalım. Dil ailesi ile ne demek istiyoruz önce? Eğer dünyadaki dillerden birbirleri ile ilgisi olanlar bir araya toplanırsa bunların ortaya çıkardığı birliğe veya dil topluluğuna "dil ailesi" denmektedir. Dünyada bugün için yetmiş beş ile yüz arasında dil ailesi bulunmaktadır. Peki niçin daha az de-

ğil? Çünkü bu öbeklerdeki dilleri daha fazla birbirlerine bağlamak mümkün değil de ondan. Yani dil aileleri, bir yerde, birbirlerine daha fazla bağlanamayan dil öbekleri demek oluyor. Bunun nedeni de açık. Çünkü elimizde yazılı belgelere dayanılarak tanınan dil biçimleri tarih ve zaman içinde geriye doğru gittikçe azalıyor, bir yerden sonra da bitiyor. Eldeki biçimlerin nerelerden çıkmış olabileceği kestirilerek biraz daha geriye gidiliyor, ama bir noktadan sonra artık daha geriye geçilemiyor. İşte o zamana kadar birleştirilebilen diller bir aile içinde toplanmış sayılıyor; birleşmeyenler ise ayrı aile öbekleri içinde kalıyor. İsterseniz bir kaç örnek verelim. Amerikadaki Kızılderili dil ailelerinden bir tanesi de "Uto-Aztek" kümesidir. Bunun başlıca iki dalı bulunmaktadır: "Meksika" ve "Şoşon" dalları. Meksika dalma "Tarahumaraca" ve "Aztekçe" girmektedir; Şoşon dalına ise "Tübatulabal" ve "Payut" dilleri. Bu dallarda bulunan ikişer diller arasında sayılı da olsa bazı ortak sözcükler bulunmaktadır. Ama iki ayrı daldaki iki dil alınırsa, sözgelimi Aztekçe ile Payutça karşılaştırılırsa o zaman ortak sözcüklerin sayısı çok daha azalmaktadır; ama genç de bazı ses benzerlikleri, başabaşlıkları bulunmaktadır. Bu gibi sözcüklerin sayısı bir kaç yüzü ancak bulur. Ama Uto-Aztek ailesindeki bir dil ile bir başka dil ailesindeki dil arasında karşılaştırma yapılırsa o zaman aradaki ortak sözcüklerin sayısı ve ses benzerlikleri iyiden iyiye azalır. Böylelikle geriye gidildikten sonra bir noktada durulur. Bugün eldeki bilgilere göre Hititçe ile Hint-Avrupa dillerinin ilgili olduklarını biliyoruz; buna göre Hititçeyi, ya bu Hint-Avrupa dil ailesindeki dillerden biri saymak, ya da her ikisini birleştirerek bir üst-aile sayılabilecek Hitit-Hint-Avrupa öbeğini yeniden kurmak mümkündür. Ama Hititçe ile Hint-Avrupa dilleri arasında bile sayılı sözcüklerde bir benzerlik varken bu Hititçe-Hint-Avrupa dil ailesini başka bir dil ailesi ile birleştirmek, bağlamak iyiden iyiye karmaşık bir iş olsa gerek. Bilmem sorunu cevaplandırabildim mi?

John - Evet, evet, teşekkürler. Yalnız bir nokta var. Acaba niçin bu diller arasında yalnızca sözcük benzerliklerine bakmıyor da başabaş giden koşut giden ses yakınlıklarından söz ediyorsunuz?

Thompson - Çünkü iki dil arasında bir bağlantı kurarken yalnızca ortak sözcükleri almak yetmez de o yüzden. Romenceyi alalım. Bu dil bildiğiniz gibi yeni-Latin dillerindendir, yani kökü Latinceye dayanır; ama bugünkü sözlüğünde bulunan sözcüklerin büyük bir yüzdesi Islavcadır. Biliyorsunuz Romanya, Islavca konuşan topluluklar ile çevrilmiş durumdadır; böyle olunca Romencede birçok Islavca ve yabancı dillerden sözcük bulunması olağan sayılmalıdır. Eğer yalnızca sözcük

uygunluklarına ve koşutluklarına bakacak olursak o zaman Romenceyi bir Islav dili olarak öbeklemek gerekir. Ama daha birçok sözcükler henüz Islavlaşmamıştır ve doğrudan doğruya Latinceye bağlanacak durumdadır. Bu Latince biçimler, tarih bakımından Islavca sözcüklerden daha öncedir ve bunu kanıtlamak mümkündür. Üstelik bu sözcükler, gramer bakımından daha önemli olanlarıdır. İşte bu yüzden iki dil arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılmasında benzerlik sayısına ve çokluğuna değil benzerlik türüne bakılmalıdır.

Mary - Okumanız istenen kitaplardan birinde gördüm, Sanskritçe gerçekten çok önemli bir dil sayılıyor; bütün Hint-Avrupa dillerinin kaynağı imiş, doğru mu bu acaba?

Thompson - Bu kanı, daha doğrusu sanı, bir zamanlar çok yaygındı gerçekten. Hint-Avrupa dillerini anlamak için mutlaka Sanskritçe çalışmak gerekiyordu o sıralarda. Bu iş doğrusu biraz fazlaca moda idi; çünkü Sanskritçe bu dillerden ancak bir tanesi. İsterseniz bu Hint-Avrupa dil ailesindeki dillere bir bir bakalım. Ortada belli başlı sekiz dal var. (l) Hint-İranca; bunun içerisine ise şunlar giriyor: (a) Sanskritçe ile bu dilin Kuzey ve Batı Hindistan'da bugün bile konuşulan çeşitleri; (b) Farsça ile ilgili öbür İranca diller. (2) Ermenice, (3) Arnavutça, (4) Grekçe, (5) Yeni-Latin dilleri; yani Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Romence; bunların hepsi eski Latinceden çıkmadır. (6) Keltçe; bunun içinde de bugünkü Bretonca ile Velşçe ve İrlandaca vardır. (7) Germence; bunun içine de şunlar giriyor; İskandinav dilleri, Almanca, Felemenkçe ve İngilizce. (8) Baltık-Islavca; bu dalda da şunlar bulunmaktadır: Baltık dilleri, Litvanyaca ile Lettonyaca ve bir de Islav dilleri; bunlar da üçe ayrılıyor: Batı Islavca yani Polonyaca veya Lehçe, Çekçe ve Slovakça; Doğu Islavca yani Rusça; Güney Islavca yani Sırp-Hırvatça, Slovence ve Bulgarca. Daha önce sözünü ettiğimiz Hititçeyi de ayrı bir dokuzuncu dal sayabiliriz. Bir de onuncu olarak sayılacak olan Toharca bulunmaktadır. Bu dil Orta Asya'da konuşulmaktaydı; Nasturî Hristiyanları tarafından bırakılan elyazmaları aracılığı ile bugüne kadar gelebilmiştir.

Mary - Evet ama, Sanskritçe üzerinde niçin bu kadar önemle durulduğunu daha söylemediniz.

Thompson - Sanskritçenin önemi şu. Bu dilde yazılmış olan metinler oldukça geriye gidebiliyor. Sanskritçe bu bakımdan dilbilim çalışmalarında önemli bir öğe olarak beliriyor, özellikle Hint-Avrupa dilleri alanında. Sanskritçe Kuzey Hindistan bölgesinde Milattan önce dördüncü yüzyılda iyice yaygın ölçüde konuşulmaktaydı ve bu dili kullananlar,

toplumun en üst katlarında bulunanlardı. Sanskritçe ile yazılmış metinler ile Veda duaları çok daha eskiye, yani Milattan önce 1200 yıllarına kadar gitmektedir. Hint-Avrupa dillerinden birisi hakkında bu gibi tarihsel bilgiler elde bulununca bu dil de ister istemez büyük bir önem kazanmış oluyor. Ama bu demek, hiç bir biçimde, bütün ilgili diller Sanskritçeden çıkmış demek değildir. Hint-Avrupa dil ailesindeki on kadar dalda bulunan diller kardeş veya kuzen diller sayılabilir, yani birbirlerinden çıkmamışlar, fakat hepsi birden daha eski bir kökten gelmişlerdir.

Robert - Dillerin tarih-öncesi evresi hakkında bir şeyleri yeniden kuracak olsak ne gibi şeyler elde ederiz acaba? Bu arada Louis Gray'in "Fundamentals of Language" adlı eserinin 177'ci sayfasını hatırlıyorum. Burada Gray diyor ki, sözcük öbeklerinden en ilkeli kişi zamirleridir. Acaba profesör Gray bu konuda hangi kanıtlara yaslanıyor?

Thompson - Doğrusunu söylemek gerekirse bu konuda hiç bir kanıt yok, Bu türden bir savı ne kanıtlayabiliriz, ne de yanıtlayabiliriz.

Robert - Peki niçin bu gibi şeyler ileri sürülüyor o halde?

Thompson - Doğrusu ben de anlamıyorum. Ama şu var ki, bir insan dilbilimci bile olsa, dil hakkında eğer işin felsefe yanına kaçacak olursa nerede duracağını bilemiyor, tarihsel gerçeklerden iyice uzaklaşıyor. Demin söylediğin gibi hiç bir temele dayanmayan sözler ileri sürmek kırmızı ışık yanmış gibi bizi irkiltmeli: yani gereksiz biçimde ileri atılmalara karşı bizi uyarmalı. Böylelikle elde hiç bir kanıt olmadığı halde gene de eski ve geçmiş evrelerin yeniden-kurulmasına girişme eyleminden kaçınırız belki.

Dick - Buna rağmen bazı yeniden-kurmalara girişmek mümkün bence. Eğer bir dil ailesindeki dillerin hepsinde "ok" ve "yay" sözcükleri ortak bulunuyorsa o zaman bu dilleri konuşan insanların ne gibi bir yaşama düzeninde bulunduklarını kestirmek mümkün değil mi? Herhalde bu dilleri şimdi kullananların ataları bir zamanlar ortak bir dil kullanıyorlardı ve yaşayışlarında ok ve yay gibi araçlardan yararlanıyorlardı, gibi bir şey söylenebilir.

Thompson - Bu dediğin genellikle doğru ama bir de kural-dışı durumlar var. Sözgelimi "kenevir" sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı "hemp" olup Eski İngilizcede /henep/'ti; Grekçede ise /kannabis/ biçimi ile geçiyordu. İşte bu sözcük Hint-Avrupa dillerinin ikisinde de ortak. Ama ne var ki, bu sözcük Hint-Avrupalılar birbirlerinden ayrıldıktan sonra bu dillere birer birer geçmiş. Onun için buna dayanarak eski kök Hint-Avrupalıların kenevir kullandıklarına karar veremeyiz. Ama dedi-

ğim gibi bu yalnızca kural-dışı ve aykırı bir hal; çoğunlukla senin söylediğin şey doğru. İlk Hint-Avrupa toplumu hakkında ancak ortak sözcüklerden yola çıkarak bazı sonuçlara varabiliyoruz. Sözgelimi "inek" karşılığındaki sözcükler benzerlik gösteriyorlar; bundan da ineğin ilk Hint-Avrupa toplumunda bulunduğu kanısına varıyoruz. Bunun gibi, "tekerlek" anlamına gelen sözcük de böyle. Buna karşılık, "kar" anlamını karşılayan sözcükler de o kadar yaygın ki Hint-Avrupalıların anayurdu olarak Hindistan'ı düşünmek bile saçma olur. Bu konuda yazılmış birçok kitaplar var, onlara bakabilirsiniz. Schrader, Meillet, Hirt, Feist, Delbruch gibi yazarlar bu noktayı işlemişlerdir. Dillerdeki sözcüklere dayanarak bazı sonuçlara varmak oldukça ilgi çekici bir konu. Yerli dilleri hakkında da uygulanabiliyor bu şey. Sözgelimi Çipevyan Kızılderili dilinde "köpek" ile "at" aynı sözcük ile karşılanmaktadır. İnsan bunu görüncc önce şaşırıyor, ama durum şöyle. Bu Kızılderililer ilk başlarda yüklerini çekmek veya taşımak için köpekleri kullanıyorlardı; sonraları atlar da bu bölgeye girince ve aynı işi yapınca onlar da aynı isimle anılmaya başladılar. Türkçede de öyle değil mi? "Araba" deyince ayrıca "otomobil" anlaşılmıyor mu? Aynı biçimde Kiova Kızılderililerinde "yer" ve "döşeme" kavramları aynı sözcük ile anlatılıyor; çünkü çadır kullandıkları zaman döşemeler topraknış. Bolivya'daki Keçua Kızılderilileri "güneşi bağlamak" dedikleri zaman "sene" veya "yıl" demek istemektedirler. Bu yerliler sayı sayarken ipe düğüm attıkları için yılların sayısına da aynı sözü uygulamışlar. Sözcüklerin kullanılış biçimlerinde bu gibi gizli tarihsel gerçekler yatmaktadır. Birçok Portekizce sözcük Batı Afrika dillerine geçmiş durumdadır; bundan anlaşıldığına göre Portekizli tüccarlar bu bölgede geniş ticaret hareketlerine girişmişlerdi. Dillerin gelişme sürelerinde bulunabilecek bu gibi ilgi çekici noktalar başlı başına bir araştırma ve inceleme konusu olabilir gerçekten.

Mary - Dillerde başlıca ne gibi tarihsel değişmeler gözlenebilmektedir?

Thompson - Kısacası her türlü değişme diyebilirim. Dilin her parçası değişmeye ve değişikliğe yatkındır. Yalnız ne var ki bazı noktalar öbürlerinden daha fazla değiştiği gibi, bazı diller öbürlerinden daha başka çeşit değişmeler gösterirler. Eski Grek filozoflarından Heraklitus "her şey değişme ve akış halindedir" dememiş miydi? Bu söz, dil hakkında büyük bir gerçeği ortaya koyuyor; o da dile ait her şeyin, sürekli olarak bir değişme halinde bulunduğudur. Şimdi de senin soruna geçelim Mary. Dillerdeki değişmeler başlıca üç çeşit olmaktadır: seslerde,

gramerde ve sözlükte ortaya çıkan değişmeler. Bunlardan gramerdeki ve sözlükteki değişmeler bir öbekte toplanabilir, çünkü bu değişmeler ile birlikte anlam değişmeleri de başabaş gider; oysa seslerin değişmesinde bir anlam ayrılığı çoğu kere belirmez.

John - O zaman Eski İngilizcedeki /ha:m/ biçimindeki değişmeyi anlamı ilgilendirmeyen bir değişme sayabiliriz, değil mi? Burada /:/ göstergesi ile uzun olduğu belirtilen /a:/ sesi bugünkü İngilizcede /ou/ olmuş; yani 'home' yazılan biçim bugün /houm/ diye okunuyor.

Thompson - Bir bakıma anlam ayrılığı yok, çünkü /a:/- /ou/ değişmesi ile (ev) anlamı aynı kalmış. Ama "hamlet" yani (köy) sözcüğünde bulunan kısa /a/ sesi bu kere /e/'ye dönüşmüş; ayrıca ortada bir anlam başkalığı da bulunmakta. İlk baştan "ham" yani (ev)'in küçüğü, (evcik) anlamına iken şimdi (köycük) demek.

Dick - Dilin gramer yapısındaki değişiklikler ne gibi şeyler?

Thompson - Bunlardan bir tanesi söz-diziminde ortaya çıkmış, sözgelimi. Biliyorsunuz Eski İngilizcede sözcüklerin sırası ne olursa olsun cümlenin anlamı pek değişmiyordu. Ama bugünkü İngilizcede böyle değil artık, sözcüklerin cümle içinde sırası değişince anlam da değişiyor; onun için sözcüklerin sırası veya söz-dizimi bir bakıma katılaşmış denebilir. Başka bir çeşit değişme de bazı son-eklerin sık sık kullanılmasında görülmektedir. Yabancı dillerden alınan "lotto", "tango" gibi sözcüklerin sonundaki "-o" eki alınıp İngilizcede de üretken hale geçirilmiş, yani bu ek ile birçok İngilizce sözcükler türetilmeye başlanmış; örnekse, "keeno", "skreeno", "bingo" gibi şeyler.

Bill - Bu gibi değişmeler daha çok ve daha hızlı biçimde hangi dillerde ortaya çıkıyor. Yazılı dillerde mi yoksa yazısız dillerde mi?

Thompson - Doğrusu bunu kesinlikle söylemek mümkün değil; nedeni de elimizde yeterli bilgi bulunmayışı. Ama bazı durumlara bakarak yazılı dillerin daha çabuk değiştiğini söyleyebiliriz. İsterseniz Maya dilini ele alalım. On altıncı yüzyıl ortalarında Amerika'da bulunan İspanyol papazları bu dile ait elyazmaları bırakmışlardır; bunlarda Maya diline ait bazı sözcükler ve deyimler ile, bu dil hakkında yardımcı bilgiler bulunmaktadır. Şimdi elimizde bugünkü Maya diline ait bilgiler de bulunduğu için arada bir karşılaştırma yapabiliyoruz. Gerçekten bu son dört yüzyıl içinde Maya dilinde çok az değişme görülüyor; oysa aynı süre içerisinde İngilizcede çok büyük değişmeler ortaya çıkmış. Buna karşılık İspanyolcada aynı sürede görülen değişiklikler İngilizcedeki kadar çok değil ama Mayacadakinden de fazla.

Bill - Oysa insana başka türlü geliyor; yani bir dil yazılı olunca daha bir düzene girmesi, değişmemesi gerekirmiş gibi.

Thompson - Bu söylediğin belli bir oranda doğru. Ama bir de şu var, unutma. Bir dil ne kadar çok kullanılırsa, bu dil ile ne kadar çok bildirişmede bulunulursa, o dil o kadar çok değişiyor. Bir dil yazılı olunca, daha da çok kullanılıyor demektir. Bu bakımdan yazı, dili dengede tutma bakımından yararlı ise de, dil çok kullanıldığı zamanlarda yazının bu etkisi siliniyor.

Mary - Bir dilde sesler değişirken birdenbire bir atlama mı oluyor? Yoksa yavaş yavaş değiştiği için insan bunların farkına varamıyor mu?

Thompson - İstersen şöyle söyleyelim. Ses değişmeleri başlıca iki türlü oluyor. Birincisinde, sesletmedeki değişiklik, ayrılık pek belli olmaksızın ilerleniyor. İkincisinde ise iki ayrı sesletme biçimi birlikte kullanılıyor; böylece de aradaki ayrılık iyice beliriyor. Şimdi birincisini görelim istersen. İngilizcede /nayt/ olarak sesletilen "night" sözcüğü bin yıl kadar önce /niht/ olarak okunuyordu. Yani bu sözcükte /n/'den sonra kısa bir /i/ vardı; ondan sonra da sert bir /h/ sesi, yani art-damaksıl bir titreşimsiz sürtünücü ses geliyordu.

Mary - Bugünkü İngilizce yazımda bulunan "gh" harfleri nereden çıkmış?

Thompson - Bu "gh" ye "çift-harf" deniyordu. Normanların İngiltere'yi ele geçirişlerinden sonra gelen Fransızlar bunu kullanmışlar. Türkçede bazı lehçelerde kullanılan "yoh" sözcüğündeki gibi sert bir /h/ sesini belirtmek için ortaya atılmış. Almancada bu ses "ch" ile gösteriliyor biliyorsunuz; örnekse, "Tochter", "durch" ve "Nachbar". İngilizcedeki karşılıkları ise Fransız yazıcılarının etkisi ile şöyle gösterilmiş: "daughter", "through" ve "neighbour". Şimdi bu /niht/ sesletmesine bakalım. İlk önce şu sert /h/ sesi yavaş yavaş zayıflamış ve sonunda kaybolmuş bir kaç yüzyıl sonra; yitip giden bu ses bir yandan da kendinden önce gelen /i/ sesini uzatmaya yaramış. Yani bir süre sonra /niht/ sesletmesi yerine uzun ünlülü bir /ni:t/ sesletmesi ortaya çıkmış. Daha sonraki yüzyıllarda bu /i:/ sesi de değişmeye uğramış ve /iy/, /ey/ evrelerinden geçerek /ay/ olmuş; böylelikle bugünkü İngilizcedeki /nayt/ aşamasına erişilmiş. Aynı değişme "wine", "fine", "write" gibi sözcüklerde de belirmiş ve bütün /i:/ sesleri /ay/ biçimine veya teknik adı ile "çift-ünlü"ye dönüşmüş. Bilmem anlaşıldı mı? Bu değişme yedi sekiz yüz yıl boyunca sürdüğünden yavaş yavaş oluşagelmiş ve kimse bunun farkına iyice varamamış.

John - Herhalde bütün İngilizce konuşanlar bu değişmelere aynı anda geçmemişlerdir, değil mi?

Thompson - Hayır. Her değişme başlangıcında mutlaka bir merkez bulunuyordu; sonradan bu merkezden çevreye dalgalar halinde yayılmalar olmuştur, diyebiliriz. Şu /niht/ sözcüğünü, daha doğrusu sesletmesini ele alalım. İlk önce /h/ sesi biraz zayıflamış. Şimdi bunu yapanlar eğer toplumun önde gelen kişileri ise o zaman bu değişiklik başkaları tarafından da benimsenecektir; ama ne var ki bu iş çok yavaş olacaktır. İnsan kimlerle yakınlık kurarsa onlar gibi konuşmaya başlar, ister istemez. Çevresindekilerin sesletmesini taklit ederken de bunun pek farkına varmaz. Belki de bu yüzden bir insanın sesletmesine bakarak ne gibi insanlar ile oturup kalktığını anlayabiliriz. Dediğim gibi, eğer yeni bir çeşit sesletmeyi kullananlar toplumda değer verilen kişiler ise o zaman bu yeni sesletme biçiminin yayılması daha çabuk ve kolay olur. Biliyorsunuz insanlar her zaman toplum içinde değer görmek isterler. Eğer bir sesletme biçimi çok değerli kişilerce kullanılıyorsa o zaman birçokları da aynı sesletmeyi belki de farkında olmadan kapacaklardır. Bir de, merkez sayılan bu gibi kişilerin toplumdaki öbür insanlar ile bağlantısı var. Bu gibilerin, çok sayıda insanlar ile yakın bulunmaları ve bu insanlar ile sürekli bildirişme durumunda bulunmaları gerekir; tersi olursa, bütün yenilikler dar bir çerçeve içinde kalır.

John - Nasıl oluyor da bu gibi değişmeler bütün bir topluma yayılmadan kalabiliyor?

Thompson - Çünkü bir toplumda çeşitli engeller, çeşitli toplulukları veya toplucukları birbirlerinden ayırmakta. Nitekim siyasal, ekonomik ve toplumsal sınırlar bildirişmenin gelip dayandığı çizgiler oluyor. Dilde de buna benzer sınırlar ve çizgiler var. "Dil çizgisi" denilen bu şeyler belli bir sesletme özelliğini bir başkasından ayırmaktadır.

John - Bazı özelliklerin yayılma alanı başkalarınkinden ayrı olmuyor mu?

Thompson - Oluyor elbet. Bir lehçe atlasını alalım. Bu atlasta çeşitli haritalar bulunmaktadır. Bunların tonu birden alınırsa bir dildeki çeşitli özelliklerin nasıl yayıldığı görülür. Bu gibi dil haritalarına bakılınca birbirine çakışık giden iki tane dil-çizgisi bulmak zordur. Ama aşağı yukarı birbirlerine uygunluk gösteren birçok çizgiler vardır; eğer bu çizgiler harita üzerinde geniş ölçüde başabaş veya koşut giderlerse demek oluyor ki bu çizgilerin iki yanında bulunan dil özellikleri ayrıdır. Bu çizgilerden oluşan şeye ise "dil-çizgisi demeti" denmektedir. Eğer harita üze-

rinde bu gibi çizgi demetleri bulunursa bunlar o ülkedeki veya bölgedeki lehçe ve şive ayrılıklarını gösteriyor diye yorumlanabilirler.

Mary - Bir başka ses değişmesinden daha söz etmiştiniz. O ne acaba?

Thompson - Hatırlattığın için teşekkürler, Mary. Neredeyse unutup geçecektik; konuya öyle dalmışız ki. Şimdi gene şu "night" örneğine dönelim. Diyelim ki ortada dört tane A, B, C ve D bölgeleri var: şu /niht/ sesletmesi de önce /ni:t/'e dönüşerek A'dan B'ye ve oradan da C'ye geçmiş bulunsun, ama orda tıkanıp kalsın, yani D'ye geçmesin. O zaman ne çıkacak ortaya? A, B, C bölgeleri /ni:t/ dedikleri halde D bölgesi /niht/ demekte sürüp gidecek, değil mi? Şimdi varsayalım ki A, B, C bölgesindeki insanlar siyaset ve ekonomi bakımından üstün durumdalar ve D bölgesindekileri etkiliyorlar. O zaman ne olacak? D bölgesindeki insanlar da sesletmelerini yavaş yavaş /ni:t/'e mi çevirmeye çalışacaklar? Elbette hayır. Yalnızca öbürlerinin /ni:t/ sesletmesini olduğu gibi alacaklar ve kendi /niht/ sesletmelerinin yanında kullanacaklardır. Böylelikle iki türlü sesletme arasında bir gidip gelme, bir oynaklık ortaya çıkacaktır. Bazı durumlarda birisi, bazılarında da öbürü kullanılacaktır. Ama yavaş yavaş o eski /niht/ sesletmesinin ortadan kalkması da mümkündür. Bu gibi ikili sesletmeleri hepimiz yapıyoruz. Nitekim, birçokları gündelik konuşmada /gaasray/ dedikleri halde dikkatli konuşurlarken /galatasaray/ diyorlar; çünkü her ikisinin söylendiği koşullar ayrı ayrı da ondan. Birincisi olan /gaasray/ sesletmesini çocukluğunda öğrenen birisi daha sonraları tam sesletmeyi de öğrendiği halde ikisini birlikte yürütmektedir. Görülüyor ki dildeki değişmelerin etkisi bir toplumun katları ve bölgeleri içerisinden geçip giderek dalga dalga yayılıyor. Ama bu değişme yavaş yavaş olmuş veya birdenbire ortaya çıkmış, pek fark etmiyor.

Bill - Belli bir durumda ortaya çıkabilecek değişmelerin ne kadar büyük ve yaygın olacağı hiç kestirilemez mi?

Thompson - Ne yazık ki hayır. Belki dilbilim alanında daha çok ve daha kesin bilgilerimiz olsaydı bunu yapabilirdik. Ama bunlar da çok genel varsayımlardan ileri geçemezdi. İngilizce ile Grekçeyi ele alın. İngilizce bin yıl içerisinde öylesine değişmiş durumda ki kral Alfred'in dokuzuncu yüzyıldaki Eski İngilizcesini okuduğumuz zaman sanki yabancı bir dili söküyormuşuz gibi geliyor insana. Öbür yandan Grekçeye bakalım. Evet bazı ünlüler filan değişmiş ama, eski Grekçe ile bugünkü Grekçe o kadar birbirine yakın görünüyorlar ki eğer insan bugünkü Modern Grekçeyi biliyorsa az bir çaba ile İncil'i Grekçe aslından okuyabilir. Oysa arada iki bin yıla yakın bir süre geçmiş. Gördüğünüz gibi, İngi-

lizce bin yılda Grekçenin iki bin yılda değiştiğinden daha fazla başkalaşmış.

Mary - Ailedeki büyükler ile konuşacak olursak bize kendi dilleri ile bizimki arasında bulunan ayrılıkları gösterebilirler. Bu gibi noktalardan yararlanmak yoluyla ne gibi değişmeler ortaya çıktığını anlayamaz mıyız?

Thompson - Dediğin doğru ama, bu işte de birçok pürüzlü noktalar var ortada. Bir kere yaşlılar dilde değişiklik deyince sesletmeden çok sözcüklere bakarlar. Sözcüklerin değiştiğini ise zaten eldeki yazılı malzemeye bakarak anlayabiliriz. İkincisi, daha eski kuşakta bulunan yaşlılar kendi dillerinde oluşmakta bulunan bütün değişmeleri hatırlamazlar; yalnızca bir parçasının farkındadırlar. Üçüncü pürüzlü nokta ise en önemlisi. İnsanlar kendi dillerinde ortaya çıkan değişmelerin bilincine pek varmazlar; yani anadillerini ilk öğrendikleri zamandan beri dillerinde beliren değişmeleri pek fark etmezler. Değil öyle ayrı ayrı kuşaklar arasında, bir tek kuşak içinde bile değişmeler olmasından öteye, bir tek insanın hayatı içinde bile değişmeler belirebilir. Bir insanın gençken kullandığı dil ile yaşlılığında kullandığı dil aynı değildir. Onun için bütün bu noktaları da göz önünde tutmak gerekir. Yapılacak şeylerden birisi şu olabilir: birbiri ardına gelen kuşaklar boyunca ve belli aralıklarla dilin kullanılışını saptamak. Eğer birçok kimselerin sesletmesi ve genel olarak dili, geniş çapta kayda geçirilir de saklanırsa o zaman bunların karşılaştırılması ile dildeki değişme hızını kestirmek mümkün olur.

Dick - Yabancı bir dili kendi dili gibi kabul eden bir toplumda durum nasıl oluyor? Acaba o zaman da bu yabancı dil, tek bir dil içindeki sözcüklerin veya biçimlerin yayıldığı gibi mi yayılıyor?

Thompson - Senin sorun esasında dilden çok antropolojiyi ve tarihi ilgilendiriyor, ama dil ile de bir bağlantısı var elbet. İstersen bu iş için Latinceyi ele alalım. Romalılar her gittikleri yerde Latinceyi kabul ettirdiler ama Doğu'ya gelince bunda başarı kazanamadılar, çünkü bu yörelerde Grekçe geçerli dildi. "Koyne" denilen bu ortak Grekçe, kültür ve ekonomi bakımından Latinceden daha büyük bir önem kazanmıştı, Doğu bölgesinde. O kadar ki birçok Romalı hükümdarlar ve yöneticiler bile Doğu bölgesinde Grekçeyi benimseyip devlet yazışmalarında kullanıyorlardı. Macarlar ile Bulgarların durumu da çok ilgi çekici. Bildiğiniz gibi, Bulgarlar ve "Hungar" denilen Macarlar, esasında Orta Asya'dan gelmeydiler. Macarlar Avrupa'ya sarkınca egemenlikleri altına aldıkları birçok kavimleri Macarca konuşmaya zorladılar. Buna karşılık Bulgarlar da Bulgaristan denilen bölgeyi ele geçirdikleri halde daha

sonraları, kendi yönetimleri altında bulunan Islavların dilini benimsediler. Gördüğünüz gibi "kültür savaşı" denilen şey oldukça karmaşık bir konu. Onun için, bu noktada bazı genellemelerden öteye giderek kesin şeyler ileri sürmemeli.

Dick - Acaba yerli dillerde de buna benzer durumlar var mı? Yani hiç yazısı olmayan bir dil bir başka yerli kavime zorla kabul ettirilmiş mi?

Thompson - Evet, böyle şeyler gerçekten olmuş. Güney Amerika' daki Keçua Kızılderilileri kendi dillerini And dağlarındaki birçok kabilelere kabul ettirmişler.

Robert - Siz hem dilden, hem de lehçeden söz ettiniz bir ara. İkisi arasında ne gibi bir ayrılık var, lütfen söyler misiniz; pek iyi kavrayamadım da.

Thompson - Çok iyi bir şey sordun Robert. Gerçekten bu konu üzerinde kimsenin kesin bir kanısı yok denebilir; çünkü üzerinde herkesin anlaşmaya vardığı bir ölçü elde bulunmuyor. Nedeni de açık; belli bir dil özelliği gösteren bir dil kullanışı acaba ne kadar büyük bir ayrılıktan sonra başka bir lehçe ve hatta başka bir dil sayılmalı, bunda herkes aynı düşüncede değil. Ama istersen kolaylık olsun diye şöyle söyleyebiliriz. Eğer bir dili konuşan insan herhangi bir dil topluluğu tarafından biraz başka türlü konuşuyormuş gibi kabul ediliyorsa o zaman o kimsenin başka bir lehçe konuştuğunu söyleyebiliriz.

John - Peki bu başkalık, ne bileyim, fizyolojik veya psikolojik bir anormallikten doğuyorsa o zaman ne denecek? Böyle bir aykırı konuşma da başka olduğu için bir lehçe mi sayılacak?

Thompson - Bir bakıma evet, bir bakıma hayır. Senin dediğin gibi ortada eğer kişisel ayrılıklar varsa o zaman deminki tanımlamayı biraz daha belirgin hale getirmemiz gerekir. İstersen şöyle söyleyelim. Bir insan eğer başka türlü konuşuyorsa, ister hasta olduğu için ister canı öyle istediği için olsun, gene bir lehçe konuşuyor kabul edilebilir; ama bu lehçenin bir tek üyesi vardır, o da kendisidir. Bilmem anlatabiliyor muyum, John? Yani bu gibi durumlar genel lehçe kavramının özel birer biçimi oluyorlar. Ama gene de bu gibi "özel lehçe" sahibi olanları tartışma dışında bırakmak daha doğru olur. Bir de şöyle bir durum var, unutmayalım. Bazı lehçeler ortadan silinebilir ama, bunu konuşanlardan bazıları bir başka toplulukta bu eski lehçeyi sürdürebilir. O zaman böylelerinin özel lehçelerini de gene göz önüne almak zorundayız. Ama şu var ki, lehçe deyince kişilerden çok topluluklar akla gelmelidir. Lehçelerin yayılışı, yani coğrafyası ile uğraşanlar bazı kereler bu lehçeleri ayırmakta çok ustalık gösterebiliyorlar. Hatırlıyorum, bunlardan birisi

radyo programlarına da çıkmaktaydı. Çok tutulan bu programda, lehçeler uzmanı olan kimse karşısında hiç tanımadığı insanlara bazı anahtar sözcükleri seslettiriyordu. Ondan sonra da bu sesletmelere bakarak kendine göre bazı lehçe-çizgileri çekiyor ve karşısındakinin bunlardan hangisine gireceğini kestiriyordu. Bu halkaları daha da ufaltınca, karşısındakinin yalnızca Amerika'nın hangi eyaletinden gelme olduğunu bilmekle kalmıyor, hatta kentine ve bazı kereler de büyük kentlerde olduğu gibi mahallesine kadar inebiliyordu. Sözü bağlamak için bir kere daha söyleyeyim. Bir dilde bulunan iki topluluktan her biri, karşısındaki topluluğun dil ayrılığını kendisininkinden başka kabul ediyorsa ortada bir lehçe ayrılığı var demektir.

John - Buna göre Latin Amerika'da bulunan birçok Kızılderili kabilelerinin her birisi, hatta bunların bazı kereler her bir köyü ayrı bir lehçe konuşuyor demektir; çünkü her bir köy kendi dışındaki köyün başka türlü konuştuğunu fark edebilmektedir.

Thompson - Evet haklısın John. Durum gerçekten böyle.

Mary - Eğer iki lehçe gittikçe ayrılıp da birbirleri tarafından anlaşılmaz hale gelirse o zaman iki ayrı dil mi ortaya çıkmış sayacağız?

Thompson - Pek de gerekli değil böyle bir sonuca varmak.

Mary - Niye gerekli olmuyor, peki?

Thompson - Eğer bir bölgede birbiri ardına dizilmiş lehçeler varsa bunlardan birincisi sondakinin dilini pek anlamayabilir, ama her bir lehçeyi konuşanlar bir yandaki. bir ötedeki lehçeyi konuşanları anlıyorsa ortada bir güçlük kalmaz. O zaman bu lehçeler tek bir dile sokulabilir.

John - Peki ne zaman ortada bir lehçenin değil de bir dilin var olduğunu kabul edeceğiz?

Thompson - Eğer iki dil topluluğundan iki ayrı kişi birbirlerini karşılıklı olarak anlayamazlarsa o zaman bu iki lehçeyi iki ayrı dil saymak mümkündür; ama bu iki kişi birbirlerinin dilini yabancı dil olarak öğrenmişlerse o zaman başka elbette.

John - Öyle ama, bir dili konuşan kimsenin dile yatkınlığı sorunu da var ortada. Çünkü herkesin birbiri ile anlaşma oranı kişilere göre değişmektedir.

Thompson - Orası öyle. Belki de en iyisi, iki ayrı dil topluluğundaki kimselerin oyunu almak. Eğer bir topluluk öbürünün dilini anlamadığını çoğunluk oyu ile belli ederse o zaman bu iki topluluğun iki ayrı dil konuştukları söylenebilir.

John - O zaman Almanya'da ve Hollanda'da kabul edilmiş olan dil öbeklemesini de değiştirmek gerekir değil mi?

Thompson - Evet öyle. Çünkü Hollanda'da konuşulan Felemenkçeden başlayarak Güney Almanya'da konuşulan "Dağlık Almanca"ya geçildikçe birbirleri ile anlaşabilen insanların konuştuğu bir lehçeler dizisi göze çarpar. Ama bu zincirin iki uçtaki halkalarını kullananlar birbirlerini anlamazlar o başka. Onun için belki de bir Felemenkçe-Almanca dil bölgesinden söz etmek daha doğru olur. Öte yandan bir de ulusal diller ortada bulunmaktadır; yani Felemenkçe ile Almanca dilleri, Hollandadaki ve Almanya'daki iki ayrı ulusun dilleridir. Bir başka deyişle, bu iki dil, adı geçen iki ülkenin sınırları ile eş sınırlara sahiptirler. Bu bakımdan ortada tuhaf bir durum var. Yani Felemenkçe-Almanca bölgesinde konuşulan lehçelerden yan yana olanları konuşanlar birbirlerini anladıkları halde bu insanlar aynı zamanda kendi ulusal dillerini de konuşmakta olduklarından birbirlerini genel olarak anlamamaktadırlar. Bu konu ile ilgili bir başka güçlük de Güney Meksika'da görülmektedir. Burada bulunan şu dört lehçe, yani "Tozil", "Teltal", "Tocolabal" ve "Çöl" birbirleri ile ilgili oldukları halde ve aralarında bağlantıyı sağlayabilecek daha ufak lehçecikler bulunduğu halde şimdiye kadar dört ayrı Maya dili kabul edilmişlerdir. Oysa burada bir tek dil ve birbirleri tarafından anlaşılmayan dört lehçe merkezi var demek gerçeğe daha uygun olacaktır. Buna karşılık Zapotek dilinde beş kadar ayrı lehçe bulunmaktadır ve bunların arasındaki ayrılık, Maya dillerinde olduğundan daha fazladır; ama gene de hepsi bir dil kabul edilmişlerdir. Bu karışıklığı çözmek için Maya dili ve Zapotek dili diye iki dil varsayıp, içlerindeki birlikleri lehçe olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

John - Lehçe sorununu bu biçimde ele almanın ne yararı olacak?

Thompson - Hiç değilse ortaya rasgele çıkan durumları geçiştirmek için bir şeyler uydurulmayacak. Dil öbeklerini birbirleri ile karşılaştırmak için hep aynı ölçünün kullanılmasında yarar olsa gerek.

Robert - Eğer izin verirseniz yarıda bıraktığımız bir konuya dönmek istiyorum. Eski dillerde bulunan harflerin veya sembollerin veya simgelerin değerlerini, dilbilimciler nasıl oluyor da kestirebiliyorlar?

Thompson - Peki açıklayayım. Elimizde bazı ipuçları bulunuyor bu konuda. Bunlardan birincisi yazımda ve yazılı dilde yapılan yanlışlıklar. Bazı kereler yazıcılar bir sözcüğü nasıl yazacaklarını bilememişler ve kendi sesletmelerine uygun bir şey uydurmuşlar. Bu biçimdeki bir yazım Türkçedeki "ağabey" sözcüğünün bazen "abi" olarak yazılmasında

görülebilir. Böylece, kemikleşmiş ve geçerliliği kalmamış bir sesletme yerine, gerçek bir sesletme ortaya çıkmış oluyor.

Robert - Buna göre İngilizcedeki "education" sözcüğünü birisi "educashun" yazarsa aynı şey olacak, değil mi? Yani /şın/ sesletmesini, "-tion" yerine "shun" ile belirtirse.

Thompson - Evet, iyi bir örnek bu. Alışılagelmiş yazımdan yapılan bu gibi sapmalar genellikle gerçek sesletmeye doğru yönelmektedirler. İsterseniz Eski İngilizcedeki "fremman" sözcüğünü alalım; elyazmalarının birinde "fremme" biçimine rast geliyoruz. Demek oluyor ki bu sıralara gelinceye kadar sondaki "-n" düşmüş ve "a" sesi de değişmişti.

Mary - Harflerin ses bakımından değerlerini anlamak için şiirlerdeki kafiyelere yani uyaklara veya "aliterasyon" gibi ses uyumlarına bakılamaz mı?

Thompson - Hem de nasıl! Esasında bu söylediğin şey en yararlı ipuçlarından birisi. Ama ne var ki çok dikkatli kullanılmalıdır; çünkü bu gibi ses oyunları her zaman çok geçerli olmayabilir, yani yarım kafiye gibi şeyler de kullanılmış olabilir. Üçüncü bir ipucu ise bir dilden öbür dile aktarılan sözcüklerin yeni dildeki yazılışlarından elde ediliyor. Biliyorsunuz Latincede "Caesar" sözcüğü var. Başta bulunan ses, sert damakta çıkan duraklı ve titreşimsiz bir ünsüzdür; Türkçedeki "kâr" sözcüğünde bulunan /k/ sesi gibi. Bu sözcüğün Gotçadaki biçimi ise "kaisar"; Grekçeye de gene böyle /k/ sesi ile geçmiş. Bundan anlıyoruz ki Latincede bu "c" harfinin değeri gerçekten /k/ imiş. Ama yeni-Latin dillerinde bu ses duraklılık özelliğini yitirerek İtalyancadaki gibi /ç/'ye, Fransızcadaki gibi /s/'ye dönmüş. Fransızcadan alınmış olduğu için Türkçeye de "Sezar" biçimi ile geçmiş. Bir de dördüncü ipucu var; o da yazıcıların aşırılığa kaçmalarından doğan yazım başkalıkları.

Mary - O nasıl oluyor?

Thompson - İngiliz yazıcıları "delight" gibi bir sözcüğü "gh" ile yazmışlar. Evet "night" sözcüğünde ilk başta böyle bir "h" sesi vardı biliyorsunuz, ama bu "delight" sözcüğünde olmamış ki; bu sözcük Fransızca "deleiter" sözcüğünden alınmış. Ama yazıcılar bu "delight" sözcüğünü de "night", "light", "fight" gibi yazınca anlıyoruz ki bu sözcükte bulunan /i/ ünlüsü de "night" sözcüğündeki ünlü gibi uzundur.

Dick - Peki, "name", "gnat", "knee", "daughter", "island", "debt" gibi sözcüklerin yazımlarına bakarak bu sözcüklerin tarihçeleri hakkında yargılara varmamız ne ölçüde doğru olur acaba?

Thompson - Birçok durumlarda, geleneksel yazımlar bu sözcüklerin tarihçelerini yansıtırlar, ama şimdiki noktada kendine pek güvenilmemelidir. Gene şu "delight" sözcüğünü alalım: dediğimiz gibi burada bir /h/ sesi olmadığı halde, gene de bunu gösteren bir "gh" çift-harfi kullanılmış. "Island" sözcüğü de böyle; çünkü Latince ile ilgili olanlar bu sözcüğün Germence biçimi ile Latince "insula" arasında bir bağ görmüşler. Her ikisi de "ada" anlamına geldiğinden Latince "s" harfini Germenceden gelen ve içinde /s/ sesi bulunmayan bir sözcüğe ekleyivermişler. Zaten bu "s" harfi okunmamaktadır bugün. Bildiğiniz gibi, /aylınd/ sesletmesi de bu "s" harfinin gereksiz yere sokuşturulduğunu göstermektedir. "Debt" sözcüğü de bunun gibidir. Bu sözcük, Fransızca "dette" sözcüğünün İngilizceye aktarılmış biçimi; Latince kökü ise "debitus". Latinceciler burada da bir çabacılık yapmışlar ve sırf Latincede vardır diye, İngilizcesinde hiç olmadığı halde bir "b" harfini İngilizce yazıma sokuşturuvermişler; amaçları da, bu sözcüğü köküne uygun hale getirmek. İngilizce sesletmenin /det/ oluşundan da anlaşılacağı gibi bu "b" harfi, sürdürülen sesletmeyi hiç etkilememiş. Aynı şey "doubt" sözcüğü için de doğru. Fransızca "doute" sözcüğünden alınan İngilizce biçimin Latince kökü "dubitum" olduğundan buraya da bir "b" harfi sokulmuş, ama sesletme gene de "b" olmaksızın /daut/ olarak gelişmiş. Bazı yazım yanlışlıkları da harflerin doğru okunmamasından ileri gelebiliyor. Biliyorsunuz bazı dükkanların üzerinde İngilizcenin eski evrelerinden kalma bir deyim yazılıdır: "ye olde shoppe", yani (eski dükkan) gibi bir anlamı var. Bu deyimin başındaki "ye" sözcüğü, eskiden çoğul (siz, sizler) anlamına kullanılırmış, ama buraya uygun düşmüyor; olsa olsa "the" parçacığını karşılayabilir. Gerçekten Eski İngilizcede bulunan bir harf, daha sonraları kullanılmadığı için yanlış olarak "by" gibi yorumlanmış ve yukarıdaki söz veya deyiş ortaya çıkmıştır.

Mary - Dillerin geçmişine duyulan bu ilgi acaba ne zaman başlamış?

Thompson - Daha önce de bir kaç kere değinmiştim bu konuya. Esasında bizim tanıtımsal dilbilimin çalışma yöntemi, taa eski Hint gramercilerine, yani Sanskritçe üzerinde çalışanlara kadar dayanmaktadır. Ama bu eski çağlarda dilbilime ilgi duyanlar yalnızca Hintliler değildi.

John - Grek tarihçisi Herodot'un kitabında dil ile ilgili bir yer yok muydu? Yanılmıyorsam eski Mısır firavunlarından birisi dünyadaki en eski ulusun veya topluluğun hangisi olduğunu bulma isteğine kapılmış. Bunu anlamak için de, en eski dilin ortaya çıkarılmasının gerekeceğini düşünmüş. Hatırladığıma göre, yeni doğmuş iki çocuk alıp bunları her-

kesten uzak büyütmüş, bakalım ilk söz olarak ne söyleyecekler diye. Çocuklar konuşmağa başlar başlamaz "bekos" demişler; araştırılınca da bu sözcüğün Frikçe (ekmek) anlamına geldiği bulunmuş. Firavun Psammetikos da böylece Frikyalıların dünyadaki en eski kavim olduğuna karar vermiş.

Thompson - Firavun Psammetikos'un hem tuttuğu yol, hem de vardığı sonuç yanlış bir kere; ama bugün bile bu konu ile uğraşanlar yani "glotogonik" çalışmalar yapanlar daha sağlam yolda değiller. Eski çağda dile ilgi duyan uluslardan birisi de Grekler. Biliyorsunuz eski Grekler dünyada bulunan her şey üzerinde kafa yormaya bayılıyorlardı; bunların üzerinde tartışmak da onlar için tadına doyulmaz bir uğraştı. Çeşitli konular arasında en çok tartışmaya yol açan bir konu da kolayca kestirebileceğiniz gibi dil konusuydu ve dilin kaynağı sorunuydu. Ama bütün bu tartışmalar kısır olmaktan öteye geçemezlerdi, çünkü elde hiç kanıt bulunmuyordu, söylenenleri destekleyecek. Filozof Eflatun da bu konuyu ele almış ve "Kratilos" diyaloğunda incelemiştir. Bu eserde, "doğallıkçı" veya "düzenlikçi" denilen kişiler ile "anlaşmacı" veya "aykırıcı" denilenler arasındaki çatışma dile getirilmiştir. Bunlarda birinci bölüktekilere göre bir nesne ile, bu nesneyi gösteren sözcüğün biçimi arasında yaradılıştan gelen doğal bir bağ bulunmaktadır; bu yüzden insan dili temelinden mantıklı ve düzenlidir. İkinci bölüktekilere göre ise, bir nesne ile, bunun simgesi olan sözcük arasındaki bağ doğuştan gelmeyip insanlar arasındaki anlaşma ile ortaya çıkmıştır; bu yüzden de insan dilinde birçok aykırılıklar bulunmaktadır.

John - Bakıyorum da bu söylediğiniz düşünce ayrılıkları bizim üniversitedeki öğretim üyeleri arasında da görülebiliyor.

Thompson - Doğru. Nedense tartışmalar bir türlü bitmeyip uzuyor; çünkü baksanıza, her kuşak aşağı yukarı aynı şeyi yeni baştan ele alıp tartışıyor. Greklere dönecek olursak, bunlardaki dilciler kendi dillerine gerçekten iyice dalabilmişler, olumlu sonuçlar çıkarabilmişlerdi. Böylelikle kendilerinden sonra gelen Latin gramercilerine yolu açmışlar, aynı zamanda, bugün bile kullandığımız gramer düzenlemesinin büyük bir parçasını geliştirmişlerdi. Ama şurası bir gerçek ki Grek ve Latin gramercilerinin düzenleri İngilizce gibi modern bir dile uymamaktadır. Ama bunun suçu, diyebilirim ki eski gramercilerde değil, tam tersine, daha sonra gelen gramercilerde ve hitabetçilerde. Çünkü bunlar yalnızca ve yalnızca klasik diller için uygun bir düzeni tutup apayrı yapıdaki dillere de uygulamaya çalışmışlar ve bu işi zorlamışlar. Ama öte yandan klasik gramercilerin de büyük bir kusurları yok değil hani. Bunlar yal-

nızca kendi dilleri ile uğraşmayı yeterli saymışlar ve bu-yüzden de görüşleri dar kalmış. Oysa çevrelerindeki diller ile de ilgilenselerdi o zaman dilbilim bakımından bugün çok daha ileri bir aşamaya ulaşmış olurduk,

John - Dilbilim konusunda bugünkü yanlış tutumların nedeni herhalde Orta Çağ bilginleri olsa gerek; belli bir oranda demek istiyorum, elbette.

Thompson - Evet doğru. Bu gibi bir yanlışlığa düşmelerinin nedeni artık "ölü" bir dil sayılan, yani artık konuşulmayan ama yazılarda yaşayan Latinceyi incelemeleri. Böyle yapmacıklı ve gerçek dışı bir malzeme ile çalıştıkları için yanılgıya düşmüşler. Bu gibi Orta Çağ bilginleri Latince konusundaki yanlış kullanışlara karşı amansız davranıyorlardı. Eğer birisi ister yazarken, ister konuşurken Latince bir yanlışlık yaparsa demek oluyor ki o kimse klasik dillerin eğitiminde iyice "pişmemişti"; onun için yapılan her yanlışlık, ya dikkatsizlik, ya da tembellik olarak damgalanıyordu. Bu tutum ulusal dillerin ortaya çıkmasından sonra da sürdü gitti. İngilizce gibi ulusal bir dili konuşan kimse, kabul edilmiş olan çizgiden saptığında hemen dikkatsizlikle veya tembellikle suçlanıyordu. Bu yeni kuşak bilginler hiç düşünmüyorlardı ki insanlar ancak çevrelerinde duydukları dil biçimlerini taklit edip konuşurlar. Ama dediğim gibi kendi ulusal dillerini inceleyen gramerciler, eğitim olarak klasik dillerden geçmiş olduklarından bu gibi "kural koyucu" yanları ağır basıyordu. Aynı biçimde, başka bir tutum da kendisini belli ediyordu. Latince artık kullanılmaz bir ölü dil olduğundan hiç bir değişikliğe uğramaksızın olduğu gibi kalabiliyordu; gramerciler bu sefer İngilizce gibi modern dilleri de, yaşayan diller oldukları halde kalıplara sokup değişmez bir biçim vermek istiyorlardı. Bunu yapmak için de ellerinde ölçü olarak yalnızca Latincenin gramer düzeni bulunuyordu. Belki bu açıklama bugün bile okullarda niçin Latince gramerine uygun bir düzenin uygulandığını ve gramer diye öğretilen şeylerin niçin rahatça kabul edilmediğini açıklar.

Robert - İnsanlar acaba Grekçe ile Latincenin dışında başka dillere de ilgi duymuşlar mıdır? Yabancı dillere karşı böyle bir ilgi acaba ne zaman başlamıştır?

Thompson - Aşağı yukarı onyedinci yüzyılın sonlarında diyebiliriz. Bu sıralarda birçok kimseler yabancı dillerden örnekler toplamaya merak sardılar; tıpkı amatör pulcuların yabancı pulları biriktirmeleri gibi. Herkesi ilgilendiren bir çekirdek sözcükler dizişi alınıp bunların karşılıkları iki yüz, üç yüz dilde veriliyordu. Aynı zamanlarda bazı bilginler

de ele geçirdikleri elyazmalarını inceleyerek kendi Avrupa dillerinin eski biçimlerini açıklığa kavuşturmaya çalışıyorlardı. Ama bu gibi çalışmalar bir türlü verimli olamıyordu, çünkü Avrupa'daki çeşitli diller arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar sorunu yanlış olarak ele alınıyordu. Yaygın olan bir düşünceye göre, Avrupa'daki diller eski dillerin bozulması ile rasgele ortaya çıkmışlardı. Böyle olunca bu diller arasında bir bağlantı kurmak akla gelmiyordu. Modern dilbilimin ileri sıçramasını sağlayan nokta 1786 yılında William Jones tarafından ileri sürüldü. Esasında Hindistan'da bir İngiliz yargıcı olan Jones, orada yeni baştan ortaya çıkardığı Sanskritçeyi bilim dünyasına tanıttıktan sonra şunu ileri sürmüştü: Sanskritçe, yalnızca Grekçeye ve Latinceye benzemekle kalmıyor, ayrıca Germen dillerine ve Kelt dillerine de yakınlık gösteriyordu. Belki de bu dillerin hepsi, eski ve ortak bir kökten çıkmaydılar. Şimdi de o günkü durumu düşünün bir kere. Avrupa'da o sıralarda, klasik uygarlıktan ayrı bir uygarlık kurulduğu kanısı ve duygusu vardı. Bütün Avrupa dillerinin bir tek kaynaktan çıkmış olabileceği noktası, o zamanki düşünce ortamına çok yatkın gelmişti. Böylelikle Avrupa, tarih-öncesi denilen yazı-öncesi evresinden başlayarak bugüne kadar bir bütün halinde gelmiş oluyor demekti. İşte bu düşünce ile ileri sıçrayan dilbilim, gerçekten geniş bir çalışma ve bilim alanı haline gelmeye başladı.

Robert - Bize anlattığınıza göre Sanskritçenin yeniden bulunması ve Pânini'nin grameri tanıtımsal dilbilime büyük bir hız vermiş. Yalnız anlamadığım bir nokta var. Pânini'nin grameri tanıtımsal olduğu halde modern dilbilim alanında yapılan ilk araştırmalar daha çok tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmalar olmuş. Nasıl oluyor bu?

Thompson - Dediğin doğru. İnsanlar nedense tarihe büyük bir önem veriyorlar. Eski dil malzemesini değerlendirerek Avrupa dillerinin kökünü araştırmak ve ortak bir Hint-Avrupa dilinin biçimlerini yeniden kurmak onlara daha uygun gelmiş; bunun da nedeni, demin söylediğim gibi bir Avrupa birliği duygusu. Öte yandan Avrupa dillerini oldukları gibi ele alıp Sanskritçedeki gibi geniş çapta incelemek, oldukça sıkıntılı bir iş veya angarya gibi gelmiş olabilir. Bir de Avrupalı dilcilerin kendi durumları var, bu arada. Bunların hemen hepsi bir kaç Avrupa dilini birden biliyorlardı. Öyle olunca rast geldikleri benzerlikleri hemen toplayıp kabataslak da olsa sonuçlara varmak daha uygun gelmiş olabilir bunlara. Fakat bir süre sonra çalışma yollarını ve yöntemlerini geliştirdiklerini söylemek gerekir. İlk başlarda dillerdeki benzerliklerin rasgele ve dağınık bir biçimde ortaya çıktıkları kabul edilmiştir. Oysa bu ben-

zerlikler, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, gözden kaçmayacak şeylerdi: İngilizce "two", Almanca "zwei", Grekçe /duo/: gene İngilizce "door", Almanca "Tür", Grekçe/thu:ra/. Ama 1818'den sonra işler bir yoluna girer gibi oldu. O yıl Rask bu benzerlikleri ele alıp aradaki ayrılıkların ve değişmelerin belli kalıplara göre oluştuğunu gösterdi. Ertesi yıl Grimm de aynı konuyu işleyerek diller arasındaki ayrılıkların dağınık olmayıp düzenli olduklarını belirtti. Bu çalışmasının sonunda ortaya çıkan değişme modeline "Grimm yasası" dendi. Ama bu söz hiç de iyi seçilmiş sayılmaz; çünkü dilbilimde "yasa" diye bir şey yok; yalnızca, gözlenen şeylerin düzenli bir biçimde ortaya sürülüşü vardır. Bu yüzden Grimm yasasına belki de "Grimm kuralı" demek daha doğru olur. Bu kurala göre, ortaya serilen ölçüleri izlemek yoluyla dillerin geçmişlerine doğru geriye giderek sözcükleri yeniden-kurmaya girişmek mümkün oluyordu; bu yüzden de gelişmeler birdenbire hızlandı. Ama bazı kimseler gereğinden fazla ileri gittiler. Nitekim 1868'de ölmüş olan Schleicher bu Hint-Avrupa kök-dilinde kısa bir hikaye bile yazmaya girişti. Dil bilginleri bugün böyle bir şeye girişmezler, çünkü ortada çözülmesi gereken birçok sorunlar bulunmaktadır. Eğer sözü geçen bu güredeki dilbilim çalışmalarını yakından izlemek isterseniz size şu kitapları salık veririm: Brugmann ile Delbrück'ün "Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Gramerinin Ana hatları" eserinde, on dokuzuncu yüzyılda yapılmış tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmaların bir özeti verilmektedir. Ayrıca, Paul'un bir kitabı var: "Dil Tarihinin İlkeleri" adını taşıyan bu eserde on dokuzuncu yüzyıl dilbiliminin temel çalışma yöntemi belirtilmiştir. Bir de H. Pedersen'in kitabı bulunuyor; bunu mutlaka okumalısınız, çünkü bütün on dokuzuncu yüzyıl çalışmalarını özetliyor; adı şu: "On Dokuzuncu Yüzyılda Dilbilim". Bu eser 1960 yıllarından sonra "Dilin Ortaya Çıkarılışı" adı altında yeniden yayımlanmıştır.

Robert - Buna göre, tarihsel dilbilim on dokuzuncu yüzyılın sonunda ölmüş gibi bir şey. Onun yerine tanıtımsal dilbilim mi geçmiş yani?

Thompson - Yok canım, onu da nereden çıkardın? Tarihsel çalışmalar ölmüş filan değil. Yalnız ne var, tanıtımsal dilbilimin de tarihsel dilbilime yetişmesi gerekiyordu. Bu arada başka etkenler de işin içine giriyor elbette. Bir kere dil bilginleri şurasını iyice anlamaya başladılar ki eğer dillerin tarihsel ve karşılaştırmalı incelemeleri gereği gibi yapılacaksa ilk önce yeteri kadar geniş çapta bir tanıtımsal çalışmada bulunmak gerekmektedir. Ondan sonra da şu nokta iyice belirginleşti. Yalnızca Hint-Avrupa dillerine dayanarak ileri sürülen genellemeler bu dil ailesi dışındaki dillere uygulanınca ortaya aksilikler çıkıyordu. En son o-

larak da dilbilimciler şunu gördüler ki bir dili yalnızca kendi içinde, belli bir anlaşma görevini yerine getiren bir düzen olarak incelemek de aynı ölçüde değerlidir; yani bir karşılaştırmalı ve tarihsel çalışma yapmak muhakkak gerekli değildir. Bu noktada herkesin dikkati, Pânini'nin Sanskritçe gramerinde kullandığı tanıtımsal yöntemin özelliklerine çekildi. 1910 yılında ufak bir eser yayımlayan Finck birbiri ile hiç ilgisi olmayan sekiz ayrı dilin başlıca özelliklerini bir arada gösterdi ve tanıtımsal yöntem üzerinde durdu. Yani bir dilin anlatılıp tanıtılması, bu dilin veya bu dil ile ilgili dillerin tarihçesine bağlı olmaksızın yapılmalıydı. De Saussure ise "eş-zamanlı dilbilim" dediği yöntemin savunucusu oldu; buna göre bir dil aynı bir zamanda yani eş-zamanda kullanılan biçimlerine göre incelenmeliydi; tarihsel gelişme bu işe karıştırılmamalıydı. Bunun karşısına De Saussure "art-zamanlı dilbilim" dediği yöntemi çıkarıyordu; bu ise birbiri ardına gelen dil biçimleri ile, yani tarihsel gelişme ile ilgilenmeliydi. Vermiş olduğu ders notları 1916 yılında "Genel Dilbilim Dersleri" adı altında yayımlandı. Bu eser tanıtımsal dilbilim yöntemi bakımından iyiden iyiye önemli bir kitaptır. Tanıtımsal dilbilim alanında yapılan çalışmaların en önemlilerinden bir parçası Amerikalı bilginler tarafından ortaya sürüldü. Bu dilbilimciler Güney ve Kuzey Amerika'da bulunan Kızılderili dillerine ilgi duymaktaydılar. Bunlardan Boas, dilbilimi, antropoloji açısından zenginleştirdi. Sapir ise dilbilim yöntemlerinin daha kesin hale getirilmesinde büyük yardımlarda bulundu. "Dil" adlı kitabı bütün tanıtımsal dilbilimcilerin okuması gereken bir eserdir. Bloomfield de çalışma yöntemi bakımından tanıtımsal dilbilime en büyük yardımları sağlanuş bir dilbilimcidir.

Mary - Affedersiniz profesör Thompson, acaba şu ses değişmeleri kurallarını açıklayabilir misiniz? Eğer İngilizce örnekler kullanırsanız daha iyi anlayabilirim.

Thompson - İngilizcede "Büyük Ünlü Değişimi" olarak tanınan şeyi burada açıklarsak belki istediğin olur, Mary. Biliyorsun, Orta İngilizceden Modern İngilizceye geçerken birçok ünlü değişiklikleri olmuş. Bunları "ünlü dörtgeni" denilen çerçeve içerisinde inceleyebiliriz. Bu dörtgen ünlüler sesletilirken dilin, öne arkaya, yukarı aşağı oynayışına göre belirlenmiştir. Şimdi dörtgenin aşağısından başlayalım. Buralarda Orta İngilizce evresinde açık bir uzun /e:/ sesi vardı. "Cheese", "clean", "street", "leave" gibi sözcüklerde bulunan ve ağzın biraz daha açılması ile çıkan bu açık ve uzun /e:/ sesi biraz yukarı çıkarak daha kapalı hale gelmiş, orada zaten bulunan kapalı ve uzun /e:/ sesi île çakışmıştır. Kapalı /e:/ sesi bulunan sözcükler ise "geese", "steel", "queen", "green" gi-

bi şeylerdi. Kapalıca ve açıkça olan bu ünlüler daha kapalı /e:/ sesinde birleştikten sonra bu ses de daha kapalı hale geçerek /i:/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu sırada zaten /i:/ sesine sahip olan sözcükler de vardı. "Wine", "fine", "ride", "mile" gibi sözcüklerde bulunan bu uzun /i:/ sesi de bir bakıma çatlayarak çift-ünlü haline gelmiş ve sonunda /ay/ olmuştur. Orta İngilizcede bir de açık hecelerde bulunan /e/ sesleri vardı. Bunlar açık hecede, yani ünlü ile biten hecelerde uzadıklarından /e:/ ünlüsü olarak sesletilmeye başlamışlardı. Onun için "steal", "weave", "speak", "meat", "eat" gibi sözcüklerde bulunan /e:/ ünlüsü de öbürleri gibi daralarak bugünkü İngilizcede bulunan /i:/ haline dönüşmüştür. Yalnız bu sonuncu sözcükler iki heceli oldukları halde bu arada ikinci heceleri zayıflayarak düştüğünden Modern İngilizceye tek heceli olarak geçmişlerdir.

Robert - Ama bu gibi hallerde sesler birbirleri içine girdiğinden ortaya eş-sesli sözcükler çıkmıyor mu? Karışıklık yaratacağı halde, insanların böyle ses değişmelerini sürdürmeleri oldukça tuhaf bir şey.

Thompson - Evet ama ses değişmeleri her şeye karşı gene de oluşan şeyler. Bugünkü İngilizcede "heel" sözcüğünde bulunan iki sesli harf Orta İngilizcedeki kapalı /e:/'yi, "heal"dekiler ise açık /e:/'yi karşılamaktadırlar. Buna benzer biçimde, /mi:t/ olarak sesletilen üç sözcük daha var İngilizcede. Bunlardan birisi olan "meet" fiildir ve Orta İngilizcedeki kapalı /e:/ sesinin uzantısıdır; öbür "meet" sıfattır ve açık /e:/'nin bir ucudur; başka bir isim olan 'meat' ise kısa/e/'den türemiştir.

Robert - Peki ama ortaya çıkan bu eş-sesli sözcüklerin anlamları birbirine zıt ise o zaman ortaya bir zorluk çıkmaz mı?

Thompson - Çıkar elbet. İngilizcede bunu tanıtlayan bir sözcük çifti var. Bir zamanlar ayrı sesletildikleri halde geçirdikleri ses değişmeleri sonunda eş-sesli olmuşlar bugün. Yani "let" sözcüğünü söylemek istiyorum. Biliyorsunuz bunun bir anlamı (bırakmak), ikincisi de (engellemek). Ortaya böylelikle iki-anlamlılık veya anlam bulanıklığı çıktığı için bir ara birlikte kullanılan bu iki sözcükten bir tanesi, yani (engellemek) anlamına geleni atılıp yerine "stop" veya "prevent" gibi bir sözcük kullanılmaya başlanmış. Bu anlamı ile "let" sözcüğü "without let or hindrance" gibi veya "a let ball" gibi bir kaç deyimde yaşayagelmiş yalnızca.

Dick - Ne tuhaf, değil mi? "A let ball", demek oluyor ki takılıp engellenen top anlamına geliyor. Bu deyim kullanıldığı zaman ben herhalde "a net ball" demek istiyorlar sanırdım. Çünkü top ağa takıldığı i-

çin "ağ topu" filan gibi bir şey akla daha yakın geliyordu. "Let ball" diyenlerin yanlış söylediklerini sanıyordum, demek yanılmışım.

Thompson.- Senin bu yaptığın işleme "ses benzetmesi" deniyor Dick. Yani "let" ile "net" sözcükleri ses bakımından benzer olduklarından "let" yerine "net" benzetmesini, daha doğrusu "yakıştırma"sını yapmışsın. Çünkü "let" sözcüğü artık (engellemek) anlanında kullanılmıyor; onun için senin bu sözcüğü başka türlü yakıştırmış olman normal. Gerçekten de top bir yerde "net"e veya "ağ"a takılıyor veya "net" tarafından engelleniyor. Arada bir anlam benzerliği de var. Onun için bu gibi benzetmelere ***halk yakıştırması*** adı veriliyor. Amerikalılar Meksika'ya gittikleri zaman çok tanınmış "Popokatepetl" volkanını gezerler. İsmini beceremedikleri için de "papa-caterpillar" yani (baba-köstebek) derler. Burada bir halk yakıştırması vardır, çünkü İngilizce yakıştırmadaki ses dizisinin anlam bakımından Meksikaca sözcük ile hiç bir ilgisi yoktur. Türkçede de "bull-dozer" yol makinelerine "yol-düzer" denmesinde aynı halk yakıştırmasını bulmak mümkündür.

Mary - İsterseniz açıklamakta olduğunuz şu ünlü değişmelerine dönelim, olur mu?

Thompson - Affedersin, Mary; insan birdenbire başka şeylere öylesine dalıyor ki! Eski İngilizcede bulunan uzun /a:/ ünlüsü, vurgulu hecelerde olduğu zaman Modern İngilizcedeki /ou/ çift-ünlüsüne dönmüş. Buna ait örnekler şunlar: "stone", "home", "whole", "snow". Eski İngilizce uzun /o:/ sesi ise çoğu kere modern /u:/'ya dönüşmüş: örnekse, "do", "shoe", "woo", "too" ve "doom". Uzun /u:/ ünlüsünün kendisi ise Modern İngilizcede /au/ çift-vokaline değişmiş; örnekse "mouse", "louse", "house", "cow", "out" ve "hound". Kısa /a/ sesine gelince Modern İngilizcede iyice açık bir /e/ sesine, daha doğrusu /e/ ile /a/ arasındaki bir /ae/ sesine değişmiş durumda; örnekler de "sat", "hat", "cat", "pan" ve "ram". Sözünü ettiğimiz ünlü değişmelerini bir tablo halinde göstermek mümkün. Ama unutmayın ki böyle bir tabloda yalnızca bir fikir veriliyor, o kadar; birçok ayrıntılar dışarıda kalıyor. Burada gösterilen ünlüler, aşağıdan yukarı doğru gösterilen seslere değişmektedirler.

	/ay/	/au/
	/i:/	/u:/
kapalı'	/e:/	/o:/ 'kapalı'
açık'	/e:/	/o:/ 'açık'
	/ae/	/a:/
	/a/	

John - Bu gibi değişmeleri doğuran etkenlerin ötesinde başka nedenler de yok mu acaba? Yani bu gösterdiğiniz tablo ile çelişen gelişmeler ve örnekler bulunmuyor mu?

Thompson - Evet bulunuyor. Çünkü bu gibi ayrıştırmalarda ve açıklamalarda her zaman için bir tortu kalır ve genel çerçeveye girmez. İngilizcede iki tane sözcük var: "whole" ve "hale". Her ikisi de (sağlam), (bütün) anlamlarına geliyor. Eski İngilizcedeki biçim /ha:l/ olduğuna göre bunun normal gelişmesi ile, "whole" /houl/ biçimi açıklanmış oluyor. Peki "hale" /heyl/ sesletmesi nereden çıkıyor o zaman? Belki bunu sormak istersiniz. Birçokları eskiden bu gibi aykırılıkları "türeme" biçimler olarak savuştururlardı; sanki böyle bir şey olabilirmiş gibi. Ama bilirsiniz birçokları mikropların veya bakterilerin de kendiliklerinden ürediklerini söylerler. Oysa bu sözcüklerde durum açık. Eski İngilizcedeki /ha:l/ biçiminin, öbür Germen dillerinden birisi olan Eski Norsça veya Eski İskandinavcadaki karşılığı /heyl/ olduğundan İskandinavların İngiltere'ye gelmesi ile bu biçim de birlikte girmiş. Böylece Eski İngilizcedeki /ha:l/ biçimi modern /houl/ biçimine geçerken bunun yanı sıra bir de /heyl/ biçimi tutunup kalmış.

Dick - Sizin böylece ileri sürdüğünüz yollar, yani ses paralelliklerini veya "hale" gibi tortu biçimleri ortaya çıkarmak için kullandığınız yöntemler her türlü tarihsel ve karşılaştırmalı sorunlara uygulanabilir mi acaba?

Thompson - Elbette. Çünkü gerek karşılaştırmalı, gerekse tarihsel incelemeler, temcide tanıtımsal çalışmalardan ayrı şeyler değil ki. Karşılaştırmalı çalışmalarda, bir kaç dil için yapılmış olan bir malzeme ve tanıtımsal çalışına var ortada. Tarihsel çalışmalarda da durum aynı; yani bu kere de birbiri ardına gelen zamanlarda yapılmış tanıtımsal malzeme ve çalışma bulunuyor. Tarihsel çalışmalarda şu noktaları ortaya çıkarmaya çalışmaktayız: (1) sesler arasındaki benzerliklerin oluşturmuş oldukları örgü veya düzen; (2) bu ses benzerlikleri arasında bulunan ayrılıkları açıklayacak etkenler; (3) eldeki örgüye uymayıp dışarıda kalan "tortu" biçimler. Birbirlerinden ayrı diller üzerinde çalıştığımız zaman her dil için yeterli tanıtımsal malzeme elimizde bulunmalıdır.

Bill - Bu ses uygunluklarına ve benzerliklerine, acaba şu "Grimm kuralı" denen şey nasıl uygulanabilir?

Thompson - Rask'ın ve Grimm'in gözlemleri gerçekten ortaya düzenli örnekler seriyor. İngilizce ile öbür Hint-Avrupa dilleri arasındaki ses değişiklikleri belli başlı üç öbekte toplanabilir:

1, İngilizcede titreşimsiz sürtünücü bulunan yerlerde bazı Hint-Avrupa dillerinde titreşimsiz duraklı ünsüzler bulunuyor:

	/p/		/f/
Grekçe	/pod-/	İngilizce	foot
	/pate:r/		father
	/pente/		five
	/t/		/s/
Latince	tres	İngilizce	three
	tenuis		thin
	tu	Eski İng.	thou
	/k/		/h/
Latince	centum	İngilizce	hundred
	caput		head
Grekçe	/kuo:n/		hound

2. İngilizcede titreşimsiz duraklı bulunan yerlerde bazı Hint-Avrupa dillerinde titreşimli duraklı ünsüzler bulunuyor:

	/b/		/p/
Grekçe	/kannabis/	İngilizce	hemp
	/d/		/t/
Latince	edere		eat
Grekçe	/duo/	İngilizce	two
	/deka/		ten
	/g/		/k/
Latince	granum	İngilizce	corn
	genu		knee

3. İngilizcede titreşimli duraklılar ve sürtünücüler bulunan yerlerde bazı Hint-Avrupa dillerinde nefesliler veya sürtünücüler bulunuyor. Verilen şu örneklerde bulunan paralelliklere dikkatinizi çekerim.

Sanskritçe	Grekçe	Latince	İngilizce
/bh/	/ph/	/f/	/b/
/bhra:ta:/	/phra:te:r/	frater,	brother
/dh/	/th/	/f/	/d/
/rudhira/	/eruthros/	rufus	red
/h/	/kh/	/h/	/g/
/hansah/	/khortos/	hortus	garden

John - İngilizce için söylediklerıniz, bütünü ile Germen dilleri için de doğru mudur?

Thompson - Bir ölçüde evet. Ama "Dağlık Almancası" denilen .bugünkü Modern Almancada bundan başka bir dizi ses değişmesi daha olmuş, özellikle diş-sırtı ünsüzlerinde. Biliyorsunuz İngilizcede peltek bir /s/ sesi bulunur "three" sözcüğünde; Almancada ise /d/ vardır, "drei" gibi. İngilizcede "door" sözcüğündeki gibi /d/ bulunduğu zamanlar Almancada, "Tür"de olduğu gibi /t/ bulunmaktadır. Bu sefer İngilizcede /t/ varsa, "two" da olduğu gibi, o zaman Almancada titreşimsiz bir diş-sırtı çift-ünsüzü olan /ts/ bulunmaktadır: yani "zwei" sözcüğündeki ilk ses. Ama İngilizcedeki /t/ sesi başta değil de sonda ise, o zaman "foot" sözcüğünün Almancadaki karşılığı /s/ olmaktadır, yani "Fuss". Bu değişmeleri şöyle bir şema ile göstermek mümkündür.

	/d/		
/dh/		/t/	
		/s/	İngilizce
		/ts/	Almanca; sözcük başı
		/s/	Almanca; sözcük sonu

Eğer "do" sözcüğünün kökünde olduğu gibi Hint-Avrupacada bir /dh/ sesi varsa o zaman bunun birinci dönüşümü, birçok Germence dillerindeki gibi /d/ sesine doğru olmaktadır. Esasında bu /dh/ sesi üzerinde de tartışmalar vardır. Birçok Hint-Avrupaca bilginine göre bizim böyle nefesli bir duraklı ünsüz olarak yazmış olduğumuz /dh/ sesi, esasında belki de yalnızca bir sürekli ünsüzdü, duraklı değil. Ama durum gene pek değişmez, çünkü bizim ilgilendiğimiz nokta sesler arasındaki uygunluklar ve paralelliklerdir, yoksa gerçek ses değerleri değil. İngilizce "do" biçimi de yalnızca birinci ünsüz dönüşümüne aittir. Dağlık Almancasında yani Modern Almancada ikinci bir dönüşümle bu ses /t/'ye değişmiş ve /tun/ biçimi ortaya çıkmıştır. Eğer Hint-Avrupacada, Latince "duo" sözcüğünde olduğu gibi /d/ varsa o zaman İngilizcede birinci dönüşüm sonunda /t/ yani "two", Almancada da ikinci bir dönüşüm sonunda /ts/ yani "zwei"; veya /s/ yani "Fuss" ortaya çıkar. Öte yandan, eğer Hint-Avrupacada /t/ varsa o zaman da bir diş-sırtı süreklisi olan peltek /s/, İngilizcede "three" gibi sözcüklerde ortaya çıkar, /d/ ise Almancadaki "drei" sözcüğünde görünür. Böylelikle, kendiliğinden değişen üç türlü ses belirmektedir: (1) titreşimli duraklılar, (2) titreşimsiz duraklılar ve (3) sürtünücüler, nefesliler ile çift-ünsüzler. Bunların hepsi belli bir değişme örneği gösterirler; ve bu değişmeler arasındaki bağlantılar rasgele değildir.

John - Ama ben sizin bu söylediğiniz örneğe veya tabloya uymayan değişmeler de hatırlıyorum.

Thompson - Evet birçok sözcükler var, dediğin gibi. Ama senin aklındakiler hangileri acaba?

John - Sözgelimi Latince "octo" sözcüğü ile İngilizcedeki "eight" sözcüğü. Oysa bize daha önce göstermiş olduğunuza göre Latincedeki /t/'ye paralel olarak. "tres" gibi bir sözcüğün İngilizcedeki "three" karşılığında bir peltek /s/ bulunmaktaydı. Ama şimdi bakıyorum, "sekiz" anlamına gelen bu iki sözcüğün her iki dildeki karşılığında da /t/ var. Nasıl oluyor bu iş?

Thompson - Ama buradaki /t/ seslerinin öbürlerinden bir ayrılığı var, değil mi? Bir kere Latincede bu /t/ sesinden önce bir /k/ bulunuyor. İngilizcede ise hiç olmazsa daha eskiden bir arka damak süreklisi olan /h/ gibi bir ses bulunuyordu; bunu da, biliyorsun "gh" çift-harfi ile gösteriyorlardı. İstersen Almancadaki "acht" sözcüğüne bak, orada "ch" çift-harfi bugün de durmaktadır. İşte bu arka-damak titreşimsiz süreklisi eğer /t/'den önce geliyorsa o zaman /t/ sesinde bir değişme olmamaktadır. Aynı şey /t/'den önce /s/ geldiği zaman da görülebilmektedir: örnekse, Latince "est", Almanca "ist" ve Grekçede /esti/. Bir bakıma, sürekli bir ünsüz değişmeyi "engellemiştir" denebilir. Ama gene en iyisi bu gibi koşullarda hiç bir değişme olmamıştır demek.

John - Peki "father" ve "brother" sözcüklerine ne dersiniz? Latincedeki "pater" ve "frater" sözcüklerinde ortada /t/ sesi görünmektedir. Aynı şey Grekçede de var ama, Almancada durum ayrıdır; çünkü bir yandan "Vater", öbür yandan ise "Bruder" bulunmaktadır; yani birinde /t/, öbüründe de /d/ zaten vardır. İngilizcede ise her ikisinde de peltek-/z/ denebilecek sürekli bir titreşimli ünsüz bulunmaktadır. Sizin gösterdiğiniz tabloya bu biçimler hiç uymuyor.

Thompson - Daha önce sözünü etmiş olduğum "kural-dışı" hallerden birisi de bu, John. Ama şu var ki bu aykırılık belli koşullara uygun olarak ortaya çıkmış, "koşula bağlı" bir durumu var. Bu biçimdeki ayrılığı bulup açıklayan kimse Verner adında birisi. O zamandan beri de bu açıklamaya "Verner Kanunu" denmiş; "Grimm Kanunu" gibi bu da yanlış kullanış, "Verner kuralı" demek daha doğru olur. Verner'in gözlemine göre yalnızca bu sözcük değil daha birçokları da aynı biçimde bir aykırılık göstermektedirler. Verner bu aykırılığın nedenini bulmuş. Kendisine göre, bu gibi sözcüklerde aykırılık gösteren ünsüzlerden önceki hecelerde vurgu yok. Grekçe ve Sanskritçede olmadığı belli olduğuna göre herhalde Hint-Avrupaca kök-dilinde de yoktu varsayılabilir. İsterseniz

şimdi gelişmeyi izleyelim. Hint-Avrupacada /'bhra:te r/ ve /pı'te:r/ biçimleri bulunmaktadır. Göreceğiniz gibi /'/ işareti kendisinden sonra gelen hecenin vurgulu olduğunu göstermektedir. Buna göre birinci sözcükte birinci hece, ikincisinde de ikinci hece vurguludur. Hint-Avrupaca kök-dilinde bulunan diş-sırtı duraklısı /t/, ilk başta bir sürekli ünsüze dönüşüyor; ama /pı'te:r/ biçiminde /t/'den önceki hece vurgusuz olduğundan yeni çıkan sürekli ses titreşimleşiyor. Böylece iki sözcük arasında bir ayrılık ortaya çıkıyor; yani "brother" sözcüğünde /t/ yerine titreşimsiz bir sürekli kaldığı halde, "father" sözcüğünde titreşimli bir sürekli ortaya çıkıyor. Daha sonraları bu titreşimli sürekli ünsüz de Eski İngilizce /'feder/'de olduğu gibi /d/'ye değişiyor, o da ayrı bir gelişme. Böylelikle "father" sözcüğü "brother" sözcüğüne göre bir basamak daha değişmiş olarak öne geçiyor.

John - Ama Modern İngilizcede bu sözcüklerde bulunan diş-ucu ünsüzleri aynı sesler; nasıl oluyor bu?

Thompson - Doğru söylüyorsun. Ama bu bir rastlantılı durum da ondan. Bir yandan "father" daki /d/ sesi peltek-/z denebilen diş-ucu titreşimli ünsüzüne değişmiş; öte yandan "brother"da bulunan peltek-/s/ diş-ucu titreşimsiz ünsüzü de sözcük ortasında olduğu için titreşimleşerek peltek-/z/ haline gelmiş ve böylece ikisi çakışmış. Ama bu durum İngilizcenin kendi içerisinde olmuş bir şey. Almancada her iki sözcük de ayrı tutulmuş. "Brother" sözcüğü Almancada iki aşamadan geçmiş: (l) titreşimsiz duraklıdan, titreşimsiz sürekliye dönüşmüş; (2) sürekliden de titreşimli duraklıya değişmiş; böylece de Modern Almancadaki "Bruder" ortaya çıkmış. Oysa "father" sözcüğü iki aşamadan daha geçmiş: (l) titreşimsiz duraklı, titreşimsiz sürekli olmuş; (2) Verner kuralına göre de titreşimsiz sürekli, titreşimli sürekli olmuş; (3) titreşimli sürekli, titreşimli duraklı olmuş; (4) titreşimli duraklı, titreşimsiz duraklıya değişerek "Vater" sözcüğü ortaya çıkmış.

Mary - Acaba bu Verner olayı tanıtımsal malzemede de geçiyor mu? Eğer daha yakından bildiğimiz örnekler verirseniz bu tarihsel gelişmeleri daha iyi anlarız gibime geliyor.

Thompson - Hay hay vereyim. İngilizcedeki "possessor" sözcüğünde iki tane, "hışırtılı" denen ses vardır, yani /z/ ve /s/: /pı'zesır/. Bu sözcüğün alınmış olduğu Fransızca biçimde ise her iki hışırtılı da titreşimsizdir, yani /s/ ve /s/'dir. Peki niçin İngilizce başkadır? Çünkü Verner kuralındaki gibi, birinci /s/'yi vurgusuz heceden geldiği için titreşimsizleştirip /z/'ye döndürmüşüz, öbürünü ise vurgulu heceden sonra geldiğinden olduğu gibi bırakmışız. Meksika'daki Miks dilinde de vurgu düzeni

bir rol oynamaktadır; buna göre bu dilde titreşimli duraklılar vurguya bağlı olarak ortadan kalkabilmektedir; yani titreşimli duraklılar kendilerinden önceki hecenin vurgulu olup olmamasına göre değişmektedirler. Verner olayı Miks-Populuka-Zok dil öbeğinde de etkisini göstermiş demek.

Bill - Verner olayı gibi başka aykırılıklar da var mı acaba?

Thompson - Böyle kısa bir konuşmada anlatılamayacak kadar çok şey var; ama bir tanesini daha söyleyeyim; bunun adı da "Grassmann Kuralı". İçinizde Grekçe yapmış olanlar hatırlayacaklar; eğer bu dilde yanyana bulunan iki hecenin başında birer üflemeli ünsüz varsa o zaman bunlardan birincisi üflemeliliğini yitirip normal duraklı hale döner. Sözgelimi /the:-/ kökü art arda gelirse /thi the:mi/ yerine yalnızca /ti the:mi/ biçimi görülür.

Bill - Acaba bütün etkenler göz önüne alınacak olsa tam anlamı ile uyumlu bir düzen elde etmek mümkün müdür dersiniz?

Thompson - Doğrusu böyle bir şey pek söylenemez, değil mi? Çünkü araya başka birçok etkenler de girebilir. Bunlardan bir tanesi daha önce görmüş olduğumuz, sözcük "aktarımı"; öbürü ise sözcük "benzetmesi"dir. Şimdi Grekçede iki ünlü arasında bulunan /s/ sesini düşünün: Grekçenin tarihsel gelişmesi sırasında bu /s/'ler kaybolmuştur.

Bill - Nasıl olur? Geniş zaman biçimlerindeki /s/'lere baksanıza. Geniş zamanı yapmak için önce /s/ geliyor, sonra da geniş zaman ekleri: Böylelikle ortaya çıkan birçok sözcük hatırlıyorum ki ortalarında /s/ var.

Thompson - Doğru. Ünlüler arasında birçok /s/ sesleri sözcük ortasında bulunabiliyorlar. Ama Grekçede "aorist" denilen fiil zamanında bulunan "s", benzetme yolu ile konmuştur. Çünkü sözcük ortasında olup da ünlüler arasında bulunan /s/ sesleri kaybolmuştu; daha sonraki /ss/ sesleri de bunun yerine geçip /s/ haline geldi; eğer daha sonra olmasaydı o zaman bu /ss/ler de eski /s/ sesleri gibi kaybolmuş olurlardı. Yalnız bu duruma aykırı bir nokta var. Eğer aoristteki /s/ bir ünsüzden sonra gelmişse o zaman bu ses kaybolmayıp kalmış. Örnekse, /'eleksa/ ve /egevsa/. İşte buna dayanarak /s/ öbür aoristlere de benzetme yolu ile uygulanmış.

John - Sizin göstermiş olduğunuz ses uygunlukları modeline uymayan malzeme ile karşılaşılınca ne yapılıyor peki?

Thompson - Biliyorsunuz, önce uygunluk gösterenler ele alınıyor; biraz uymazmış gibi görünenlerin de hangi koşullarda böyle oldukları açıklanınca onlar da uygunlar sırasına giriyor. Aykırılara gelince bunları

başlıca dört öbekte topluyoruz. (1) Rastlantılı uygunluklardan oluşan aykırılıklar. Latince "dies" ve İngilizce "day" sözcükleri (gün) anlamına gelmekte ve her ikisinin de başında /d/ sesi bulunmaktadır. Ama bu iki sözcük birbirleri ile ilgili değillerdir. Bu gibi rastlantılı uygunluklar. birbirleri ile ilgisi olmayan diller arasında da görülebilir. Bantu dillerinden Yipunucadaki "wenda" sözcüğü İngilizcedeki "wend" sözcüğüne benzemektedir, ama arada hiç bir ilgi yoktur. (2) Sözcük aktarımı yolu ile ortaya çıkan "sözde" uygunluklar. İngilizcedeki "dental" sözcüğü Latince "dens" yani (diş) sözcüğünden aktarılmıştır. Bu "dens"in İngilizcedeki karşılığı ise "tooth"dur. Onun için İngilizcedeki "dental" ve Latincedeki "dens" sözcükleri başındaki /d/ sesleri aldatıcıdır, çünkü "dental", aktarma ile İngilizceye girmiştir. Aktarılan sözcükler bazı kere o kadar değişebilir ki bu kadar kolaylıkla tanınamaz. Çatino Kızılderili dilinde İspanyolca "sombrero" sözcüğü "smblu" biçimini almış, "chocolate" ise "şkla" biçimine girmiştir. Ama yanlış anlaşılmasın, bu gibi biçim değiştirmeler o dilin kendi ses yapısına göre düzenli bir yolda olmaktadır. (3) Dilin kendisinde bulunan bir biçimin bir kaç çeşidi olmasından çıkan aykırılıklar veya uygunsuzluklar. Eğer dilde iki türlü biçim bir arada kullanılıyorsa o zaman bir ses uygunsuzluğu çıkabilir. Sözgelimi, Türkçede "gene" ve "yine" arasında bunun gibi sözde bir /g-y/ aykırılığı var gibi görünmektedir. (4) Dildeki benzetmeler yolu ile çıkan ve yukarda söylediğimiz ses aykırılıkları veya uygunsuzluklar.

Mary - Şimdi başka bir şey soracağım, profesör Thompson. Evet şu tanıtımsal dilbilim gerçekten yararlı bir şey. İnsan bir dili çabucak nasıl öğrenebileceğini anlıyor, böylelikle uygulamada da yarar sağlıyor. Ama karşılaştırmalı ve tarihsel çalışmaların yararı ne, Allalınızı severseniz? Tanıtımsal çalışmaların yarısı kadar bile önemli değil bana kalırsa.

Thompson - Bu söylediğini pek kabul edemeyeceğim. Çünkü birçok dilbilimciler, özellikle de geçen kuşağın dilbilimcileri senin bu görüşünün tam tersini savunacaklardır. Onlara göre, eğer dilbilim çalışmaları yapılacaksa bunların yalnızca karşılaştırmalı ve tarihsel dallarda sürdürülmesi bir değer taşıyacaktır. Karşılaştırmalı ve tarihsel çalışmaların kendi değerlerine gelince; bir kere şunu öğrenmekteyiz ki dildeki değişmeler hiç bir zaman gelişigüzel ve rastlantılı değildir; tam tersine milyonlarca kişiyi ilgilendiren bu değişmeler geniş ölçüde düzenli olarak ortaya çıkıyor. Bunun da insana verdiği bir rahatlık olsa gerek. Yani, düzenli toplumların hareketleri de demek oluyor ki düzenli bir biçimde ilerliyor ve bu hareket belli bir birlik gösteriyor. Bundan daha önemlisi ise bu gibi çalışmaların daha önce sözünü ettiğimiz gibi tarih-öncesi ev-

releri ortaya çıkarmaya yardımcı olmaları. Sözgelimi, Hint-Avrupalılar çeşitli dil topluluklarına ayrılmadan önce acaba ortak olarak ne gibi bir yaşama düzenine sahiptiler, bu da bizi çok ilgilendirmektedir. Karşılaştırmalı ve tarihsel çalışmalar yolu ile bu noktaya bir ölçüde ışık tutulmuş oluyor. Karşılaştırmalı çalışmalar ayrıca antropoloji bilginine de yardımcı oluyor; böylece çeşitli toplumların ve kavimlerin birbirleri ile olan ilişkileri belli bir oranda aydınlığa çıkarılıyor. İsterseniz İrokoy Kızılderililerini alalım; bunların ördükleri ayakkabılara, oyuncak silahlara ve oldukça gelişmiş köy kalecikleri gibi şeylere bakılarak, İrokoyları aşağı yukarı aynı şeyleri aynı biçimde yapan Çerokilere bağlamak mümkündür. Aralarındaki bu bağlantı çok kesin olduğu halde gene iki kabilenin dilleri arasındaki bağlantıdan yararlanılmaktadır. Bunun tersine, dil bağlantılarından yola çıkılarak, kabilelerin ve kavimlerin bağlantısına da geçilebilir. Nitekim, yalnızca diller arasındaki benzerliklere bakarak. Güneydoğu Amerika'da bulunan Katavba Kızılderililerini Orta Amerika'daki yaylalarda yaşayan Siyulara bağlamak mümkündür. Aynı biçimde, Güneybatı Amerika'daki Apaşlar ve Navaholar ile Kuzey Kanada'da oturan 'Sarıbıçaklar' arasında da bir bağlantı kurulabilir; çünkü bu Kızılderili kabileleri Atabaskan denilen bir dilin lehçelerini konuşmaktadırlar.

John - Acaba karşılaştırmalı dilbilim yöntemi tarih-öncesi evrelerde çeşitli kavimlerin ve kabilelerin hangi yönlere doğru yayıldıklarını belirtebilir mi? Bu kavimler arasındaki eski bağları ortaya çıkarabilir mi?

Thompson - Doğrusu, bütün yapabileceğimiz şey eldeki karşılaştırmalı çalışmalara dayanarak bazı genellemelerde bulunmak. İsterseniz bir iki örnek vereyim. Kaliforniya eyaleti gerek iklim ve gerek yiyecek bakımından elverişli olduğu için çok eskiden de birçok Kızılderili kavimler ve kabileler Kaliforniya'ya göç ediyorlardı; tıpkı şimdi beyazların yaptığı gibi diyebilirsiniz. Ama bunlardan önce de Kaliforniya'da insanlar bulunuyordu. Yeni gelenler karşısında bunlar yenik düşmüş olacaklar ki sayıları gittikçe azalmış ve hiç şüphesiz kocaman olan kabilelerden ancak artıklar kalmış. İşte bütün bu genel sonuçlar bu bölgede ve çevresinde yapılan karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Güney Meksika'yı ele alalım isterseniz. Biliyorsunuz burada Mayalar oturuyorlardı. Güney Amerika gerek iklim ve gerekse doğa koşulları bakımından daha elverişli görünüyordu. Onun için birçok kabileler Güney'e doğru ilerlemek istiyorlardı. Ama aradaki bölgede bulunan Mayalar Meksika'dan aşağıya geçit vermedikleri için birçokları Güney Amerika'ya geçememişler ve Meksika bölgesinde yığılıp kalmış-

lardı. İşte Meksika'da birbirlerinden ayrı birçok dil ailelerinin bulunması bu yüzden olabilir. Yani dediğim gibi birbiri ardına gelen kabilelerin daha aşağıya pek geçemeyip Meksika bölgesinde sıkışıp kalmalarından. Diyeceksiniz ki bütün bunları nereden biliyoruz? Söylediğim gibi Meksika'daki ve komşu bölgelerdeki Kızılderili dillerinin öbeklerini ve dil ailelerim saptayıp dağılışlarına baktığımız zaman bu gibi bir sonuca varıyoruz. Bu da size karşılaştırmalı çalışmaların önemini gösterebilir.

John - Sizin bu söylediğiniz şey, kavimlerin ve kabilelerin geniş bir bölge içinde yayılmış olmaları ve aralarındaki bağlantılar ile ilgili. Oysa o zamanki durumların daha ayrıntılı bir biçimde ortaya serilmiş olabileceğini sanıyordum.

Thompson - Bu konuda size başka bir örnek vereceğim. Meksika'daki Maya dilleri üzerinde çalışırken bir sorun ile karşılaşmıştım, onu anlatayım. Biliyorsunuz Maya dilleri üç bölgeye dağılmıştır. Bunlardan birincisi Meksika'nın güneyindeki bölge; ikincisi daha güneyde ama doğuya doğru çıkıntı yapan Yukatan'daki bölge, ki burada esas Maya dilinin konuşulduğu kabul edilmektedir; üçüncüsü de daha güneyde olan Guatamala bölgesi. Sizin de bildiğiniz gibi, Meksika ile Guatamala ayrı ayrı uluslar sayılmaktadır ve aralarında bir sınır vardır; ama biz bununla ilgilenmiyoruz. Şimdi duruma bir daha bakalım. Demek oluyor ki Güney Meksika'da bir Maya dilleri öbeği konuşuluyor, ondan sonra güneye doğru biraz boşluk var gibi; sanki burası bırakılıp gidilmiş; ama sağa, doğuya doğru Yukatan bölgesinde gene bir Maya dil öbeği var; daha da güneye inince Guatamala bölgesindeki Maya dil öbeği görülüyor. Eğer ortada ve doğuya doğru uzanmış olan Yukatan bölgesi sola, batıya doğru getirilecek olsa o zaman birbiri altına dizilmiş üç tane Maya dilleri öbeği görülecek. En üstte, Güney Meksika bölgesi, daha altta boş gibi duran, ama Yukatan bölgesini batıya kaydırmakla doldurduğumuz orta bölge, ondan daha aşağıda da Guatamala bölgesi. Şimdi, üstteki Meksika bölgesindeki Maya dilleri ile alttaki Guatamala bölgesindeki Maya dilleri birbirlerine o kadar benzemiyorlar; ama orta bölgeye doğru birbirlerine bitişiyorlar. Burası çok önemli, çünkü birbirine bitişik olan iki Maya dil öbeği arasında büyük bir benzerlik yok. Öte yandan Yukatan bölgesi, hem üstteki Meksika hem de alttaki Guatamala bölgelerinden ormanlar ile ve geçit vermez arazi ile ayrılmış. Bundan ne anlaşılır? Yani Yukatan'daki Maya dillerinin öbürleri ile çok çok az ilgisi olması gerekmez mi? Hayır, tam tersine Yukatan'daki Maya dilleri hem üstteki Meksika Maya dillerine, hem de alttaki Guatamala Maya dillerine, birbirlerine bitişik olan iki dilin, kendi aralarında gösterdikleri benzerlik-

lerden daha büyük bir benzerlik gösteriyor. Şimdi bu durumu nasıl açıklarsınız, söyleyin bakalım.

Dick - Yanılmıyorsam birçok arkeologlara ve antropologlara göre Yukatan'daki Mayalar doğudaki bu bölgeye Guatamala'nın kuzey taraflarından göç etmişler.

Thompson - Çok doğru. İşte bu noktada dilbilim de işe karışarak böyle bir varsayımın doğrulanmasına yardım ediyor. Yani Yukatan'daki Mayalar herhalde daha eski evrelerde Batı tarafında, Meksika bölgesi ile Guatamala bölgesi arasında yaşıyorlardı. Bunu da nereden çıkarıyoruz, anlamışsınızdır. Yukatan Mayacası hem Meksika Mayacasına hem de Guatamala Mayacasına büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu da ancak ikisi arasında bulunan bir dilin varlığı ile açıklanabilir. Demek oluyor ki Yukatan Mayaları bulundukları yerden, yani Güney Meksika ile Guatamala arasındaki bölgeden ayrılıp da doğuya, Yukatan'a göç ettikleri zaman arkalarında bir boşluk bırakmışlar. Buraya da, üstteki Meksika ve alttaki Guatamala Mayaları dolup birbirlerine komşu olmuş olsalar gerek. Bütün bunları dillerin karşılaştırılması ile elde edilen bilgilere dayandırıyoruz.

John - O halde sizin bu söylediğiniz çeşitten kanıtlar yoluyla birçok yeniden-kurmalar yapılabilir demektir.

Dick - Bütün bu söylediklerinize teşekkürler, ama ben başka konuları da ayrıntılı olarak ele almanızı isterdim. Gerçi sözcük aktarımı ve benzetme yoluyla yapılan değişmeler gibi şeylere biraz değindiniz, ama yepyeni bir malzemede rast gelecek olsam bunları tanıyacağımı pek sanmıyorum. Onun için, bu gibi işlemlerin çeşitlerini görürsek iyi olur. Bir de anlam değişmesi var; bu konuda okumamız gerektiğini söylediğiniz kitaplarda birçok şeyler okuduk. Aktarım ve benzetme işlemleri bu anlam değişmesi işlemine nasıl bağlanıyor gösterirseniz çok seviniriz.

Thompson - Bir nefeste birçok soruyu birden sordun, Dick. Ama bu günlük görüşeceğimiz konular burada bitiyor. İstersen senin istediklerini yarınki derste konuşalım. Sorduklarının gerçekten önemli şeyler, ama bugün oturup da ayrıntılı bir biçimde incelenemeyecek kadar geniş bir konunun içine giriyor bunlar. O halde yarın görüşmek üzere hoşça kalın.

SÖZCÜKLERDE BİÇİM VE ANLAM DEĞİŞMESİ İLE SÖZCÜK AKTARIMI KONULARINDA SINIFTA YÜRÜTÜLEN BİR TARTIŞMA

Bill - Dün bize söylediklerinizi hatırlıyorsunuz efendim, değil mi? Dildeki değişmeleri bugün de görecektik. Dünkü derste hem anlam değişmelerine, hem de benzetme ile değişmelere şöyle bir değinmiştiniz, ama sorunları görüşmeye pek zaman kalmamıştı.

Thompson - Evet hatırlıyorum. Bu tarihsel sorunlara yeniden eğilmek iyi olacak.

John - Bizim oturup da tanıtımını yapmaya çalıştığımız yerli dillerinin büyük çoğunluğunda tarihsel belgeler bulunmuyor elde. Peki bu dillerde oluşmuş olan tarihsel gelişmeleri nasıl saptayacağız? Üstelik çoğu kere de yalnızca bir tek lehçe üzerinde çalışıyoruz; onun için geriye giderek tarihteki eski biçimleri yeniden kurmamız pek mümkün olmayacak gibi.

Thompson - Çok doğru John. Zaten tarihsel biçimleri yeniden kurmanız da pek gerekmiyor. Eğer ortaya bazı varsayımlar ileri sürüp de tarihsel gelişmeleri açıklamaya kalkıyorsak o zaman elimizde de bunu kanıtlayacak tarihsel belgeler olması gerekir. Bir de şu noktayı unutmamak doğru olur. Eğer elde bir tek çeşit dil malzemesi bulunuyorsa bunu pek zorlamamak iyi olur. Ama eğer iki bölük malzeme bulunuyorsa o zaman iş başka. Sözgelimi bir tek dilin tarihçesine ait iki ayrı zamanı belirten tanıtımsal malzeme elde varsa o zaman bu ikisi karşılaştırılarak tarih ve zaman içerisinde ortaya çıkan değişmeler açığa çıkarılabilir. Aynı biçimde, bir dilin iki ayrı lehçesine ait tanıtımsal malzeme elde bulunuyorsa o zaman da bunlardan yola çıkarak geriye gitme yoluyla bazı yeniden-kurmalar yapabiliriz. Ama dediğim gibi eğer elde iki ayrı dizi malzeme yoksa o zaman varsayımlar ileri sürmek hiç de akıllıca bir yol sayılmasa gerek.

John - Peki, o zaman bu gibi tarihsel bilgilerin tanıtımsal dilbilimciye ne gibi bir yararı olabilir?

Thompson - Bir kere, hangi dil olursa olsun, onun oluşmasında rol oynayan etkenlerin ne gibi şeyler olduğunu bilmek önemlidir. Bir dilde ortaya çıkan tarihsel değişmeler hakkında insan bir kanıya varmış olursa o zaman daha dikkatli davranır; ve elde yeterli malzeme bulunmadığı durumlarda bunlardan saçma sapan sonuçlar çıkarmaktan, saf saf sözler etmekten çekinebilir. Ama daha önemlisi şu: tanıtımsal çalışmalarda bile insan bazı kere öyle durumlar ile karşılaşmakta ki bunlar ancak tarihsel gelişmeleri bilmekle açıklığa kavuşturulabilir. Dünkü görüşmemizde de sözünü etmiştik, hatırlayacaksınız; bir dili konuşanlar bazı kereler birden fazla dil biçimi kullanıp bunlar arasında seçim yapmazlar. Yerli dillerinde de bu olaya rast gelirseniz şaşmayın sakın. Bir yerli bildirmen bakarsınız bir gün bir şey söylemiş, ertesi gün başka bir şey. Bu noktayı kendisine hatırlatacak olsanız kullandıklarının her ikisinin de doğru olduğunu söyleyecektir. Bütün dillerde de bu durum ile karşılaşılmaktadır. İngilizcede olmuyor mu sanki? Ben kendi sesletmeme bakıyorum da bir tek "believe" sözcüğünü beş türlü söylediğimi hatırlıyorum; yani /biy'liyv/, /bi'liyv/, /be'liyv/, /bı'liyv/ ve /bliyv/. Bunlardan hangisini kullanacağım da o andaki duruma bağlı oluyor. Ama gene de nerede neyi kullanacağımı kesinlikle belirtemem; çünkü arada birçok gidip gelmeler oluyor; birisini kullanacağım yerde öbürünü kullanıyorum. Bunun gibi, "roof" sözcüğünün sesletilmesinde de /ruf/ ve /ru:f/ biçimleri arasında kararsız kalıyorum. Bu bakımdan, insan öbür dillerde de buna benzer durumlar ile karşılaşırsa şaşırmamalı. Bütün dillerde çok yaygın bir şeydir bu değişkenlik; hatta dalıa da ileri gidip şunu bile söyleyebiliriz: dilde değişkenlik, dildeki değişmelerin özüdür, mayasıdır.

Dick - Anlam değişmelerine ne dersiniz? Bunları bilirsek, bir yerli dilinde karşılaşacağınız anlam sorunlarını çözebilir miyiz dersiniz?

Thompson - Elbette, niçin olmasın? Ama ***semantik*** denilen ***anlambilim*** sorunlarını iyice kavramanız gerekir daha önce. Böyle yapılırsa o zaman yerli bildirmenler ile çalışılırken gereksiz yanlışlıklardan korunulmuş olur. Şöyle bir hatırlıyorum; öğrencilerden birisi Oto dilini konuşan birisine "at", "sırt", "gitmek" sözcüklerini sormuş. Bütün istediği şey, o yerli konuşucunun "at sırtında gitmek" karşılığında bir sözcükler dizisi söylemesi. Ama bildirmen bu sözcükleri kullanmaksızın bir şey söylediği için öğrenci de bayağı kızmış. Oysa yerli, bu sözün karşılığını doğru vermiş; ne var ki, bunu öğrencinin istediği gibi sözcük sözcüğüne karşılamamış da uygun bir başka şey söylemiş. Onun için başka diller ile çalışırken İngilizcedeki her şeyi bulacağınızı beklemeyin. "Dağın eteği", "dolabın gözü", "tabancanın horozu" gibi sözler her

dilde böyle söylenmeyebilir; başka türlü sözcükler ile de anlatılmış olabilir bu gibi deyimler. Aynı biçimde, "Allahaısmarladık", "vay canına", "kelleyi koltuğa almış" gibi deyimlerin de her dilde aynı yolda anlatılması gerekmez. Onun için bu noktada çok dikkatli olmak gerekir.

Dick - Dün anlatmış olduğunuz ses değişmelerinden başka ne gibi değişmeler var acaba?

Thompson - Bunlardan bir tanesi "sözcük aktarımı" dediğimiz şey, biliyorsunuz. İkincisi de "benzetıneli anlam değişmesi" diyebileceğimiz bir işlem.

John - Niçin benzetmeli değişme ile anlam değişmesini birlikte söylediniz, Ben bunların ikisini de birbirlerinden ayrı sanıyordum.

Thompson - Evet birçok bakımlardan ayrılar, ama ikisini de birleştiren bir şey var, onun için söyledim. Üç türlü değişmeden bir tanesi, dediğim gibi sözcük aktarımı; yani, bir dilden veya bir lehçeden bir başka dile veya lehçeye aktarılan sözcükler sonunda bir değişiklik ortaya çıkar, onu anlatıyor bu. İkincisi ise ses değişmesi olup, o dilin kendi çerçevesi içinde ortaya çıkar; genellikle de bu gibi ses değişmeleri sonunda birim-sözlerin anlamlarına bir zarar gelmez ve bir anlam değişikliği görülmez. Üçüncüsünde iş başkadır; bu değişme gene dilin kendi çerçevesi içinde ortaya çıkar ama, bu kere birim-sözlerin anlamları da değişir.

Mary - Daha önceleri söylemiştiniz, hatırlıyorum. Dil, bir bakıma benzetmelerden kuruludur gibi bir şey ileri sürmüştünüz. Peki "benzetme" ile ve "benzetmeli değişme" ile neyi belirtmek istiyorsunuz, lütfen söyler misiniz?

Thompson - İyi bir noktaya dokundun, Mary, teşekkürler, Şimdi bir an için matematiğe dönelim isterseniz; çünkü derdimi daha kolay anlatacağımı sanıyorum böylece. Şu yazdıklarıma bakın bakalım:

$$2 : 4 = 3 : 6 = 4 : x$$

Şimdi hiç duraksamadan söyleyebilirsiniz ki burada (x)'in değeri 8'dir. Peki niçin böyle oluyor? Çünkü 2 : 4 ile 3 : 6 belli bir düzen gösteriyorlar da ondan. Artık bu düzene göre düşünen sizler 4 : x bağlantısının 4 : 8 olacağını çıkarıyorsunuz. Matematikte buna "benzetmeli orantı" denmektedir. Dilde de buna benzer durumlar görülmektedir,

Mary - Dilde böylesine kolay durumlar nerede!

Thompson - Yok canım, dildekiler de o kadar karmaşık değil. Neyse, şimdi dildeki benzetmeye geçelim. Benzetme bir bakıma bir örgünün, bir kalıbın, daha doğrusu bir orantının anlatımı demek oluyor. Di-

yelim ki birisi "kulüp" sözcüğünü ilk defa duymuş olsun; bunun çoğul biçimini ise hiç işitmemiş bulunsun. Eğer kendisinden bu ismi çoğul yapması istenirse hiç kuşkusuz, şöyle bir orantıyı kendi kafasında belki de bilmeden geçirecektir:

küp : küp-ler kulüp : x

Kolayca kestirebileceğiniz gibi bu konuşucu "kulüp-ler" diyecektir. Aynı biçimde, "radyo" sözcüğünü de İngilizce modele göre çoğul yapacak olsa şöyle diyecektir:

banjo : banjos radio : radios

Dick - Peki niçin "radios" diyerek "-s" çoğul ekini kullansın da "oxen" sözcüğündeki "-en" çoğul ekini kullanmasın?

Thompson - Bir kere şu "-en" çoğul eki ancak bir tek "oxen" sözcüğünde kullanılmaktadır; bu bakımdan çok sınırlı bir örnek sayılabilir. Bir bakıma "children" ve "brethren" gibi sözcükler bu öbeğe sokulsa bile gene durum değişmez; yalnızca bu örnekler ile yetinilir. Konuşan kimse farkında olmadan şurasını anlamıştır ki bu iki ekten "-en" eki verimsizdir ve kısırdır. Öbür "-s" eki ise tersine, üretkendir, verimlidir. Böyle olduğu için de ister istemez "-s" işlek ekini seçecektir; çünkü dediğim gibi bu ek işlektir; yani bu ek çalıştırılırsa bütün sözcüklerin çoğul biçimleri elde edilebilir.

Dick - Ben şimdi "educationalize" diye bir sözcük yapsam bazı orantıları mı göz önünde tutmuş olurum?

Thompson - Elbette. Ben kendi payıma bu "educationalize" sözcüğünü daha önce duymadığımı söyleyebilirim; ama senin bu sözcüğün gene bir şeyler söylüyor insana, çünkü buna benzer sözcüklerin örneğine göre hazırlanmış. Biliyorsun İngilizcede "-ion" ile biten sözcüklerin sonuna "-al" getirilerek sıfat yapılabilir; örnekse, "nation" ve "national". Aynı biçimde, bu gibi "-al" ile biten sözcüklerin sonuna "-ize" ekinin de takılabildiği bilinmektedir; örnekse, (devletleştirmek) veya (uluslaştırmak) anlamına üretilmiş olan "nation-al-ize" sözcüğü.

John - Demek ki bir dilden bir başkasına çeviri yapacak olan bir kimse hangi dile çeviriyorsa onun sözcük yapım örneklerini ve orantılarını iyice bilmeli, değil mi? Özellikle de, eğer bu çevireceği dilde karşılıklar bulamayıp yeni yeni sözcükler uyduracaksa veya daha doğrusu üretecekse.

Thompson - Çok önemli bir noktaya dokundun John, ama ne yazık ki çeviricilerin birçoğu bu noktaya gereken önemi vermiyorlar.

Bill - Siz az önce dediniz ki, benzetme işlemi dilin bütün parçalarını etkileyebilir; peki cümle yapısı bakımından ne gibi benzetmeler yapılabilir?

Thompson - Her dilde buna ait örnekler bulunmaktadır. İngilizcede üzerinde en çok tartışılan şeylerden birisi de "like" sözcüğünün, bir bağ olarak, "than" veya "as" yerine kullanılması. Biliyorsunuz değil mi?

Mary - Evet biliyoruz; profesör Miller bu gibi "yozlaşma"lara iyiden iyiye karşı çıkıyor.

Thompson - Bunun hiç de gereği yok. Çünkü bu gibi gelişmeler dilin bozulmasından çok, dildeki orantıların, çeşitli noktaları zorlayarak onları daha uygun ve yatkın hale getirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır, o kadar. Şimdi isterseniz şu "like" sözcüğünü ele alalım ve "than" sözcüğü ile karşılaştıralım. Bildiğiniz gibi "than" sözcüğü, hem sözcük takımlarının, hem de cümlelerin başına gelebilir. Örnek:

I work more than John
I work more than John works

İşte "like" sözcüğü bazı sözcük takımlarının başına gelebildiği için, benzetme yolu ile cümlelerin de önüne konabilmiştir. Örnek:

I work more like John
I work more like John works

İşte buradaki "like John works" cümleciğindeki "like" sözcüğü bir bozulma, bir yozlaşma sonucunda değil, cümle kalıplarının zorlaması ile oraya gelip yerleşmiştir.

John - Buna göre "halk yakıştırması" denilen şeylerin de "benzetme" içerisinde düşünülmesi gerekir, değil mi? Çünkü burada da, sizin benzetme dediğiniz şeyde olduğu gibi bir biçimin, daha iyi tanınan bir başka biçime veya örneğe benzetilmesi söz konusu.

Thompson - Evet öyle. Sözgelimi, Eski Fransızcada "crevisse" diye bir sözcük bulunmaktaydı ve küçük bir çeşit istakoz anlamına geliyordu. Orta İngilizce bunu "crevise" olarak aldığı halde daha sonraları bu sözcük "crayfish" biçimine dönmüştür. Burada ikinci birim-söz "fish" yani (balık) olduğu halde birinci birim-söz olan "cray" hiç bir anlam taşımamaktadır. Bütün işlem, "crevise" gibi anlaşılmayan bir sözcüğün yeniden yorumlanması ile ortaya çıkmaktadır; bu hayvan bir deniz ürünü olduğundan "fish" yani (balık) adı taşıması gerektiği düşünülerek sözcük değiştirilmiş ve yeniden yorumlanmıştır. İngilizcede buna benzer bir

sözcük daha var: "gooseberry"; yani sözcük anlamı ile "kaz üzümü" gibi bir şey; Türkçede "Bektaşi üzümü" deniyor. Bütün iş, bu meyvenin, üzüme benzer, taneli bir şey olmasından ortaya çıkıyor. Fransızcadan alındığı biçim "groseille", o başka. Baştaki "gros" parçası "goose"a benzetilerek yeniden yorumlanmış, gerisine de taneli meyveler için kullanılan "berry" eklenmiş. Türkçede de buna benzer örnekler yok değil. Örnekse, "gardrop" sözcüğü; Fransızcadaki anlamı ile (elbise saklayacak yer) demek. Ama bu yer dolaba da benzediğinden Türkçede buna çok kereler "gardolap" denmektedir. Yani burada sözcük yeniden yorumlanmış ve üstüne "dolap" kavramı kondurulmuştur. Oysa sözcüğün başındaki "gar-" parçasının burada hiç bir anlamı yoktur, ama orasına kimse bakmamaktadır. Gördüğünüz gibi dilin hangi parçası olursa olsun, ister sesleri, ister sözcükleri, isterse gramer yapısı, hepsi birden benzetme işleminin etkisi altına girebilmektedir.

John - Sizin bu söylediğinize göre bir dilde benzetmeler yolu ile gerekli uyumlar yapıldıktan sonra artık denge hali gelmelidir. Ondan sonra da artık hiç bir benzetmenin yapılamaması gerekir.

Thompson - Hayır, durum hiç de öyle olmuyor, John. Bir kere ses değişmeleri hiç durmuyor; böyle olunca benzetme ile yola girmiş olan biçimler bir süre sonra gene çizgiden dışarı sapmış duruma düşüyorlar. Bir de sözcük aktarımı sorunu var, bu arada. Öbür lehçelerden veya başka dillerden sözcük alındığı zaman bunlar çoğu kere dilin yapısına uymuyorlar; onun için de bunların gerekli benzetmeler yolu ile eldeki kalıplara uydurulması gerekmektedir. Görüyorsunuz ki benzetme işleminin rahatça çalışabilmesi iyi bir şey. Eğer benzetme olmasaydı dillerde canlılık olmazdı, çünkü hiç kimse öğrenmiş olduğundan ayrı bir şey söyleyemezdi o zaman. Bildirişme işleminin oldukça karmaşık bir ölçüde yapılabilmesinin tek nedeni, dillerde bulunan kalıplar ve örgülerdir. İnsanlar bu kalıplara ve örgülere başka başka sözcükler yerleştirmek yoluyla yeni yeni karışımlar elde etmekte, böylece o zamana kadar duyulmamış sözler söylemek fırsatını bulmuş olmaktadırlar. Benzetme işlemini durdurmanın tek yolu, dili dondurmaktır. Bir dil ancak "ölü" olduğu zaman benzetme yolu ile değişme olayından kurtulur.

Dick - Şimdi hatırladım birdenbire. Kutsal Kitab'ın Kral James tarafından yaptırılan baskısında (öküz) sözcüğü için, tekilde "cow" kullanıldığı halde çoğulda "kine" görülüyor. Biz artık bu "kine" biçimini kullanmayıp "cows" dediğimize göre burada da bir benzetmeli değişme mi olmuş acaba?

Thompson - Elbette, değil mi? Çünkü "sow:sows" gibi bir orantıya dayanılarak "cow:cows" denilmiş olunuyor. Zaten "-s" ile yapılan çoğullar zamanla gittikçe daha çok tutulmaya başlamış; böylelikle "-s" çoğul eki gittikçe işlek, verimli ve üretken bir ek haline gelmiş. Bugün artık bu biçimde bir düzlemeye gitmiyoruz; öyle olsaydı "oxen" yerine de "oxes" derdik. Ama bazı sözcüklerde denemeler yapılmıyor değil. Sözgelimi, "roof" biçiminin çoğulu için "rooves" yerine "roofs" da kullanılıyor. Ama bu konuda kesin bir şey söylememek gerekir, çünkü benzetme yolu ile değişme veya benzetmeli "düzleme" denebilecek olan işlem, dildeki biçimleri belli bir çizgiye getirirken bazı zamanlarda dilin belli bir bölgesine etki yapıyor bazı zamanlarda da başka bir bölgesine.

John - Yani, dilin hangi parçası benzetme işleminin etkisine girecek, önceden söylemek mümkün olmuyor, öyle mi?

Thompson - Hayır olmuyor. Bizim bütün bildiğimiz şey şu: benzetme işlemi, dilde en çok nereler denge durumundan çıkmışsa orada iş görüyor; dilin genel yapısı dışına çıkan yerler bir bakıma "düzlenerek" çizgiye getiriliyor. İngilizcede buna verilecek en son örneklerden bir tanesi de, mastardan yapılmış olan iki türlü geçmiş zaman biçimi; örnekse "proved" ve "proven", "shaved" ve "shaven" çiftleri. İngilizcede bazı kere "I have proved" bazı kere de "I have proven" denebiliyor. Ama İngilizce fiillerin geçmiş zamanları büyük bir çoğunlukla "-ed" olarak bittiğinden "I have proven" gibi deyişler düzlenerek "I have proved" biçiminde söylenmeye başlıyor. Onun için, "proven" gibi sözcükler artık fiil zamanlarında kullanılmıyor. Bazıları bunları fiilden yapılmış sıfat olarak kullanıyorlar o başka. Sözgelimi "a proven fact" diyorlar, ama fiilde "I have proved" biçimini yeğliyorlar. Bunun gibi, "a shaven face" deniyor, ama fiil zamanına gelince "I have shaved" biçimi kullanılıyor.

Mary - Peki bu benzetme dildeki pürüzleri böyle düzeltip çizgiye getiriyorsa niçin "to be" gibi aykırı bir fiili düzene sokamamış? Yani, "are, is, anı, were, be" hep birden "be" olsalar ne iyi olurdu?

Thompson - Senin bu dileğin çok haklı Mary, ama ne yapalım ki bir dilde çok sık kullanılan sözcükler daha bir dayanıklı oluyor düzlemeye karşı; benzetmeli düzleme veya çizgiye getirme bu gibi sözcüklere pek işlemiyor. İşin hoş tarafı, bu durum yalnızca İngilizcede yok; birçok dillerde bulunan aykırı biçimler büyük bir çoğunlukla dilde en fazla kullanılan sözcükler veya sözcük takımları oluyor. Bunun nedeni de oldukça açık; İsterseniz şu örneklere bir bakalım. İngilizcede "proved" ve "proven" sözcükleri geçmiş zamanı yapmak için kullanılıyor. Şimdi bu iki biçimi duyan birisi, eğer bunları yeteri kadar işitmemişse o zaman

hangisini kullanacağını şaşıracaktır; ayrıca, bunlardan hangisini hangi durumda kullanacağını kesin olarak bilmiyorsa gene bu ikisini birbirine karıştıracaktır. Ama şu var ki bunlardan "proved" biçimi İngilizcedeki modele uygun olduğundan daha ağır basacaktır. Dinleyenin durumu da buna benzemektedir; yani "proved" ve "proven" biçimleri kendi dilinde çok kullanılmadığı için bunları iyice ayırt edemeyecek, ama "proved" biçimi genel modele uygun olduğundan bunu daha bir kolaylıkla kabul edecektir. Böylelikle, konuşan kimse gitgide çoğalan bir oranda "proved" biçimini kullanacak, sonunda da bu biçim öbürüne üstün gelecektir. Ama her ikisini de kullansa gene karşısındakiler tarafından yadırganmayacaktır. Öte yandan, eğer birisi "I is trying" diyecek olursa o zaman iş başkalaşır; çünkü bu biçim oldukça az kullanılır ve bunu kullananlar da çoğunlukla İngilizcenin düşük bir düzeydeki türünü veya "ölçü-dil" dışı İngilizceyi konuşan kimselerdir. Onun için, böyle bir biçimi kullanan birisi bazı kereler doğru olarak bile anlaşılmayacaktır; üstelik, ölçü-dil olarak kabul edilmiş İngilizceyi konuşan birisi üzerinde olumlu bir etki yaratmayacaktır. Ama "to be" fiili gibi bir şey çok sık kullanılan bir sözcük olduğu için, bunun çekilmiş biçimlerindeki aykırılıklara artık herkes alışagelmiş sayılır; bu yüzden de anlaşmada bir bulanıklık ortaya çıkmaz. Ama şu var ki birisi çıkıp ta "I is trying" diyecek olursa birçokları kendisini yadırgarlar ve hatta küçük görürler. Çünkü İngilizce konuşurken ölçü kabul edilen İngilizceyi yani "standart" İngilizceyi konuşmak gereklidir; çünkü, bu tür İngilizceyi konuşan kimseler Anglo-Amerikan dünyasının işlerim yürüten kişilerdir, bu bakımdan belli bir ağırlıkları, değerleri vardır. Bu gibiler ile konuşulurken onların üzerinde olumlu bir etki yapmak hayatta karşılaşılan birçok durumlarda insana yarar sağlar; çünkü, dediğim gibi, bu kimselerin toplumdaki yerleri önemlidir, ekonomik bakımdan ellerinde kuvvet bulundurmaktadırlar. Bu gibi kimseler ile konuşurken ölçü-dil İngilizcesi kullanmak insana toplumsal ve ekonomik üstünlükler sağlayabilir.

John - Şimdi şu benzetme işlemine dönelim isterseniz. Bazı sözcük parçacıklarının oluşmasında da benzetme işlemi sorumlu mudur acaba? İngilizcedeki "-ly" eki, yanılmıyorsam "like" sözcüğünden değişerek çıkmıştır.

Thompson - Evet öyle. İlk başlarda "man-like", "woman-like" gibi bileşik sözcükler bulunmaktaydı. Daha sonraları bir ses değişmesi ile buralardaki "-like" sözcüğü bugünkü "-ly" biçimine dönüştü. İngilizcede bu "-ly" eki artık üretken bir ek olduğundan birçok isimlere eklenebilir

ve bunları sıfatlara çevirebilir; aynı biçimde, sıfatlara eklenerek onları zarf yapar.

Dick - Eğer sizin dediğiniz gibi "man-like" daki "-like" değişip de "-ly" olmuşsa, yani "manly" ortaya çıkmışsa nasıl oluyor da bugün biz gene de "man-like" gibi bileşik bir sözcüğü kullanabiliyoruz?

Thompson - Çünkü bu ikincisi yeni bir bileşik sözcük de ondan. Yani çok eskilerde kullanılan "man-like" bugün "manly" olduktan sonra ayrıca tek başına kullanılan "like" sözcüğü ile bu kere "man-like" gibi bir sözcük yeniden yapılmış. Bunun başka örnekleri de var. Sözgelimi "house-wife" sözcüğü çok eskilerde yapılmış; o zamanlardaki sesletilmesi ise /hu:s -wi:f/ imiş; gel zaman git zaman bu sesletme biçimi /huzif/ yolu ile /hazi/ yani bugünkü "hussy" oluvermiş. Ama bir de "wife" sözcüğü tek başına kullanıldığı için bununla yeniden bir sözcük yapılmış ve "house-wife" bileşik sözcüğü elde edilmiş. Eski sözcük ilk baştan (ev-kadını) demekken sonraları (sürtük kadın) anlamına gelmiş, ama yeri boş kaldığı için bugün yeniden "house-wife" yani (ev-kadını) yapılmış.

Mary - Öyleyse insanlar yaptıkları benzetmeleri bazı kereler birbirlerine karıştırıyorlar; halk yakıştırmalarında da böyle olmuyor muydu?

Thompson - Ne demek istediğini doğrusu pek anlayamadım. Benzetme ile yapılan yeni biçimler bir dilin tarihinden gelen biçimlere aykırı düşüyor demek istiyorsan haklısın.

Bill - Kendi halinde insancıklar dillerin tarihçesini nerden bilsinler! Tanınmış bilginler bile sözcüklerin kökünü açıklarken yanlışlıklar yaptıktan sonra.

Thompson - Evet haklısın. Herkesin oturup da tarihsel gelişme kurallarını bilmesi istenmez; ama ne var ki bu kimselerin, benzetme işlemine ait kuralları bilmeleri mümkün; zaten de biliyorlar. Bir dili konuşanlar kendi kafalarında bir dil örgüsü kuruyorlar; ondan sonra da dildeki biçimleri evirip çevirip bu örgüye uydurmaya çalışarak dillerini bir bakıma her an yeniden yaratıyorlar. İngilizcedeki "cherry" sözcüğünü alın, isterseniz. Eski Fransızcada (kiraz) anlamına gelen bu sözcük, "cherise" biçimindeymiş. Orta İngilizceye ise bu sözcük /çeriz/ sesletmesi ile aktarılmış. Ama biliyorsunuz sondaki /z/ sesi İngilizcede çoğul eki; onun için de Orta İngilizceyi konuşanlar bunun gerçek yani tekil biçiminin /çeri/ olacağım düşünmüşler ve dildeki biçimi kendi kafalarındaki gerçeğe uydurmuşlar. Bir yandan da "cherries" biçimini olduğu gibi bırakarak çoğul anlamında kullanagelmişler. Gördüğünüz gibi, burada bir sözcüğe herhangi bir şey eklenerek başka bir sözcük elde

edilmiyor; tam tersine, /z/ gibi bir ses eksiltilerek yeni bir sözcük türetiliyor. Bu işleme, onun için "ters-türetme" adı verilmektedir. İngilizcede "burglar" sözcüğü (hırsız) anlamına geldiği gibi, sondaki /r/ sesini atmak yoluyla bu işi yapan kimseden bu işin kendisine geçilmiş ve "burgle" fiili elde edilmiştir; buradaki "burgle" sözcüğü bir fiil olup ters-türetme ile ortaya çıkmıştır.

John - Bir dili konuşanlar bu gibi oranlamalara gerçekten girişiyorlar mı, yoksa bu benzetmeler rasgele bir biçimde mi yapılıyor?

Thompson - Yok canım, insanlar oturup da dil hakkındaki bu gibi kararlar vermek için düşünüp taşınmıyorlar; bu gibi benzetmeli biçimleri yaratmalar kendiliğinden oluveriyor, yani dili konuşanların kendileri bilinçli olarak işin farkına varmadan. Ortada belli dil örgüleri ve kalıpları bulunmakta; insanlar da bunlardan birisine şöyle bir "sapıveriyorlar" diyelim, isterseniz. Dili konuşan kimse hangi çatıyı kuracağını bir an için düşünebilir; çünkü söyleyeceği biçimi hangi çatı içinde duymuş olduğunu unutmuştur. Böyle olunca da çok kere o konuşucu daha fazla beklemez ve dildeki örgüye uygun bir biçim uyduruverir. Diyelim ki İngilizcedeki "dive" fiilinin geçmiş zamanını yapmak isteyen birisi bulunsun; şimdi bu konuşucu, geçmiş zaman halinde bu fiil kökündeki ünlünün başka bir ünlüye değiştiğini bilmektedir, ama hangisi olduğunu pek hatırlamamaktadır; belki "dave", belki de "dove". Onun için daha güvenli olsun diye en genel kalıba uyarak "-ed" geçmiş zaman eki ile "dived" deyiverir, olur biter. Böyle söyleyince karşısındakiler kendisini hem anlamış olurlar, hem de karşıdan gelen tepki öyle pek olumsuz olmaz; oysa yanlış bir şey söyleseydi daha sert bir tepki gelebilirdi.

Bill - Şimdi ortada bir benzetme işlemi var, bir de iki biçim arasında duraksama. Diyelim ki konuşucu "dove" ve "dived" biçimlerinin ikisini de duymuş olsun. Niye ikisi arasında gidip gelmiyor da bir tanesini seçerek "dived" diyor?

Thompson - İlk defa yapılan bir benzetmeli biçimi tanımak daha kolaydır konuşucu için. Ondan sonra bu benzetmeli biçim daha önceden zaten bulunan ile birlikte kullanılırsa konuşucu bunların ikisi arasında bir seçme yapamayabilir ve her ikisi de zaman zaman kullanılır gider.

John - Peki benzetme işlemi burada ne rol oynuyor? Bana kalırsa iki biçim arasında duraksama konusunda bir hayli etkili gibi; böylelikle iki biçimden birisi en sonunda ortadan kalkıyor.

Thompson - Evet öyle oluyor. Eğer konuşucu hem "dove", hem de "dived" biçimlerini duymuşsa çoğunlukla "dived" biçimini seçiyor, çünkü bu biçim dilin normal örgüsüne daha uygun; dilin genel yapısı

daha ağır basıyor, başka bir deyişle. Eğer iki biçim arasında bir seçme güçlüğü varsa o zaman hangisinin üstün geleceği, dildeki genel yapının, örgünün' zorlamasına bağlı. Benzetme ile yapılan biçimler genel yapıya ve örgüye uyduklarından çoğu kere daha ağır basıyorlar.

Mary - Daha önceleri dildeki yazı ve yazım etkeninden de söz etmiştiniz; dildeki biçimlerin kaybolmadan saklanmasında yazının pek de o kadar rolü olmuyor gibi. Ama bana öyle geliyor ki iki biçim arasında bir seçim yapılırken yazılı biçim daha bir üstünlük sağlıyor.

Thompson - Bak bunda çok haklısın, Mary. Yazı gerçekten önemli bir etken oluyor bu gibi noktalarda. Ama biz her zaman yazının önemini küçültmeye çalışıyoruz; çünkü dildeki biçimlerin olduğu gibi saklanmasında yazının pek etkisi olmuyor, biçimler gene de değişiyor. Ama ne var ki eğer yazılı biçimler olmazsa on dördüncü yüzyılda yazılmış olan "Canterbury Hikayeleri"ni bugün arlık anlayamayız; çünkü Chaucer'in zamanındaki sesletme bugüne kadar oldukça değişmiş. Harflerin o günkü değerlerine göre okuyunca ortaya çok daha başka bir İngilizce çıkıyor. Ama aynı harfler bugünkü İngilizce değerlerine göre okununca geçmiş yüzyılların metinlerini anlayabiliyoruz. Sözgelimi, Chaucer'in adı o zaman /çauser/ okunduğu halde bugün /çoğsı/ okunuyor. Ama yazıya yaslanılınca bu güçlük ortadan kalkıyor. Bu bakımdan yazının belli bir değeri de olduğunu kabul etmek gerekiyor; hatta o kadar ki, insanlar çok duymadıkları bazı sözcükleri harflerine göre seslettiklerinden ortaya gerçekten ayrı bir okunuş çıkmaktadır. Sözgelimi "often" sözcüğünde "t" harfi bulunduğu için birçokları bu sözcüğü /oftın/ diye okuyorlar; oysa gerçek sesletme /ofın/. Eğer bu "t" harfi olmasaydı kimsenin aklına /t/ ile sesletmek gelmezdi. İsterseniz "author" sözcüğünü alalım; bunun esası, Fransızcadan Orta İngilizceye geçen "autor" biçimi; yalnızca /t/ sesi ile yapılan bir sesletme var. Ama sonraları bir "h" harfi konunca "th" olmuş, yani "author". İngilizcede "th" çift-harfi peltek-/s/ gibi okunduğundan bugün bu "author" sözcüğü de hiç gereği yokken bu ses ile okunmaktadır. İşte yazım biçiminin etkisi ile ortaya çıkan bu gibi okunuşlara ***yazım sesletmesi*** denmektedir.

Dick - Bir dilin yazılı olması ile o dilin sözcük dağarcığı genişlemiş olmuyor mu?

John - Anlayamadım Dick, ne demek istiyorsun açıklar mısın?

Dick - Biliyorsunuz, Amerika'yı, "Birleşik Devletler" anlamına gelen "United States" sözcüklerinin baş harfleri ile "U.S." olarak söylüyoruz çok kere. Şimdi, buradaki sesletme çok yapmacık; çünkü yalnızca harflerin bir bir okunuşlarına göre /yu-es/ diyoruz. Demek oluyor ki

İngilizceye böylelikle, yani yazılış biçimi yüzünden bir sözcük daha eklenmiş oluyor.

Thompson - Doğru söylüyorsun, Dick. Gerçekten yazı yolu ile ortaya birçok sözcükler çıkıyor, ama bunların sayısı o kadar da çok değil. Bu gibi sözcükler bazı kere kısaltmalar sonunda beliriyor. Örnekse, "laboratory" yerine "lab"; "auditorium" yerine "aud"; "professor" yerine "prof" gibi. Bir de "harf sözcükleri" denen şeyler var. Sözgelimi "Standard Oil Company" sözcüklerinin ilk ve son harflerinden, hecelerinden "S o ko ny" sözcüğü yapılmış, "Women's Arıny Corps" sözcüklerinden de "Wac".

Mary - Demek oluyor ki yazı denilen şey bir dili dengede tutacağına bir sürü değişmelerin nedeni oluyor.

Thompson - Evet bir bakıma doğru; dildeki değişmelerden birçoğu yazının yüzünden ortaya çıkıyor; ama unutmamak gerekir ki birçok biçimlerin olduğu gibi kalmaları da yazının etkisi ile oluyor.

Mary - Ne olursa olsun, yazı bir dildeki sözcüklerin ortadan kalkmasını yeterince engelleyemiyor. On yedinci yüzyılda yapılan Kutsal Kitap çevirisini düşünün bir kere. Kral Jaines baskısı olarak bilinen bu çeviride geçen sözcüklerden birçoğu bugün artık kullanılmaz olmuş.

Thompson - Evet doğru. Ama bir takını insanlar var ki eski sözcükleri ve deyimleri canlandırmak için canla başla çalışıyorlar. Bunlar daha çok "Klasikçiler" veya "Eski-Çağcılar" denebilecek kimseler. Ama bu gibi yollardan sözcükleri canlandırmaya çalışma boşuna oluyor; çünkü ölen sözcükler artık ölmüş, görevlerini yitirmiş. Şimdi buradan öbür konuya geçebiliriz artık, değil mi? Biliyorsunuz bugün görüşeceğimiz konulardan bir tanesi de "semantik" değişme denilen anlam değişmesi idi, yani sözcüklerin anlamında ortaya çıkan değişmeler.

John - Bu anlam değişmeleri yalnızca sözcüklerde mi oluyor? Dilin başka bölümlerinde görülmüyor mu?

Thompson - Affedersiniz, ufak bir yanlışlık yaptım galiba. Haklısın John, yanlışlığımı hemen gördün. Evet, sorunu başka türlü ortaya atmak daha doğru olurdu gerçekten. Çünkü anlam değişmesine uğrayan birimlerin yalnızca sözcükler olduğunu söylemek doğru olmaz. O halde şöyle diyelim: yalnızca sözcükler değil, aynı zamanda gramer özellikleri de anlam bakımından değişebilir. Oldu mu şimdi? İngilizcenin sözcükler dizimindeki sırada tarih süresince değişmeler olmuştur. Daha önce de söylemiştik, hatırlayacaksınız. Eski İngilizce evresinde, sözcüklerin cümle içindeki sıralanışları o kadar önemli değildi. Özne, fiil

ve nesne hangi sırada olursa olsun cümle anlaşılıyordu; sıralamanın bildirişme bakımından bir önemi yoktu, yalnız üslup denemeleri için değişiklikler yapılabiliyordu. Başka bir deyişle, cümledeki sözcük sırasının, ***çekirdek-anlam*** denilen öz anlam bakımından bir değeri bulunmuyordu. Bugün ise sözcüklerin sıralanışı belli bir anlam değeri taşımaktadır; fiil hareketinin öznesi ve nesnesi cümle içindeki durumlarına göre anlaşılır. Başka bir deyişle, cümledeki sözcük sırasının, çekirdek-anlam bakımından değeri bugün için büyüktür; Eski İngilizcede ancak ***çevresel-anlam*** açısından bir yan değeri olan sözcük sıralanışı bugünün İngilizcesinde "çekirdek-anlam" açısından çok daha ön sırada gelmektedir. İşte, sözcüklerin sıralanışındaki bu değişme bir anlam değişmesi sayılabilir; çünkü belli bir gramer özelliğinde bir anlam ayrılığı ortaya çıkmıştır.

Mary - Siz gramer özelliğinden söz ediyorsunuz ama, anlam değişmesi deyince çoğu kere sözcükler akla gelmektedir.

Thompson - Doğru söylüyorsun; ama yalnızca sözcüklerden söz etseydik görüş açımızı daraltmış olmaz mıydık? Gramer özelliklerini bunun için konuya aldım. Sözcüklere gelince, bunlardaki anlam değişmesi çok daha belirgin oluyor nedense. İngilizcedeki "prevent" sözcüğünü alalım; bu sözcüğün bugünkü anlamı, biliyorsunuz (engellemek); ama ayrıca (önüne geçmek) gibi bir anlama da geliyor. Şimdi Kutsal Kitab'ın İncil bölümüne bakalım. Tesalyalılar, 4:15'de şöyle bir şey yazılıdır. Anlayacağınız gibi, Kral James baskısından alıyorum bu cümleyi: "Yaşayanlar uyuyanları engellemeyecek". Şimdi bu cümlenin ne anlamı olabilir, söyleyin. Ama bir de Grekçesine bakınca iş değişiyor; İngilizce parçayı bütün olarak da okuyunca anlam biraz açıklanıyor. Bu kere "prevent" sözcüğünün, (öne geçmek) veya (önünden gitmek) gibi bir anlama geldiğini anlıyoruz. O zaman cümleyi yeniden gözden geçirelim: "Yaşayanlar, uyuyanların, yani ölmüş olanların önüne geçmeyecek. İsa yeniden dünyaya geldiği zaman ölmüş olanlara da nur verecek; öldüler diye onların hakkı yenmeyecek; yaşayanlar onların önüne geçmeyecek." Ama ne var ki bugünkü İngilizcede "prevent" sözcüğü bu anlamda kullanılmıyor artık, yalnızca (engellemek, engel olmak) anlamına geliyor. Grekçe aslından çevrilirken (üzüntü) anlamına gelen bir sözcük ise, on yedinci yüzyıl İngilizcesi ile, (düşünce) olarak çevrilmiş. Şu cümleye bir kere dikkat edin: "yarın için hiç düşünce tasarlama". Burada biraz tuhaflık yok mu sizce? Ama tarihsel kaynaklara bakınca şöyle bir cümle görüyoruz: "Kraliçe Elizabet 'düşünce'den öldü". İnsan niçin düşünceden ölsün? Demek ki bunun daha başka bir anlamı olmalı. Türkçede "fikir"in çoğulu olan "efkar" sözcüğü, biliyorsunuz (keder) anlamına ge-

liyor. O halde, "düşünce" demek bazı kere "üzüntü" de demek olabiliyor. Kutsal Kitap çevirisinde bu sözcük o zamanın İngilizcesine göre yerinde kullanıldığı halde daha sonra anlam değiştirdiği için bugünkü tuhaf durum ortaya çıkmış. Bütün güçlük, sözcüklerin anlamlarının değişmesinden doğuyor.

Bill - Bütün bu anlam değişmelerini şöyle akla yatkın bir biçimde öbeklemek mümkün değil mi acaba?

Thompson - Anlam-bilim denen "semantik" dalı ne yazık ki bugünkü durumu ile bütün anlam değişmelerini içine alan ve açıklayan bir kuram, bir teori ileri sürmüş değil. Ama eskiden beri yapılagelmekte olan öbeklemeler var, o başka. Bunlarda, anlam değişmelerindeki "genişleme", "daralma" gibi şeyler ele alınmakta ve "mecaz, teşbih, istiare" gibi anlam oyunları bölüklere ayrılmaktadır.

Bill - Bunlara örnekler verebilir misiniz acaba? O zaman, daha iyi anlarız da.

Thompson - Hay hay, vereyim. Anlam daralmasını "hound" sözcüğünde görüyoruz. Eski İngilizcede bu sözcüğün anlamı genel olarak (köpek) demekmiş; ama zaman geçtikçe kapsamı daralmış ve bugünkü İngilizcede olduğu gibi yalnızca (tazı) anlamına gelmeye başlamış. Bunun tersi ise, anlam genişlemesi. Orta İngilizce evresinde yalnızca belli bir cins köpek anlamına gelen "dog" sözcüğü, bugün ise bütün köpekler için genel bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Mecaz oyununa gelince bu da "chief" sözcüğünde görülebilir. Bunun Latince aslı "caput" yani (baş) demektir. Türkçede de "baş" deyince sözcük olarak vücudun bir parçası, ama mecaz olarak da "önder, başkan" anlamları çıkmaktadır. Bundan başka anlam değişmeleri de bulunmaktadır. Eski İngilizcede "ceace" yalnızca (çene) anlamına gelmekteydi. Bundan türeyen modern "cheek" sözcüğü ise (yanak) anlamını taşımaktadır; yani burada çene ile yanak birbirlerine yakın olduklarından karışmışlardır. Bir başka türlü değişmede ise, anlamlar arasında, bir bütün ile bu bütünün parçası gibi bir bağlantı vardır. Sözgelimi "town" sözcüğü eskiden (çit) demekti; böylelikle önce (çitle ayrılmış yer) anlamı gelişti; sonradan da bu parçadan bütün bir (şehir) anlamı ortaya çıktı. Başka bir değişme biçimi ise "anlam zayıflaması"dır. Latincede (yıldırım ile çarpmak) anlamına gelen sözcük parçaları birleşmiş ve anlam değiştirmek yoluyla İngilizcede "astound" sözcüğünün (şaşırtmak) anlamını oluşturmuştur. Burada anlamın iyice zayıfladığı belli olmaktadır. Bir de bunun tersi var. Eskiden (işkence etmek) anlamına gelen "kill" sözcüğünün anlamı iyice kuvvetlenmiş ve bugünkü (öldürmek) anlamını kazanmıştır. Sözcüklerdeki an-

lamların bir de "aşağılanması" ve "yüceltilmesi" var. Örnekse, Almanca "Knabe" sözcüğü, (çocuk) anlamına gelmektedir; bu anlam İngilizcedeki koşut-sözcükte de aynıydı, yani kötü bir anlamı yoktu. Ama bugünkü İngilizcede "knave" sözcüğü artık (çocuk) değil (sahteci, düzenbaz) anlamına gelmektedir; yani burada anlam iyice aşağılanmıştır. Öte yandan, Almanca "Knecht" sözcüğü (uşak) anlamına geldiği gibi Eski İngilizcedeki koşut-sözcük olan "cniht" de (çocuk) veya (uşak) anlamlarına geliyordu. Ama bugünkü İngilizcede bu sözcüğün anlamı artık (şövalye) dir; demek oluyor ki anlamda bir yüceltme olmuştur.

Bill - Hepsi iyi, güzel ama bu çeşit bir öbeklemenin tanıtımsal dilbilimdeki yararı ne olacak? Sizin bu dediklerinizi bulabilmek için sözcüklerin tarihçelerini bilmek gerek. Tanıtımsal dilbilimde ise dillerin tarihçelerine pek eğilmiyoruz.

Thompson - Evet dediklerin doğru. Bizim bu yaptığımız türden öbeklemelerin tanıtımsal dilbilimciye pek yararı yok. Ama şu da var ki bu gibi çalışmalar sonunda bazı birim-sözler arasındaki bağları daha iyi kavrayabiliriz ve gereksiz bağlantılar yapmaktan kaçınabiliriz. Şimdi İngilizcedeki "sloth" sözcüğünü alalım; bunun anlamı (tembellik) demek. Bir de "sloth" denilen hayvan var; hareketleri iyice yavaş olduğu için (tembel hayvan) dendiği de oluyor. Eğer anlam bağlantıları iyi bilinmezse "sloth" yani (tembellik), (üşengeçlik) sözcüğünü "sloth" adındaki hayvanın ismi ile birlikte görmek eğilimi olabilir insanda. Oysa bu sözcüğün esası "slow" yani (yavaş) anlamına gelen sözcüktür. Nasıl "true" (gerçek) sıfatından "truth" ismi ve "wide" (geniş) sıfatından da "width" ismi yapılmışsa, aynı biçimde "slow"dan da "sloth" sözcüğü türetilmiştir. Ama sözcük sonunda bulunan "th" çift-harfinin gösterdiği her peltek-/s/ sesini bu yolda bir isim eki olarak almak doğru değil. Evet, "faith" sözcüğünde de böyle bir ses var, ama bunu çıkarınca geriye "fai-" kalıyor ki bunu bir yere bağlıyamıyor insan. Oysa "sloth"daki "th" çıkınca geriye "slo-" harfleri veya /slo-/ sesleri kalıyor ki, sıfat olarak (yavaş) demek.

Mary - Bu iş Avrupa dilleri için iyi hoş ama yerli dillerinde durum nasıl oluyor? Bunlarda ne gibi anlam sorunları ile karşılaşıyor insan?

Thompson - Genellikle üç çeşit güçlük çıkıyor insanın karşısına. Bunlar da, bir yandan aktarma sözcüklerde, öbür yandan bizimkilere aykırı söz sanatlarında ve bir de bizim alıştığımız sözcük karışımlarına aykırı yapılarda göze çarpmaktadır. Meksika'daki Tetelsingo Azteklerini alın; bu Kızılderililer İspanyolcadan "gloria" sözcüğünü alınışlar; yani (onur), (şeref) filan anlamına gelen sözcüğü. Bunu "gluria" biçimine çe-

virmişler ama, esas anlamında değil de (içkili toplantı) anlamında kullanmaya başlamışlar. Görüyorsunuz, ne kadar değişik bir durum ortaya çıkıyor böylece. Söz sanatlarında da böyle oluyor. Tutup Sudan'daki Şulla kabilesini alın. Bunlardaki deyimler bizimkilerin oldukça tersine. "Geniş yürekli" bizde kötü anlama gelmediği halde bu dilde "bencillik" demektir; bunun tersi olan "dar yürekli" ise bizdekine uymayacak biçimde "cömertlik" anlamına gelmektedir. Gördüğünüz gibi söz sanatları da oldukça aykırı olabiliyor. Sözcüklerin karışımından oluşan deyimler de bizdekilerini her zaman karşılamıyor. Zaten böylesi de doğal değil mi? Hiç kar görmemiş insanlar nasıl olur da "kar gibi beyaz" filan diyebilirler? Aynı biçimde, "uykuya daldı", "canını dişine taktı" gibi deyimleri bu gibi yerli dillerinde söylemek için deyimlerin çatısını oldukça değiştirip başka türlü anlatmak gerekir. Olduğu gibi çevrilirse hiç bir anlama gelmezler yoksa. Görüyorsunuz ki ayrıntılarına inince anlam sorunu gittikçe karmaşıklaşıyor; bu yüzden yalnızca ana hatları ile ele alabiliriz bu konuyu; yalnızca bazı genel kurallar ileri sürebiliriz.

Bill - Peki bu kurallar neler?

Thompson - Bu kurallardan birincisi şu: "sözcük" denen birimlerin "anlam noktası" değil "anlam bölgesi" vardır. Birçok hitabet öğretmenleri, sözcüklerin kullanılışında "keskinlik" peşindedirler; bunu yaparken de sözcüklerin anlamlarını kendilerine göre sınırlarlar; sanki sözcükler o anlamdan başkasına gelmezmiş gibi davranırlar. Böyle bir tutum iyice yapmacıklı bir şey sayılmalıdır; çünkü sözcüklerin anlam sınırları oldukça geniştir ve tek bir anlamları yoktur. Ama şurası da var ki dildeki her sözcüğün bir de "sözlük anlamı" bulunmaktadır; dilbilimcilerin ve sözlükçülerin ilk başta saptamak istedikleri anlam da işte bu sözlük anlamıdır. Sözlük anlamı denen şey, bir sözcüğün kullanıldığı durumları saptamakla elde edilebilir. Onun için ilk önce bir sözcüğü ele alıp bunun hangi durumlarda kullanıldığına bakmalı ve her durum için ayrı bir fiş yazmalı; ayrıca, sözcüğün kullanıldığı çevreyi de bu fişe işlemeli ki sözcüğün anlamı iyice belirsin. Bu fişlere yazılan şeyler sözcükler olabileceği gibi daha küçük sözcük parçacıkları veya daha büyük deyimler de olabilir. Ondan sonra bütün fişler toplanarak belli bir birimin veya sözcüğün her kullanışta ortak olan anlamı araştırılır. İşte o birimin sözlük anlamı, ortaya çıkan bu ortak anlamdır. Böylece sözlükteki bütün maddeler birer birer araştırılarak saptanır. Her bir sözcüğün anlamı ayrıca hangi ses veya harf karışımına bağlanacaksa o da belirtilir; ve her sözcüğün biçimi ile anlamı bu yolda birbirine bağlanarak sözlüğe geçirilir. İngiliz dilindeki tanınmış "Oxford Sözlüğü"nü bitirebilmek i-

çin milyonlarca fişten yararlanılmıştır; sözcüklerin kullanılışları binlerce sayfa taranarak saptanmıştır. Ondan sonra her sözcüğün bağlı olduğu fişler öbeklenmiş ve bir sözcüğün başlıca kaç tane anlamı varsa o kadar bölüğe ayrılmıştır. Gördüğünüz gibi burada sözcüklerin anlamı baştan saptanmamış, yalnızca kullanılışa dayanılmıştır; çünkü sözlük denen şey muhakkak kullanılışı yansıtmalıdır. Bununla birlikte, birçok iyi sözlükler oldukça tutucu görünmektedirler; hatta bazı kere de eskimiş ve modası geçmiş gibi durmaktadırlar. Bunun da nedeni bu gibi sözlüklerin, bütün malzemelerini geçmişteki metinlerden toplamalarıdır. Böyle olunca da sözlük o anda kullanılan dili yeteri kadar yansıtamamakta ve oldukça geri kalmaktadır.

Bill - Evet anlaşılıyor. Şimdi de bize şu anlam alanları denen şeyden söz edebilir misiniz biraz?

Thompson - Hay hay, zaten o noktaya geliyordum. Şimdi İngilizcedeki "crescent" sözcüğünü ele alalım. Biliyorsunuz bunun esas anlamı (artış), (büyüyüş) idi daha eskiden. Gökteki ay ilk göründükten sonra yavaş yavaş 'artıyor' veya 'büyüyor' ondan sonra dolunay biçimine geçiyordu. Yani bu sözcük aynı zamanda ayın ilk başlardaki "hilal" biçimini de içine alıyordu. Eğer bu sözcüğün içinde yalnızca (büyüyüş) anlamı bulunsaydı, o zaman bu sözcüğün yalnızca bir tek anlam merkezi bulunacaktı; bu da bir işlemi gösteren (büyüyüş) olacaktı. Ama sözcüğün bu çekirdek anlamı yanında bir işlemden çok, bir biçimi gösteren (hilal) gibi bir de çevresel anlam bulunduğundan ortaya ikinci bir merkez çıkıyordu. Bu sözcük kullanıldıkça, yüzyıllar boyunca birincisi yerine ikinci anlam güç kazanmaya başlamış; yani "crescent" sözcüğü bir işlemden çok, bir biçimi anlatmaya yaramış. Bunu şöyle gösterebiliriz isterseniz:

1ci evre	"büyüyüş" işlemi		
2ci "	"büyüyüş" işlemi	ve	"hilal" biçimi
3cü "			"hilal" biçimi

Yani birinci evrede bir tane merkez bulunduğu halde, ikincisinde bir tane daha merkez ortaya çıkıyor ve daha da güç kazanarak esas merkez haline geliyor; bu arada ilk baştaki birinci merkez de yavaş yavaş sönüyor. Şimdi bu "hilal" anlamı alınacak olursa bunun da içinde bir başka merkezin oluştuğu görülebilir. Nitekim "Ey nazlı hilal" derken akla Türk bayrağı gelmektedir. Yani burada (büyüyüş) merkezinden sonra oluşan (hilal) merkezi sanki birinci merkezmiş gibi kendi çevresinde ikinci bir merkez doğuruyor. "Crescent" sözcüğünün İngilizce anlamına göre konuşacak olursak bu sözcüğün içinde "haç"a karşı "hilal" yani "İs-

lamiyet" anlamının belirmekte olduğu görülebilir. Kolayca gözleyeceğiniz gibi, (büyüyüş) anlamından (hilal), oradan da (İslamiyet) anlamları zamanla gelişebilmiş. Daha ileriki yıllarda aynı "crescent" sözcüğü de gelişerek "İslamiyet" anlamından daha başka anlamlara geçebilir. Demek oluyor ki dildeki sözcüklerde, anlamlar birbirlerinden zincirleme olarak gelişmektedirler.

Mary - Sizin bütün bu söylediklerinize bakacak olursak durum çok başka görünüyor, profesör Thompson. Bir kere dilde değişmeler var diyorsunuz; hem seslerde, hem biçimlerde. Ondan sonra dildeki biçimler arasındaki "vara-gele"den söz ediyorsunuz. Bir de yalın-ses ve birim-ses bakımlarından değişmeler var. Sonra benzetme yolu ile sözcüklerin veya biçimlerin değişmesi bulunuyor. Şimdi de en son olarak anlam değişmelerine dokundunuz. Demek oluyor ki dil denen şey iyiden iyiye oynak ve sallantılı bir şey. Ama bir de dilin kullanılışına bakıyoruz; dil hep aynı duruyor gibi. Nasıl oluyor da dil denen şey hem bu kadar değişip bu kadar aynı kalabiliyor?

Thompson - Önce şunu söyleyeyim ki dilde o kadar fazla bir denge durumu yok; herkes böyle bir denge durumunu özlüyor, o kadar. Eskiden beri bizlere aşılanan şey, dilin sallantılı olmayıp dengeli olduğu düşüncesidir; ama dediğim gibi dil gerçekten oynak ve kaypak bir şey; hiç bir zaman olduğu yerde kalmıyor. Peki dildeki bu oynaklığı, bu değişikliği niçin her zaman göremiyoruz diyeceksiniz. Kendimizi bu bakımdan akan bir nehri seyreden adama benzetebiliriz. Biliyorsunuz her nehir, taşıdığı kumu ve toprağı bir yerden alıp bir yerde bırakırken, içinde aktığı yatağı her zaman biraz değiştirir. Ama nehrin kenarında oturan adam bu değişmeleri pek gözleyemez. Hatta aynı nehire yıllar yılı baksa da bir insan oradaki değişiklikleri ayırt edemeyebilir; sanki hep aynı nehirmiş gibi gelir insana. Ama bir de coğrafyacıya sorun durumu. Size, o nehrin yüzyıllar boyunca yatak değiştirişini, nehrin büyüklüğünü, akış hızını filan hep verebilir ve size nehrin tarihçesini çıkarabilir. Ama dediğim gibi kenarda oturan adam bunları anlayamaz. Buna karşılık nehirdeki gemileri işleten bir kaptanı düşünün. Nehrin her karışını avucunun içi gibi bilir; eğer bir değişme olsa, nehir yatağından veya nehir suyunun yüksekliğinden bunu hemen anlar. Çünkü o nehir artık o kaptan için sıradan bir su akıntısı olmaktan çıkmış, belli bir kişiliği olan canlı bir yaratık olmuştur. İşte dilbilimcinin de durumu bu kaptanınki gibidir. Yani işin dışında bulunup da dili yalnızca kullananlar dildeki değişiklikleri fark etmezler ama, dilbilimci değişim halinde olan dilin her andaki durumunu duyar, bilir.

Dick - Bu söylediklerinizçok güzel ama bir noktayı henüz açıklamadınız. Sözcükler bazen niçin ilk baştakinden daha geniş anlamları kaplıyorlar veya niçin bazen daha dar anlamlara saplanıp kalıyorlar?

Thompson - Gerçekten haklısın, Dick. Benim açıklamalarımda "niçin" sorusunun cevapları pek yok, ama belki de hiç bir zaman olmayacak. Çünkü dilbilim bir bilim dalı olduğu için biz önce "ne?" sorusuna cevap vermeye çalışıyoruz. Eğer dildeki düzeni ve değişmelerin "ne?" olduğunu açıklayabilirsek ne mutlu bizlere! "Niçin?" olduğunu açıklamak ise çoğu zaman bilimin varamayacağı kadar uzakta bir şey.

Mary - Acaba bu değişmelerin nedeni olarak insanların daha yeni şeyler söylemek eğilimlerini ileri süremez miyiz? Sonra dili kullanırken şöyle bir, daha renkli konuşma eğilimi de var, biliyorsunuz. Bir de insanların bir şair yanları bulunuyor; bilinenleri daha bir sanat değeri ile anlatmak istiyorlar. Bütün bunlar dildeki değişiklikleri açıklamaz mı?

Thompson - Bu söylediklerin muhakkak ki rol oynuyor bu işte; ama yalnızca bazı eğilimleri gösteriyorlar desek daha doğru olacak. Zaten bu eğilimler de iyice açıklanmış değil. Belki ilerde diller hakkındaki bilgilerimiz artar da anlam değişmesi gibi olaylar üzerinde daha genel ve daha kesin kararlara varabiliriz. Ama şimdilik hiç değilse eldeki değişmeleri öbeklemeye çalışıp olayların bir parçasını belirtmek yararlı olabilir.

Bill - Bu değişmelerin ardında yatan nedenler ne gibi şeyler?

Thompson - Yaşama düzenindeki bir değişme bir sözcüğün anlamını kendiliğinden değiştirmektedir. Biliyorsunuz, çok eski zamanlarda "silah" deyince akla "ok, yay" gelmekteydi; oysa şimdi "silah" deyince "top, tüfek" düşünülmektedir. "Silah" sözcüğü aynı kaldığı halde anlamı modern gelişmelere bağlı olarak değişmiştir. Bunun gibi, eğer bir maddenin kullanılışı değişirse anlamında da bir değişme olmaktadır. Biliyorsunuz, İngilizcede "fee" sözcüğü vardır; anlamı ise (ücret) gibi bir şey. Eskiden "fee" sözcüğü yalnızca canlı hayvanları gösterirmiş. Alışverişte hayvanlar takas edildiği zaman bu sözcük yavaş yavaş (ticaret-aracı) anlamını kazanmaya başlamış ve sonunda da (ücret) anlamına gelmiş. Yani burada hayvanların yaptıkları görev değiştiği halde sözcük tutunup kalmıştır. Bazı kere ise, bir madde hakkında bilgimiz arttığı için o maddeyi gösteren sözcüğün anlamı değişmektedir. Bunlardan "atom" sözcüğünü alın; Grekler bu sözcük ile, daha ufak parçalara ayrılamaz maddeyi anlatmak istemişlerdi. Modern fizik biliminin gelişmesi sonunda bu sözcüğün anlamı, bildiğiniz gibi, iyice değişmiştir. Başka durumlarda da bir sözcüğün anlamı biraz rastlantılı olarak değişmektedir.

Tutup İngilizcedeki "beads" sözcüğünü alın. Eskiden bu sözcük, tekil olarak (dua) demekmiş. İnsanlar her dua edişlerinde tespihte bulunan bir daneyi sayarlarmış. Yani burada (dua) ile (dane) sözcüklerinin anlamları birbirlerine karışmış; bir bakıma (dua saymak) ile (dane saymak) aynı şey olmuş. Yüzyıllar boyunca oluşmuş olan bir anlam değişmesi ile de "beads" sözcüğü (dualar) değil (tespih daneleri) için kullanılır olmuş; bu daneler bugün artık (tesbih) demek oluyor, o da ayrı.

John - Acaba özel isimler de işin içine giriyor mu? Yani özel bir isim anlam değiştirip de sıradan bir isim haline gelebiliyor mu? Tutup şöyle bir şey söylesek: "geleceğin Shakespeare'i"; o zaman kendisinden söz ettiğimiz bir şair akla gelecektir, yoksa esas şair ve tiyatro yazarı Shakespeare değil. Bu gibi durumlar çok görülüyor mu?

Thompson - Hem de nasıl! Gerçekten çok önemli bir noktaya dokundun, John. Bu gibi değişmelere epey rast geliniyor. Sözgelimi Almanca "Kaiser", Rusça "çar" sözcüklerini alın. Bunların her ikisi de Latince "caesar" sözcüğünden türemiştir. "Sezar" ise, biliyorsunuz, Latin imparatoru "Julius Sezar"ın özel adıdır; ama zamanla bu özel isim (imparator) anlamına gelmeye başlanuş.

Dick - Peki, soyut sözcükler ile somut sözcükler arasında da bir değişme, bir gidiş geliş oluyor mu?

Thompson - Elbette. Şu "eliminate" sözcüğünü alalım. Biliyorsunuz bu sözcük (elemek) veya (elimine etmek) anlamlarına geliyor; yani soyut bir anlamı var. Oysa sözcüğün Latince kökü (evin eşiğinden dışarıya atmak) anlamını taşıyor; bu ise gördüğünüz gibi hiç de soyut filan değil, iyice somut bir anlam. Bunun tersi de olabiliyor. Sözgelimi "liquidate" sözcüğünün esas anlamı (eritmek), yani somut bir anlam. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sıralarında bu sözcük (öldürmek), (ortadan kaldırmak) anlamına kullanılmaya başlandı. Yani insanlar "ortadan siliniyor, eritiliyordu"; bu ise soyut bir anlam taşımakta. "Öldürmek" gibi bir sözcük yerine "eritmek" gibi çok yumuşak ve gerçeği saklayan bir sözcük kullanılıyor.

Mary - Bazen de öyle haller oluyor ki insan bir sözcüğü veya deyimi kullandığı zaman daha geniş anlamlar ortaya çıkıyor. Örnekse, şu "engaged" sözcüğü; hem (nişanlı) hem de (meşgul) demek. Şimdi kendim hakkında (meşgul) demek istediğim zaman ister istemez (nişanlı) da demiş oluyorum; o da çok tuhaf oluyor.

Thompson - Anlam değişmelerinde çok görülen bir işleme dikkati çektin Mary, teşekkürler. Bu işleme bazı kere "kısaltma" bazı kere de "kırpma" denmektedir. Yani bir deyimin bütünü kullanılacağına bir par-

çası kullanılıyor zamanla. ama gene de bu ufak parça bütün deyimi anlatıyor. Biliyorsunuz, Amerika'da "corn" denince (mısır) anlaşılır, İngiltere'de ise (buğday). Nedeni ise, Amerikan deyiminin esasında "indian corn" olması. İki sözcükten birincisi olan "Kızılderili" sözcüğü kalkınca o zaman "Kızılderili buğdayı" demek olan deyim bu kere yalnızca (mısır) anlamına gelmeye başlamış.

Dick- Peki bir de insan ayağındaki (nasır) anlanına kullanılan "corn" var: (mısır) veya (mısır danesi) anlamına gelen "corn" ile bunun arasında bir bağlılık var sanıyorum, bilmem doğru mu? Belki de yoktur, kim bilir? Anlam değişmeleri o kadar karmaşık ve aldatıcı şeyler ki!

Thompson - Ne yazık ki, bu noktada haklısın diyemeyeceğim, Dick. İngilizcede (nasır) anlamına gelen şu "corn" sözcüğü Fransızca yolu ile Latinceden geçmiştir. Bunun Latince kökü olan "cornu" sözcüğü ise (boynuz) ve (toynak) anlamlarına gelmektedir, (mısır) ile hiç bir ilgisi yoktur. Şimdi biraz da ses değişmelerini hatırlayın bakalım. Biliyorsunuz Germen dillerinde bazı ünsüz değişmeleri olmuştu. Buna göre Latincedeki /k/ sesi İngilizcede /h/ olarak ortaya çıkıyordu. Tıpkı Latincedeki "cornu" /kornu/ ve İngilizcedeki "horn" yani (boynuz) sözcüğü arasındaki /k-h/ değişmesi gibi. Ama "corn" sözcüğü böyle bir ses değişmesi ile Germen dillerinden değil de (nasır) anlamına Latinceden aktarıldığından Latincedeki /k/ sesi ile, olduğu gibi İngilizceye geçmiş. Latince /g/ sesine gelince, bu ses İngilizcede /k/ sesi ile karşılanmaktadır. Onun için Latincedeki "granium" veya (dane) sözcüğü İngilizcede /k/ sesi ile gelişerek /korn/ olmuş; (dane) anlamı da değişerek daneli-tahıl olan (buğday) ve sonra da (mısır) anlamlarına gelmiş.

Mary - Bütün bu söylediklerinizo kadar karmaşık ki, insan ne yapacağını bilemiyor. Ortada bir sürü değişme modelleri, bir sürü değişme etkenleri var. Bizim bütün bunları nasıl kavrayacağımızı hiç düşündünüz mü?

Thompson - Yok canım, sizin bütün bunları ille de bellemenizi istemiyorum. Zaten sizin dersiniz tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim ile ilgili değil, yalnızca tanıtımsal dilbilim ile ilişkili. Ama şu var ki yapacağınız tanıtımsal çalışmalar için biraz da tarihsel bilginiz olması iyi olur diye düşündüm. Dillerin tanıtımsal ayrıştırmalarını yaparken, biliyorsunuz, ortaya belli düzenler, belli örnekler çıkıyor. İşte bunun gibi, tarihsel ve karşılaştırmalı ayrıştırmalarda da buna benzer örneklere rast gelinmektedir. Onun için dillerin geçmişleri olsun, bugünkü durumları olsun herhangi bir evresini iyice anlamak için dillerde ortaya çıkan düzenleri, örgüleri tanımayı öğrenmeliyiz.

Mary - Bu söylediklerinizi tanıtımsal çalışmalarda nasıl uygulanabilir acaba, gösterebilir misiniz?

Thompson - Bakıyorum her şeyin yararcı yanını düşünüyorsun, Mary. Peki şimdi "disease" sözcüğünü ele alalım. Bildiğiniz gibi, (hastalık) anlamına gelen bu sözcük esasında iki parçacıktan kurulu: olumsuzluk gösteren "dis" ile (rahatlık) demek olan "ease" parçaları. İkisi birleşince (rahatsızlık) demek oluyor, oradan da (hastalık) anlamı gelişmiş. Ama ses değişmesi yüzünden /dis-i:z/ sesletmesi bugünkü /dizi:z/ biçimine dönüştüğünden, sözcüğün esas parçaları unutulmuş.

Mary - Gerçekten hiç düşünmemiştim bu sözcüğün böyle parçalanacağını.

Thompson - Merak etme, senin gibi birçokları da düşünmemiştir muhakkak. Burada güçlük çıkaran nokta "dis-" deki /s/ sesinin değişmesi ve Verner kuralına uygun bir biçimde /z/ olması. Ama bu "dis" öneki her zaman böyle değişmiyor; nitekim "disarm" sözcüğü /dis-ağm/ diye sesletiliyor. İşte bu gibi noktalar bilinirse tanıtımsal çalışmalar daha rahat yürütülmüş olur.

Bill - Anlam değişmelerinden söz ederken birçok kereler sözcük aktarımını da işin içine soktunuz. Sözcük aktarımının, bu konu ile ilgisi acaba nedir?

Thompson - Oldukça fazla, esasında. İlk önce iki büyük çeşit aktarım var. Birincisinde iki yabancı dil arasında aktarım olınaktadır yalnızca; ikincisinde ise aynı dilin iki lehçesi arasında. Diller arasındaki birinci çeşit aktarım gene ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisinde iki dili konuşan kimseler ekonomik, siyasal ve toplumsal bakımlardan birbirlerinden oldukça ayrıdırlar. Onun için bunlar arasındaki aktarma bir kültür alış-verişi sayılmaktadır. İkincisinde ise iki dili konuşanlar birbirlerine yakın kültürde kimselerdir; bu bakımdan aldıkları sözcükler yakın bir düzenden aktarılmışlardır. Lehçeler arasında yapılan sözcük aktarımlarını daha önce görmüştük, hatırlayacaksınız.

Bill - Diller arasındaki aktarmadan söz ederken niçin iki çeşit ayırdınız? Bence kültür aktarımının yalnızca daha az veya daha çok gelişmiş biçimleri bunlar.

Thompson - Bir bakıma çok haklısın Bili, ama aralarında belli bir ayrılık olduğu için bunu görmek doğru olur diye düşünüyorum. Amerikalıları ve Meksika'daki Çatino Kızılderililerini alalım. Her iki topluluğun dilinde İspanyolcadan geçme sözcükler bulunmaktadır. Amerikan İngilizcesindekiler daha çok "chili con carne" gibi bazı yemek adları fi-

lan. Ama Çatinoların dilindeki sözcüklerin sayısı çok daha fazla; çünkü İspanyolca, Meksika'daki idarecilerin dili. Alınan sözcükler şu gibi şeyler: "pirinç", "şeker", "okul", "kalem", "öğretmen", "makine", "para", "hafta", "melek", "kitap" vs. Demek oluyor ki aynı kültürde iki dilin birbirinden alacağı sözcük sayısı ve türü ile, daha aşağıdakinin daha yukarıdakinden alacağı sözcük sayısı ve türü çok değişiyor.

John - Daha çok, ne tür sözcükler alınmaktadır? Acaba bu konuda bir sınırlama var mı?

Thompson - Doğrusunu söylemek gerekirse bu işin hiç bir sınırı yok. Yaşama düzeninin her bir parçası, belli göstergeler olan sözcükler aracılığı ile anlatılmaktadır. Onun için, bir yaşama düzeninin belli bir parçası başka dile aktarıldığı zaman bununla ilgili sözcük de birlikte gitmektedir. Yahut iki yaşama düzeni birbirlerine benziyorsa bunlardan birisi, pek gereği olmadığı halde, gene de belli sözcükleri öbür dilden seçmektedir. Sözgelimi İngilizcede "allık" kullanıldığı halde bunun sözcüğü Fransızcadan "rouge" yani (ruj) olarak alınmıştır. Bunun gibi, toplumu ilgilendiren "republic", (cumhuriyet) sözcüğü Latinceden, dini ilgilendiren "baptize", (vaftiz) sözcüğü de Grekçeden aktarılmıştır.

Mary - Ama bu sözcüklerin aktarma olduğunu hiç kimse bilmiyor ki. İnsan ancak dil çalışması yaptığı zaman bunları öğreniyor.

Thompson - Burası doğru. Nitekim, kullandığımız şu sözcüklerin yabancı dillerden aktarıldığını pek az kimse bilir. "Garage" sözcüğü Fransızcadan" "thug" Hintçeden, "tomato" ise Aztekçeden alınmıştır. Ama bunlar İngilizcenin yapısına öyle bir girmişlerdir ki artık yabancılıkları kalmamıştır.

John - Belki de aktarılan bu sözcükler İngilizcenin ses yapısına uydurulmuştur da ondan anlaşılmıyordur. Böyle olamaz mı durum?

Thompson - Genellikle böyle oluyor; gerçekten, bir dilden öbürüne aktarılan sözcüklerde gerekli ses uyumları yapılıyor. Örnekse, Aztekler /kyokolatıl/ demektedirler bizim /çoklıt/ dediğimiz "çukulata"ya. Demek oluyor ki hem Aztekçe, hem İngilizce bu sözcüğü kendine uydurmuş.

Mary - Ben de sanıyordum ki sözcük aktaran dil bazı kereler ses düzeninde başkalıklar göstermektedir. Acaba yanılıyor muyum?

Thompson - Söylediğin doğru, İspanyolcadan Amerikan İngilizcesine geçen "pueblo" sözcüğünü alın. İngilizcenin yapısı, sözcük başında /py-/ seslerine daha uygun. Onun için bu sözcüğün /pyu-eblo/ olarak sesletilmesi daha bir yatkın geliyor gibi. Ama ne var ki, güneydeki eya-

letlerde /pweblo/ sesletmesi duyuluyor. Burada ise /pw-/ gibi bir ünsüz kümesi var; ve Amerikan İngilizcesine yatkın değil. Ama gene de kabul edilmiş ve Amerikancanın ses yapısında bir değişme ortaya çıkmış. Türkçede de bir zamanlar sözcük başında /sp-/ denemezken şimdi "spor" gibi sözcüklerde söylenebiliyor; demek oluyor ki Türkçenin ses yapısında. bu aktarılan sözcükler yüzünden bir değişme belirmiş. Ayrıca "tse-tse" sözcüğünü alın Amerikancada. Buradaki /tse-tse/ sesletmesi kabul edilince Amerikancanın ses yapısına aykırı sayılan /ts-/ gibi bir ünsüz kümesi de gelip sözcük başına yerleşmiş.

John - Galiba bu gibi durumlarda "yazım sesletmesi" denen şey öne geçiyor. Öyle olması da normal değil mi? İnsan yabancı bir sözcüğü çok kere nasıl sesletildiğini bilmeden yazıda görüyor. Yazım düzeni ve yazılı dil biçimi ön sıraya geçtiği için de, insan sözcüğü olduğu gibi okumaya çalışıyor.

Thompson - Bu gözlemin çok doğru, John. "Meksika" sözcüğü buna bir örnek. İspanyolcadaki "x" harfi bu dilde ve dolayısıyla "Mexico" sözcüğünde /h/ olarak okunuyor. Eğer bu sözcük kulak yolu ile İngilizceye geçmiş olsaydı /mehiko/ denmesi gerekirdi. Ama ne var ki bu sesletme duyulmuyor da, senin dediğin gibi harfler ön sıraya geçiyor; "x" harfi de /ks/ gibi okununca esas dildekinden ayrı olan ve yapay bir okuma sesletmesi ortaya çıkıyor.

Dick - Halk yakıştırması yapılınca aktarılan sözcüklerdeki parçaları tanımak güçleşiyor değil mi?

Thompson - Evet öyle oluyor. Daha önce de görmüştük, hatırlayacaksınız: hani "crayfish" ve "gooseberry" örnekleri vardı. İşte bunun gibi Amerikan turistleri Meksika'daki "Tamazunçale" köyünün adını duyunca bunu /tamısınçağli/ olarak söylemekte, yani "Thomas and Charley" gibi bir yakıştırmada bulunmaktadırlar. Böyle olunca da köyün esas adında bulunan sözcük parçaları İngilizceleşmekte ve tanınmaz hale gelmektedirler.

John - Anladığıma göre dillerde aktarılan şeyler, daha çok sözcükler oluyor. Peki sözcük parçaları veya gramer özellikleri de aktarılıyor mu?

Thompson - Evet, aktarılıyor. Çoğunlukla şöyle oluyor bu iş. Önce bir sözcük alınıyor; bunun içindeki belli bir parça işlek hale getirilerek benzetme işlemi ile bundan yeni sözcükler yapılıyor. Biliyorsunuz, İngiliz dilinde Fransızca aracılığı ile Latinceden alınma sözcükler var. Bunların sonundaki "-able" veya "-er" ekleri ile İngilizcede "eatable" veya "teacher" gibi yeni sözcükler yapılabilmekte. Demek oluyor ki sözcükten ayrı şeyler de aktarılabiliyor.

Bill - Bazı kereler de bir sözcüğün kendisi yerine, gösterdiği düşüncenin ve kavramın kendisi aktarılıyor, buna ne dersiniz? Grekçe "biology" demek (hayat-bilim) demek olduğundan bazıları böyle kullanıyorlar. Şimdi Grekçedeki "bio-" ve "-logy" parçacıkları yerine bunların yansıttığı kavramları alıp İngilizceye çevirmek de bir aktarım sayılmaz mı?

Thompson - Evet sayılır; bu gibi kavram aktarımları özellikle teknik terimlerde çok görülmekte.

John - "İşporta dilleri" denen şeylerde pek çok aktarma sözcük bulunuyor değil mi? Hani şu limanlarda filan kullanılan diller gibi.

Thompson - Evet, hem de pek çok. Bu gibi alış-veriş dilleri gerçekten çok ilgi çekici şeyler, dil bakımından. Bunların sözcükleri birçok dillerden derlenmiştir ama genç de bir tek esas kaynak bulunmaktadır. Güney Pasifikte konuşulan böyle bir işporta diline "picin İngilizcesi" denmektedir, yani esası İngilizcedir. Bu "picin" veya İngilizce yazımı ile "Pidgin" sözcüğü sanıldığı gibi "pigeon" yani (güvercin)den gelmemekte, yalnızca, İngilizce "business" /biznis/ sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dilin sözcük ve cümle yapısı çok yalınkattır temelde; bütün yük sözcüklere yüklenmektedir. Türkçede buna bazı kere "Tarzan dili" de denmektedir. Belçika Kongo'sunda konuşulan Kikongo adlı işporta alış-veriş dili bunlardan bir başkasıdır. Bu dilde fiil ekleri kaldırılmıştır, yalnızca mastar halleri kullanılmaktadır; yani "ben yapmak" filan gibi şeyler. Bu dillerin ses yapıları da, ister istemez o dili kullananların kendi anadillerindeki ses yapısına bağlılık göstermektedir.

Evet çocuklar. Böylelikle dersimizin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Ama şurasını da kabul edin ki insan dili denen şeyin bütün özelliklerini bir çırpıda anlamak mümkün değildir. Dilbilim denen bilgi alanı da oldukça karmaşık bir bilim dalı sayılsa gerek. Ama öyle sanıyorum ki dil konusunda hiç değilse en can alıcı noktalara değinmeyi başarı ile yürüttük. Belki de sizler böylece, gerek insan denen varlığı, gerekse bu varlığın sorunlarını daha iyi anlamada insan dilinin önemini kavramış oldunuz. Hepinize çok çok teşekkürler, şen ve esen kalın.

DİLBİLİM

Genel Dilbilim Dersleri/ Saussure çev: Berke Vardar,, 352s.
İşlevsel Genel Dilbilim/ Martinet çev: Berke Vardar, 248s.
Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri/ Berke Vardar, 192 s.
Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü Berke Vardar, 300 s
Yirminci Yüzyıl Dilbilimi/Derleme Kuramcılardan seçmeler, 304 s.
Anlambilim/P. Guiraud, çev. Berke Vardar, 144 s.
Dil ve Düşünce/J. Vendryes, çeviren Berke. Vardar, 176 s.
Dilbilim yazıları / Berke Vardar, 216 s.
Filolojinin Oluşumu/ Süheyla. Bayrav, 200 s.
Yapısal Dilbilimi/ Süheyla. Bayrav, 168 s.
Dilbilimden yaşama: Yapısalcılık / Berke Vardar, 192 s.
Dilbilimsel Edebiyat Eleştirileri/ Süheyla.Bayrav.
Lengüistik Metodu/ Özcan Başkan
Dilbilim üzerine tartışmalar/E Nida çev.Özcan Başkan.
Dilbilim üzerine yazılar/ Özcan Başkan
BİLDİRİŞİM/ Özcan Başkan
Dile Genel Bir Bakış/ Fatma Erkman-Akerson, büyük boy, 160 s.
Konuşma Dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü/İclal Ergenç,, 488 s.
Spoken language and dictionary of Turkish articulation/ İ. Ergenç,
Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe/ Engin Uzun.
Göstergebilim Tartışmaları/Derleme.
Linguistics for TEFL students/ Leyla Tercanlıoğlu.
Dictionary of Linguistic Terms Doç.Dr. Ayşe Pamir .Dietrich, 320 s
Roman Dillerinin Doğ.ve Geliş./ Süheyla. Bayrav.
Eleştiri Kuramları/Carloni-Filloux çev: Tahsin Yücel 144s
Her Yönüyle Tahsin Yücel/ Derleme, 296 s.
Edebiyatta Dil Kullanımları/ Ünsal. Özünlü, 272 s.
Metin Bilgisi/ Doğan Günay, 320 s.
Göstergebilim Yazıları/ Doğan Günay, 320 s.
Dil ve iletişimı/ Doğan Günay, 236 s.
Metinlerle Söyleşi/ Şara Sayın, 208 s.

EDEBİYATBİLİM

Fransız Edebiyatı/ Berke Vardar, 392 s.
Devrimci Dram Yazarı G.Büchner/ Şara .Sayın, 236 s.
Grenzüberschreitungen und Übergänge/ Şara .Sayın, 280 s.
Edebiyat Yazıları/ Gürsel Aytaç, 224 s.
Yeni Alman Edebiyat Tarihi/ Gürsel Aytaç, 352.s.
Chanson de Roland (Edebiyat ve Üslup Tahlili), S. Bayrav, 144 s.
Ortaçağ Fransız Edebiyatı/ Süheyla. Bayrav, 144 s.
Okuma, Anlama, Yorumlama/ Süheyla. Bayrav, 168 s.
LAROUSSE Fransız Dili Grameri, büyük boy, 432 s.
Fransız dilinin sesletimi/ Mustafa Durak, 96 s.
Orhan Veli Kanık **"Just for the hell of it"** 8.000.000 TI
çev. Talat Sait Halman, 144 s.

BİYOGRAFİ

Gogol, H. Troyat, çev. Bedia Kösemihal, 496 s.
Puşkin, V. İ. Kuleşov, çev. Birsen Karaca, 256.
Tolstoy, R Rolland, çev. Tahsin Yücel, 192 s.

BAKIŞIMLI

Biedermann und die Brandstifter/ Max Frish (Almanca-Türkçe).
Tartuffe/Moliere (Fransızca-Türkçe).
Atatürk, Rozaliev (Rusça-Türkçe)
Sergi Baba, Tolstoy (Rusça-Türkçe)
Köy, Bunin (Rusça-Türkçe).
Kızıl kartopu, Şukşin (Rusça-Türkçe).
Böyle bir genç var, Şukşin (Rusça-Türkçe)
Yüzyıl Yaşa, Rasputin (Rusça-Türkçe).
Uysal Kız, Dostoyevski (Rusça-Türkçe)
Masallar, Tolstoy (Rusça-Türkçe).
Rus öykuleri, Derleme (Rusça-Türkçe)
Üç Kızkardeş, Çehov (Rusça-Türkçe).
Vanya Dayı, Çehov (Rusça-Türkçe).
Vişne Bahçesi, Çehov (Rusça-Türkçe)

Yeni yayınlarımızı www.kitapyurdu.com web sitesinden izleyebilirsiniz.

Dilbilim Üzerine Tartışmalar, Eugene A.Nida tarafından Linguistic Interludes adıyla yayımlanmış olup Özcan Başkan tarafından 1967 yılında Türkçe'ye kazandırılmıştır.

"Modern Dilbilimci" ve "Hitabet Öğretmeni" arasında geçen tartışmalar üzerine kurulu olan kitapta modern dilbilim anlayışının ışığında, geleneksel dil çalışmalarının eleştirisinin yanı sıra dilin yozlaşması ve dilin toplumsal süreç içinde geçirmiş olduğu değişimler üzerine birçok konuşmayı bulabilirsiniz.

Özcan Başkan'ın titizlikle Türkçe'ye aktarmış olduğu bu yapıt, dilimize kazandırılan çağdaş dilbilimi alanındaki görüşleri yansıtması açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.com

9 789756 542187

MULTILINGUAL
Klodfarer Cad. 40/6 Çemberlitaş - İstanbul Tel/Fax: (0 212) 518 47 55